

Lőrinczy Attila:

Móra Ferenc stílusának néhány hangtani vonása

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

A felhasznált irodalom:

- Benczédý József: A szójelentés és finomságai / Magyar Nyelvhelyesség. Szerk.: Deme László és Köves Béla. /
- Benedek Marcell: Kisverstan / Kultura Világa IV. 139.1./
- Deme László: A hangsúly és szórend kérdései / Magyar Nyelvhelyesség /
- Fábián Pál: - Szathmári István - Terestyéni Ferenc : A magyar stilisztika vázlete / Bp. 1958. /
- Herczeg Gyula: A közlés sajátos formái Tömörkény és Móra stílusában / Nyr. 1954. /
- Horváth János: A magyar vers / Bp. 1948. /
- László Zsigmond: Ritmus és dallam / Bp. 1961. /
- Lőrincze Lajos: Az írásképmint kifejező eszköz / Nyr. 83.4. /
- Nagy József: A hangszín, a szóhangulat szerepe költészetünkben / MNY. 1955. /
- Németh G. Béla: A próza zeneiségének kérdéséhez / MTA I. OK. 1958. /
- T. Lovas Rózsa: A versek zenéje / Nyelvművelő. Szerk.: Lőrincze Lajos. Bp. 1956. /
- Tolnai Vilmos: Egynéhány számadat a hangokról és betűkről / Nyr. 35. /
- Vargyas Lajos: Betűrim a magyar népköltészetben / Fil. Közl. I. /
- Zlinszky Aladár: Művészi hangfestés és hangutánzás / A magyar stilisztika útja. Sajtó alá rendezte Szathmári István. Bp. 1961. /
- Zolnai Béla: Esztétikai szempontok a nyelvtudományban / Nyelv és stílus, Bp. 1957. /
- Zolnai Béla: A látható nyelv / Minerva 5. /
- Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás / Szeged 1939. /

A hangtani jelenségek és a hangtani vizsgál- latok stilisztikai szerepe.

Stilisztikai irodalmunk aránylag nem nagy. Még így is elég sok cikk vagy hosszabb mű foglalkozik a stilisztika egyik igen izgató kérdésével, a nyelv zeneiségével. Az elméleti cikkek és a konkrét hangtani stílusvizsgálatok aránya azonban az előbbiekre javára tolódik el. Ennek az lehet az oka, hogy a stílusvizsgálatnak ez a területe látszik a legnehezebben megfoghatónak és a legszerteágazóbbnak. A terület kétségtelenül ingoványos, a vizsgálatok mégis azt bizonyítják, hogy a nyelv és - stílusvizsgálatról lévén szó - az irodalmi művek zeneiségével, zenei hatásával foglalkozni kell, mert a zeneiség a forma el nem hanyagolható része, ismeretében tudatosabbá válik az olvasóban a mű rá gyakorolt hatásának titka, tehát tökéletesebbé a mű ismerete, megértése.

A hangtani stilisztikai elemzések jóformán csak a hangutánzásra és a hangfestésre szorítkoznak. Ritkábban olvashatunk a kifejező hangváltozásokról, az indulatszavakról /melyek jórésze a hangutánzók közé tartozik/, az archaizmusokról, stb. A nyelv zeneiségének egész rendszere azonban még koránt sincs feldolgozva. Fábián-Szathmári-Terestyéni nemrég megjelent könyve. A magyar stilisztika vázlata eléggé tartózkodó ebben a kérdésben, ezt mondhatjuk Szathmári kitűnő stilisztikai kézikönyvéről: A magyar stilisztika útjáról is. A külföldi - főleg a francia - stilisztikák jóval előbbre vannak. Magyar vonatkozásban jóformán egyedül Zolnai Béla alapvető tanulmányaira vagyunk utalva /első-sorban: Szóhangulat és kifejező hangváltozás/, mellette említsük meg Németh G. Béla érdekes tanulmányát /A próza zenei-

ségének kérdéséhez. MTA I.OK. 1958. 355.1./

/ Sok hasznos és elgondolkoztató megfigyelést tartalmaz László Zsigmond könyve, a Ritmus és dallam, és Horváth János könyve, A magyar vers. /

A hangtani vizsgálat a stilisztikai irodalomban tehát afféle "mostohagyerek". Pedig ha fellelőzzük A magyar stilisztika útja lexikoni részét, az alábbi hangtani vonatkozású címszavakat találjuk: alliteráció, archaizmus, homonimák, emfatum, felkiáltás, gyermeknyelv, hanglejtés, hangsúly, hangszombolika, hangulatfestő szavak, hangutánzó szavak, paronimák, indulatszó, enfónia, kakofónia, kifejező hangváltás, kiejtés, rétegnyelv, rim, ritmus, szóhangulat, többalakú szavak, zeneiség. Természetesen ez a tájékoztató felsorolás nem képezheti a tudományos vizsgálat alapját, mert a felosztás nem egyszempontú. Csak a kutatási terület nagyságát szeretném érzékeltetni.

A hangtani vizsgálatoknak néhány nem eléggé tudatosított kérdés is akadály. A legnagyobb ezek között az írás és a beszéd viszonyának kérdése, tehát az, mennyiben beszélhetünk mi hangtani vonatkozásokról a leírt nyelvben, amit féligmeddig holt nyelvnek tartunk. Zolnai Béla szerint az írásbeliség korszaka a holt betű jegyében áll. / A látható nyelv. Minerva 1926. 18-71.1./ Még konkrétabban feltéve a kérdést: hogyan olvasunk tulajdonképpen, hogyan kell helyesen olvasni? / Ami itt következik, nem tartalmaz új dolgokat. Hasonló véleményen van például László Zsigmond és Horváth János is. Talán mégsem árt azonban összefoglalni a kérdést, mert már a szakírók beszélnek róla, de nem állítják központi helyre. / A tulajdonképpen élő nyelv az elhangzó beszéd. Az írás többnyire néma olvasáson keresztül jut el az emberek tudatáig. Az író és az olvasó nincsenek közvetlen kapcsolatban, a gondolatot egy közvetítő elem, az írás viszi az egyiktől a másikhoz. A Kérdés az, milyen ez a néma olvasás. A dolog a műveltségi szinttel függ össze. Sok olyan olvasó van, aki falja, habzsolja ugyan a könyveket, de figyelmét kizárólag a cselekményre fordítja. Neki a könyv mást nem nyújt. Ez az olvasás

legkevésbé gazdaságos, legalacsonyabb színvonalu formája. Általában megállapítható, hogy az emberek a szemüknek olvasnak csak, nézik, felismerik, megértik a b e t ű s o r t, és továbbmennek. Ezzel azonban megfosztották magukat az értelem mellett érzelmeket, hangulatot sugárzó nyelvnek élvezetétől, befogadták a szöveg értelmét, de fülük, lelkük zárva maradt a zene, a nyelv melódiájának esztétikuma előtt.

Zolnai Béla szavait idézem: a betű "megtartja mindazokat az asszociációkat, amik az eleven hangokhoz fűződtek". / i.m. 23.1./ Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a beszéd és az írás a nyelv zenei hatásának felkeltségében egyenlő esélyekkel indul. Az élő beszéd még kevésbé művészi fokon is előnyben van az írott nyelvvel szemben a hanglejtés, a hangszin, a hangsúly és egyébeken révén, amelyeknek az írás csak elenyésző töredékét képes reprodukálni. Ugyanakkor - mint Lőrincze Lajos kifejti - az írás az eltérő írásképpel próbál valamit behozni hátrányán, ez az íráskép "a nyelvnek azon külső eszközei közé tartozik, amelyek a kimondott hangsorhoz viszonyítva bizonyos többlettel gazdagítják kifejezési lehetőségeinket". / Az íráskép mint kifejező eszköz. Nyr. 83.4. 37 7-86.1./ A hanglejtés pótlásának az írásképen kívül persze más eszközei is vannak. Igaz, hogy említett cikkében Lőrincze azt állítja, hogy az író elsősorban a szemnek ír, és csak másodsorban a fülnek. Állítását egy a Vojtinából vett idézettel bizonyítja. Nehéz lenne eldönteni, igaz-e, az azonban bizonyos, hogy a fület - képes értelemben szólva - kár lenne kirekeszteni, mert ezzel a műélvezet, sőt műértés egyik feltételét rekesztenénk ki az olvasásból. Az ember akkor olvas helyesen, ha önmagának felolvas, tehát némán beszél. Ilyen olvasás létezik, sőt még a hangok kiejtésével járó fiziológiai érzetek is felkelthetők. Természetesen az olvasó a megfelelő hanglejtés, hangsúly és más zenei motívum életrekeltségében bizonyos fókig magára van utalva, tehát még mindig hátrányban marad az élőbeszéddel való érintkezéssel szemben. Az író ismerete, az írásmű gondolati, világnézeti, felfogásbeli megértése azonban elvezeti a megfelelő melódikus elemek megtalálásához. Az olva-

só előbb-utóbb megismeri az író alaphangulatát, temperamentumát, érzésvilágát, a valósághoz való viszonyát, és könnyen illeszkedik bele abba a némán is melódikus attitűdbe, amelyik az író is hatalmába kerítette művének megírásakor. Az olvasásnak ez a formája a helyes, erre enged következtetni különben a már idézett Zolnai-mondás is. Találunk persze egyéb bizonyítékokat is. A legkézenfekvőbb bizonyíték, ami a kérdést egy csapásra el iszödi, maga az irodalom. Az irodalmi nyelv, a néma olvasásra szánt művek nyelve tele van zenei elemekkel. Minek volnának ezek, ha cél nélkül volnának?

Zolnai Béla mondja: "Összefügg a nyelvszépség követelményével a hangos olvasás kérdése. Mai néma olvasásunk csak absztrahált beszéd: olyan, mintha valaki egy zeneművet pusztán hangjegyeken át akar élvezni. Ez a némaság mindenestre magasabbrendű lelki funkciót föltételez, mint a hangos olvasás, amely az írádbeliség kezdetén mindenütt megtalálható. De az írott szöveg nemcsak primitív fokon követeli meg a fennhangon való olvasást, hanem megköveteli éppen a kultúra tultengése idején: ott, ahol a költők visszatérni óhajtanak az eredeti konkrét akusztikai hatásokra, hogy a papiros-nyelvet ezáltal közelebb hozzák a valósághoz..." / Szóhangulat és kifejező hangváltozás, Szeged. 1939. 29.1. / A "kultúra tultengése" persze a dekadens polgári irodalomra vonatkozik, de az a Zolnai által is említett tény, hogy a költők - és nemcsak a dekadens költők - valósággal keresik az akusztikai hatásokat, éppen ezt bizonyítja, hogy az irodalom szándéka szerint van az, hogy a művek formai oldalához hozzászámítjuk ezeket az akusztikai elemeket is. Igaz, hogy Zolnai itt a költőkről, a költészetről beszél, sőt azokról a költőkről, akik Verlaine szavait követték: De la musique avant toute chose... A versnél a zenei elemek valóban ismertebbek, megfoghatóbbak. A következő megjegyzése azonban már nemcsak a költészetre vonatkozik, a versre, hanem a prózára is: "De az emberi nyelv nem néma, hanem hangos, úgyhogy a beszéd akusztikuma mindenképpen az egyik legfontosabb tényező mindabban a hatásban, amit a nyelv elérhet, még akkor is, ha olvasáson keresztül hat, és csak

a lélekben ölt akusztikai testet." / i. m. 172. l. / / Az én kiemelésem./

Az irodalmi nyelv és ezen belül a próza zeneiségének a kutatása tehát szükséges, hozzájárul a művek megértéséhez, újabb részleteket ismertetvén meg a mű esztétikai köntöséből. Tisztázandó még a zeneiség szó jelentése. A szónak három értelme is van. Zeneiség egyrészt a beszédhangok hatása. Zeneiség az irodalmi műveknek az a hatása is, amely a zeneművek hatásával rokon, tehát a hangulatok, érzelmek közlése. Talán a szimbolizmust lehetne példának felhozni. A szimbolizmus a világot nem racionális síkon ragadja meg, hanem az érzelmek, hangulatok síkján, s ennyiben rokon a zenével. A zeneiség harmadik értelmezése pedig azt jelenti, hogy egyes irodalmi művek vagy részek felépítése zenei művek felépítéséhez hasonlít. Ilyen jellegű elemzésre is olvashatunk kísérletet. / Németh G. Béla: A próza zeneiségének kérdéséhez./ Irodalmi mű zenei felépítésére jó példa Heinrich Mann: A kis város című kisregényének kezdő része. Crescendóban megcsendül a kisváros motivuma, majd egyre több és több hang motiválja a témát. Mintha újabb hangszerek kapcsolódnának bele a zenekar játékába, míg végül decrescendóban elhal a motivum. Ez a részlet tökéletesen zenei felépítésű, a Tannhäuser-nyitány felépítéséhez hasonlít. A nyelvtudománytól ez a kérdés egy kicsit ugyan távol esik, a rész expresszivitását mással, mint hanghatással magyarázni nem lehet. A részlet tökéletes^{en} hangulati hatású, ez az, ami a magyar fordításban is ugyanaz, mint a német eredetiben. Fordításokban az egyéb hangesztétikai vonásokat már kétesebb értékkel lehet csak vizsgálni.

A gyakorlatban természetesen a zeneiség első területe a legkézzelfoghatóbb, a leggyakoribb. Jogosultsága azonban a másik kettőnek is van.

Summa summarum: a nyelv zeneiségének, továbbmenve: a stílus zeneiségének vizsgálata elengedhetetlenül szükséges, ha teljesértékű elemzésre törekszünk, és ha rá akarjuk szoktatni az olvasókat a helyes olvasásra, ezt a tényt tudatosítani kell.

A zeneiség kérdése a stilisztika történetében állandóan visszatérő, izgató kérdés. Se szeri, se száma azoknak a tanulmányoknak, amelyek a nyelvek szépségével foglalkoznak, és a nyelvek szépségét, eufóniáját éppen a zeneiséggel magyarázzák. / A mi irodalmunkban például Tolnai Vilmos: Egynéhány számadat a hangokról és a betűkről. Nyr. 1906. 421-25.1./ Az irodalomból - főleg a költészetből - ~~zég~~ seregével lehet idézni a példákat, amelyek azt bizonyítják, hogy a költők tudatosan törekszenek a zeneiségre, sőt a fentebb idézett Verlaine-mondás szerint költői irányzatok születtek - sokszor már letérve a művészet hivatásának útjáról - a zeneiségre való törekvésben. Dolgozatomban én is megkísérlem majd felvázolni egy író stílusának hangtani vonásait. Köztudomásu, hogy egy író stílusának vizsgálatakor sok jellemző stílusjegyre bukkan az ember. S a hangtani stílusvizsgálat szükségességét bizonyítja az a tény, hogy a stíluseszközök között számszerűen is előkelő helyet foglalnak el a hangtaniak, s minden egyes mondat legalább egy hangtani stílusjeggyel rendelkezik: a hanglejtéssel.

Melyek a hangtani stílusvizsgálat területei?

Dolgozatomban én a következő besorolást követem:

1. A hanglejtés.
2. A kifejező hangváltozások.
3. A hangfestés és a hangutánzás.

Ez a felosztás a szakirodalom és a Móra-stílus vizsgálata nyomán jött létre. Kitűnik belőle, hogy a stílus hangtani vonatkozásai közül szerintem a legfontosabb szerepet a hanglejtés játssza. Ez a dolgozat egyébként nem érinti a harmadik kérdéscsoportot. A hangfestés és a hangutánzás külön dolgozat témája lesz.

Szólni kell néhány szót egy elvi kérdésről, az általános stilisztikai hangtan és a konkrét hangtani stílusvizsgálat közti különbségről. Ez a szembeállítás szükségszerű, és kiterjed a stilisztika minden területére. Az általános, a normatív stilisztika, az elmélet általánosított kategóriákat állapít meg, osztályozza a stílusjelenségeket, és mindegyikre példát hoz. Így a stilisztikai eszközök elvont rendszerét kap-

juk, mert ez a vizsgálat kiragadja az anyagot konkrét vonatkozásaiból, az adott írásműben játszott szerepéből, elválasztja az írói szubjektumtól és így tovább. Megállapítja egy-egy stiluseszköz létezését, arról azonban, hogy az illető stiluseszköz adott esetben milyen funkciókban szerepel, már nem beszél. És erre nem is vállalkozhat, mert nem ez a feladata. Az általános stilisztika a rendszer, a kategória oldaláról közelíti meg a stílust, a konkrét stílusvizsgálat pedig a funkció oldaláról. A konkrét vizsgálat foglalkozik az élő anyaggal, ebből kategorizál az elmélet. De mivel - Németh G. Béla szavait idézem - "minden irodalmi mű... egy teljesen önálló stilisztikai rendszer, organizmus, amelynek alkotóelemei értelmüket, funkciójukat a művet szülő élménytől kapják", nyilvánvaló, hogy a konkrét stílusvizsgálatban a rendszer sohasem olyan szilárd, sőt nem is elsődleges. A stílusvizsgálat nem elégszik meg azzal, hogy anyagát kategóriákba gyűjtse, hanem rá kell mutatnia a példák funkciójára, esetleg funkcióira, meg kell mutatni stilisztikai szerepét, meg kell keresni expresszivitásának okait, rá kell mutatni az író stílusában elfoglalt helyére, hogyan válik az író egyéniségének kifejezőjévé. És még ez nem is minden. Az élő anyag szétfeszíti a kategóriákat. Egy-egy példa több dolgot is rejt magában, erre is, arra is. jellemző, és így egyáltalán nem csodálatos, ha a tulzott rendszerezésre nem is törekszem. Könnyen kerülhetnénk olyan helyzetbe, hogy a kategóriák száma a példák számával egyezne. A nyelv, a stílus gazdagságát csak érzékeltetni lehet, kategóriákkal fölé emelkedni nem.

" Az ember értelmisége és érzelmi köre folyton bővül és gazdagodik: a meglévő kifejezés sohasem elégíti ki a beszélőt. Az expresszív jelleg is idővel elhomályosulhat: a gyakran használt hangkomplexum megszokottá válik és közömbös ejtést kap... Az érzelem pedig kimondhatatlan marad, de a beszélő, író mégis megkísérli, hogy új és új formát keressen az örökké kielégületlen tartalomnak. Így lesz folyton megújulóvá a nyelv és nyelvteremtővé a megújuló érzelem. /i.m. 168.1.
" A nyelv nem logikus képződmény, hanem örökké teremtő im-

provizáció és új variációja a meglévőknek." / i.m. 175.1. /
Anélkül, hogy misztifikálni akarnánk a nyelvet, a stílust,
mert hisz en azt misztifikáljuk, amit nem vagyunk képesek
megismerni, a nyelv és a stílus gazdagsága előtt fejet kell
hajtanunk. / A fenti idézet Zolnai Béla: Szóhangulat és ki-
fejező hangváltozás c. munkájából való. /

A nyelv és stílus zeneiségének vizsgálatakor azon-
ban hangsúlyozni szeretném, hogy óvakodni kell a buktatók-
tól, ezek közül is a legszörnyűbbtől: az öncéluságtól. A
zeneiség minden gazdagsága mellett sem hagyhatjuk figyelmen
kívül azt a tényt, hogy a zeneiség vizsgálata a tartalmi-
formai, tehát az esztétikai vizsgálatnak csak része, ezt kell
tehát jelentőségének mértékében szolgálnia. Nem eshetünk a
De la musique avant toute chose... hibájába. Zlinszky Aladár
írja:

" Mi azonban merjük állítani, hogy a modern líra tu-
loz mikor csak zenét akar adni, s az értelmet elhanyagolható
mennyiségnek tekinti. Ellenkezik ez a nyelv szellemével, me-
lyet épp eszközül használ. A nyelvnek vannak zenei elemei,
de maga nem zene. A nyelv nem hangutánzásból, a természet ze-
néjéből keletkezett, hanem szemléletekből alakult lelki, és
fogalmakig emelkedett értelmi termék. Lényegétől fosztjuk
meg, ha mellőzzük belőle a gondolatot, s csak zenei hangza-
tain ringatjuk érzelmi világunkat. A költemény ám aknázza ki
a zenei hatásokat, de lényege mégis értelmén fordul meg, s
puszta zengésével, bármily művészi legyen is, nem elégít ki
bennünket, kik nemcsak érző, hanem gondolkodó emberek is va-
gyunk." / Művészi hangfestés és hangutánzás. A magyar stilisztika
útja. 361.1. /

o o o

Mindig érdekes, és minden elemzésnél többet mond, ha
a vizsgált anyaggal kapcsolatban maga az anyag szerzője, az
író nyilatkozik. A költők és írók a nyelv akusztikai jellegét
eszközeit tudatosan és szívesen használják, mert érzik az a-

zokban rejlő expresszivitást. Néha az író közvetlenül is vall. Móra Ferenc a Harena refugii /Georgikon/ c. elbeszélésében így ír a harena szóról:

"...Homok, homok, homok, egynapi járóföldre mindennütt homok. Az az aranycsillámu, szép fehér homok, amit csak a latin neve érzékeltet igazán, a harena. Ebben benne van a tenger hullámverése, a szelek tánca, a déli verőfény szikrázása és a holdsugarak játéka a geológiai lisztmezők felett, amelyek aeonok malmában öröltettek és szitáltattak, és amelyek még mindig emlékeznek tenger kárukra. Fűvel, fával megköthetik a homokot, elhitethetik vele, hogy ő erdő, rét, buzamező, szőlő- és kukoricaföld: de a hangja, az örök zizegése ma is az ós-óceáné. Ezt nem tudja megtenni se az aszfalt, se a kőszikla: a homok mindig beszélget magamagával."

Egy szó zeneiségéről vall itt az író, vallomásának is zenei jellege van. Három ponttal kezdi, és ez zel már meg is adta a mondatkezdés intonativ jellegét, amelynek a végtelenséget, a geológiai lisztmezők ünnepélyes egyformaságát kell jellemeznie. Ugyanezt szolgálja a homok szó többszöri ismétlése is. Maga a szó hangalakja is kifejezi ezt az egyhangúságot. A szöveg további részében is olyan akusztikai elemek szerepelnek, amelyek szintén ezt a végtelenséget érzékeltetik egyenletes ritmussal, hanglejtésükkel. Ezt szolgálja az egyenértékű, egymás mellé rendelt mondatok visszatérő hanglejtése, a felsorolás. A közlés két kettőspontja szüneteket iktat a részek közé, ezzel lassu hömpölygésűvé, elnyújtottá teszi a közlést. A zenei eszközök közé tartozik néhány hangutánzó szó, ezek egy része már fényjelenséget ábrázol, ezzel is nagyobb expresszivitást kölcsönözvén a szövegnek. Az ünnepélyes hangulathoz járul az aeon szó választékosan antik hangzása. /Ilyen hangkapcsolat nincs a magyarban./ S végül az író beszélgeti a harenát. Érezzük, hogy a szó zenei arculata sok asszociációt kelt föl az íróban, aki további melódikus eszközökkel igyekszik ezt az olvasók tudomására hozni, nem is annyira elképzeltetni, hanem a hangulatát érzékeltetni, és ezzel ismét a zeneiség eszközéhez folyamodni.

Ilyen példát sokat idézhetnénk Móra tárcáiból. A Móra stílusban a zeneiség jelentős helyet foglal el. Az előbbi példa szépen mutatja ezt. Mégis, talán nem lesz felesleges még egy példát ide iktatni annak bizonyítására, hogy a nyelvi eszközök, mint zeneiséget előidéző eszközök, hogyan tesznek egy leírást zenei hatásúvá. Ugyancsak a Georgikonból, a Szánkóút c. tárcából való a következő hangulat. Amennyivel ez több a zenénél, az az, amennyivel a nyelv általában több, mert a hangulat és érzelemkeltés mellett értelmi funkciója is van.

"Csak éppen hogy belegyűröm még a lelkem legfőlső fiókjába ezt a tanyai délestet, a nádas házat, e régi kalendáriumi fametszetet; a kavas udvart a Bundással meg a Bogárral; a kis szobát a buboskemencével, amely nekem mindig a nagymamákat juttatja eszembe kedves, tartós, szelíd melegével; a szerecsen-Máriát a falon és az ösztövércicát a padkán, ahogy hunyorgó pillái közül asszonysszemmel nézi és finom orrával kelletlenül szimatolja a városi szagu urakat; a rubinszinű bort a vastag poharakban; a nagy sétálóju schwarzwaldi órát a kanapé fölött, ahogy szürcsögve nyeli az időt - s a lovacska már vigan poroszkál a dülöút bepíldézett pocsolyáin."

Itt most minden figyelmünk a melódiára irányuljon! A mondat egyébként arra is bizonyíték, hogy a hangulat nem csupán zenei elemekből tevődik össze, ezeknek mindig a jelentés ad értelmet, s ez teszi a mi szemelvényünket is egy kicsit Krudy-hangulatúvá.

A Móra-stílus melódikus arculatát nagymértékben befolyásolja egy jellegzetesen mórasi stílusvonás, a lírai alaphang. Ennek forrásával most nem foglalkozunk. Csak jellemzésül annyit, hogy a lírai attitűd kettős Móránál. Egyrészt azt jelenti, hogy tárcáiban minduntalan előbukkannak az író saját reflexiói a tárgyával kapcsolatban, akár zárójelben, akár gondolatjelek közé foglalva, akár egyéb módon. Másrészt pedig - és most ez a lényegesebb - az író tárcáinak nagy részét egyes szám első személyben írta. Így látszólag kiküszöbölődik a közvetítő közeg, az elbeszélés, és az író

közvetlenül, én - te formában beszél az olvasóhoz és mond el eseményeket. A személyességnek ez a nagyobb foka megérződik a zeneiségben is. Már Németh G. Béla is említett tanulmányában megállapítja, hogy a zeneiségnek nagymértékben oka a lírai attitűd és valamiféle nosztalgia. Mórára különben ez utóbbi is jellemző. A lírai alaphang egyrészt a közvetlenségénél fogva nagyobb intonációs lehetőségeket nyújt, másrészt érzelmesebbé válik a stílus, az érzelem pedig szintén fokozza, variálja, dinamikusabbá teszi a stílust, tehát megint csak a zeneiséget szolgálja.

A hangtani jelenségek Mórának egy másik jellemző vonását is motiválják, nevezetesen azt, hogy a Móra-stílus sokat átvesz és sokat megőriz ebben a vonatkozásban is a népnyelvből. Ez Móra stílusának egyik legnagyobb értéke. Az előttünk álló hangtani vizsgálat majd megmutatja ennek a stílusnak hangtani sokoldalúságát is.

Végül egy kis statisztika. Módjával szebed csak alkalmazni, de alkalomsattán sok mindent megmutat. Hevenyészett statisztikát állítottam össze három novella alapján annak illusztrálására, hogy a hangtani eszközöknek milyen gazdagsága található Móra stílusában. Eszerint - csak irányszámokat mondok - a történeti anekdotákban / Láttunk már mink királyt is.. Göröngykeresés / és a népi tárgyakban / Történetek az egyik csalóról - Göröngykeresés / a hangtani stilisztikai eszközök aránya 7. Az egyéb elbeszélő jellegű novellákban / A fák jelleméről - Georgikon / ez a szám 5. A képek aránya - pedig a Móra-stílus képgazdagsága rendkívüli - 1. Ez a hevenyészett statisztika is jól mutatja a hangtani elemek gazdagságát.

Most pedig térjünk rá a konkrét vizsgálatra.

A hanglejtés

Már fentebb utaltam arra, hogy szerintem a legfontosabb hangtani stilisztikai eszköz a hanglejtés. Ennek egyszerű a magyarázata: ez a hangtani jelenség minden mondatban ott van. A funkciója sem elhanyagolható. A hanglejtésnek nagy szerepe van a mondatban. Zolnai Béla a Szóhangulat és kifejező hangváltozás-ban idézi Tolnai Vilmos következő szavait: "míg a hangsúly lelki okát az értelemben kell keresnünk, addig a hanglejtés / melódia / az érzelemben van. A beszédet kísérő minden érzelmi velejáró a hanglejtés változásában nyilvánul; nyugodt közlés, meghatottság, kíváncsiság, csodálkozás, kételkedés, fájdalom, harag, türelmetlenség, meglepetés, csatlódás, fenyegetés... mind más-más dallammal színezi a beszédet." / MNy 1915. 54.1. / A hanglejtés és hangulat tehát egymástól elválaszthatatlanok, egyik magyarázza a másikat. És mivel ahány mondat, annyi érzelem, hangulat / bár kétségkívül van a szövegnek egy átfogó, uralkodó hangulata is /, a hanglejtés is mindig más és más.

A hanglejtésnek azonban nemcsak az érzelmi motivációban jut szerep. Nagy az igazságértéke a következő megállapításnak: "Nyilvánvaló, hogy a mondat végső értelmi betetőződését a melódia által nyeri. Szavakból nem áll össze értelem." / Zolnai Béla: i. n. llo. 1. / Ezt a megállapítást úgy kell értelmeznünk, hogy a hanglejtés megváltozása maga után vonhatja a mondat hatásának megváltozását, sőt a mondat jelentésének a megváltozását is. Illetve azt is jelenti ez, hogy egy mondatot más hanglejtéssel mondva más jelentésében használhatunk. Ezt a megállapítást, hogy

Szép ház

mondhatjuk elismerő, lekicsinylő, becsmérlő hanglegjtéssel. Tegyük azonban hozzá, hogy a hanglegjtésnek ez a jelentésváltoztató szerepe főleg hiányos mondatokban vagy megszilárdult kifejezésekben érvényesül.

A hanglegjtés szerepét a nyelvben fontossá teszi az a tény is, hogy a nyelv szépségnek is egyik / Tolnai szerint első, lásd: Egy néhány számadat a hangokról és betűkről. Nyr. 35. 421-25. l. / jellemzője. Az emberek gyakran beszélnek dallamos és nem dallamos nyelvekről, s ebben a mindenki által észlelt dallamosságban a hanglegjtésnek nagy szerepe van.

A hanglegjtés mennyiségi és funkcionális gazdagsága természetesen elsősorban és elsődlegesen az élő, a beszélt nyelvet jellemzi. Az írás, az irodalom hátrányosabb helyzetben van, hiszen az olvasó közvetlenül nem értékeli a hanglegjtést, az írás és a stilus különféle eszközeiből magának kell életrekeltenie. Természetesen ez az életrekelés igen ingadozó lehet, és a határfoka igen alacsony. Teljesértékű felélesztéséről jóformán csak elméletileg beszélhetünk, mégis megközelítően pontosnak vehetjük az előadóművészek szövegmondását. Azonban nem mindenki előadóművész, s a nyelvészettikának segítségére kell lennie az olvasónak, a diáknak is abban, hogy egy-egy irodalmi alkotást ebből a szempontból is teljesen élvezhessen. A melódia is formai eszköz, összhangban vagy diszharmonióban van a tartalommal, helyes felfedezése tehát a mű megértése szempontjából elengedhetetlen. Egy-egy irodalmi mű stilisztikai vizsgálatakor tehát azt kell szemügyre vennünk, hogy melyek azok a stiluselemek, amelyek melódikus jellegűek, melyek jellemzők ezek közül az íróra, milyen gazdagsága lehetséges fel az író műveiben, hogyan kapcsolódik az egyéb stilusjegyekhez, stb. Ezek a vizsgálatok azt mutatják, hogy bár az irodalom nem rendelkezik a hanglegjtés legfontosabb, szinte kizárólagos eszközével, a hanggal, mégis számos segédeszköze van, amely helyettesíti am azt, felidézi a szöveg melódiáját. Ezek között természetesen első helyet foglal el a jelentés, mint minden hangi jelenség sugalmazója. Erről külön nem kell beszélni, hallgatólagosan

ugyis az az alapja a vizsgálatoknak, hogy minden hangtani értékelésnek a jelentés ad értelmet.

Móra tárcáinak stilusa ebből a szempontból is gazdag, változatos. Az a tény, hogy Móra stilusának alaphangja lirai, eléggé magyarázza ezt. A liraiság egyuttal természetesen érzelmesebb stilust is jelent, Móra stilusa azonban ezen túlmenően is gazdag érzelmekben. Ha ehhez még hozzátesszük azt, hogy emellett a közvetlenség mellett erre a stilusra még az élőbeszédhez való hihetetlen közelség is jellemző, sőt szinte maga az élő beszéd, akkor világosan áll előttünk a nyelv hangtani sokrétűségének is a magyarázata. Harmadikként a humor jellemzi Móra stilusát. Az a fajta keserű szájjú, szomorkás humor, amit Arany János szavai jellemeznek: "A humor / melyet némelyek negélynek, mások szeszélynek neveznek, de nem d é g helyesen / hasonlóképp csak álarcát viseli a nevetségesnek. Alapjában véve fönséges. Nevetséges álarcába rejtett siró. Élesen különbözik mind a szatirától, mind a komikuntól. Mert a komikum tisztán csak nevetet, semmi keserű iz nem vegyülvén a nevetéshez. A szatira javítani akar, a humor a fájdalomból ered." / Széptani jegyzetek /

Móra minden tárgyához, de a népihez különösen rendkívüli melegséggel, odaadással szól hozzá. Mindezek a vonások élénkitik, expresszívvé teszik a stilust, ennek feltételül meg kell mutatkoznia, ha beszédéről van szó, a melódiában közvetlenül, ha irodalomról, a melódiát felidéző eszközök gazdagságában.

A hanglejtés egészen szorosan a mondathoz kapcsolódik. Vizsgálata tehát egy szempontból már mondattani vizsgálat is. Ez a tény is bizonyítja, hogy a nyelvészeti nem tud meglenni a nyelvtan keretei között, nem tudja szigorúan követni annak besztását.

Hogy elkerüljem a fölös számú kategóriát, csoportot, az anyagot négy csoportba osztottam. Ezek:

1. A mondattani tényezők.
2. A ritmus, mint a hanglejtést módosító stilisztikai eszköz.
3. A nyomatékosító stiluseszközök.
4. Egyéb eszközök.

1. A mondattani tényezők

Elöljáróban még szeretném jegyezni, hogy a következőkben nem lépek fel a teljesség igényével. A példák csak jelzik a témakörök nagyságát, de nem meritik ki azokat. Az egyes fejezetek azért kissé vázletszerűnek tűnnek majd, de nem tehettem másképp. Ha mindent részletesen akartam volna feldolgozni, minden fejezet külön dolgozat lehetett volna. Átfogóan szeretném bemutatni Móra stílusának hangtani vonatkozásait, ez szükségszerűen vonja maga után, hogy csak ezt a nagyobb célt tekintsem. Ahol jellemző eltéréseket, stílussajátosságokat láttam, ott azonban mindenképpen részletesebben tárgyalom a témát.

Zolnai Bélának van egy megjegyzése, amely szerint az egyetlen melódikus jel a kérdőjel. Igaz, ez a megjegyzés arra vonatkozik, hogy az írás milyen kevés intonatív jelzőeszközzel rendelkezik. Természetesen ezt a megjegyzést csak relative fogadhatjuk el, ha azt nézzük, hogy egy kis túlzással az írott nyelv valóban fennálló szegénységét érzékelteti ez a beszélt nyelvvel szemben. De nem is ez a fontos most. A fontos az, hogy Zolnai megjegyzésében az is benne van, hogy az egyetlen kérdőmondat az, amelynek a hanglejtését nemcsak hallás után lehet rekonstruálni. A kérdőmondat valóban olyan, amelynek az írásképe megközelítő pontossággal fel tudja idézni az élő hanglejtést.

Vannak azonban más eszközök is, amelyek segítségével megállapíthatjuk az író stílusának melódikus jellegzetességeit. Öt körülbelül azonos terjedelmű tárcsa alapján készített statisztikából az derül ki, hogy Móra mondatainak túlnyomó többsége kijelentő mondat. Érdekes jelenség ez, mikor ismerjük a Móra-stílus nagy expresszivitását, intonációs változatoságát. Lehetséges, hogy körültekintőbb, nagyobb anyagra kiterjedő vizsgálat némileg módosítaná a statisztikát, de alapjában nem változtatna rajta, s meghagyná számunkra azt a tanulságot, hogy a Móra-stílus hanglejtésbeli expresszivitásának okait más eszközök vizsgálatával kell keresni. Ez a sta-

tisztika különben más érdekes és jellemző dolgot is elárul. Többek között azt, hogy szerkezet tekintetében Móra mondatainak nagy része - az összetetteknek átlagosan fele - vegyes összetett mondat. Ez valóban igen jellemző Mórára, s jellemző az, hogy ezek a mondatok rendszerint párhuzamos felépítésűek. Kiderül a statisztikából, hogy összetett mondatai közül a mellérendeltek szinte kizárólag kapcsolatosak, s ezekhez viszonyítva egyharmad arányban ellentétesek. A kapcsolatos mondat egy fajtája a párhuzamos felépítésű mondatnak. Ez - mint mondtam - Móra saját sága. Az ellentétes mondatok száma látszólag kevés, hiszen Móra egyik legjellemzőbb stilussajátossága az ellentéteesség, hiszen ez az alapja többek között a humornak is. A statisztikában azonban csak a mondatfajták szerepelnek az ismert nyelvtani szempontok szerint, és így nincs benne az, hogy sokszor a kapcsolatos és egyéb mondatok is ellentétet rejtjenek magukban tartalmilag, stilisztikailag. Érdekes vonás, hogy az egyszerű mondatok tulnyomó többségükben bővített mondatok, s - ami ezzel összefüggőnek látszik, s aminek nem tudom egyelőre magyarázatát adni - az alárendelt mondatok tulnyomó többsége is bővitményes jellegű, tehát tárgyi, jelzői, határozói. Még egy hanglejtési szempontból is jellemző sajátosság: Móra mondatai, különösen a hosszúak, igen tagoltak, sok rövid szakaszból tevődnek össze. Ebből származik a Móra-írások könnyed, beszélgető hangulata.

A vizsgálat tehát megmutatja a jellemző mondatfajtákat és az egyéb jellemző, a mondattan körébe vágó eszközöket, s nyilvánvaló, hogy ezeknek a hanglejtése, zenéje, a stilusra jellemző. Melyek ezek a mondattani okok hangtani tényezők?

a. A kötőszóval kezdődő mondatok

Az ilyen mondat nagyon gyakori Móránál. Expresszivitását az adja, hogy akár ismerünk valamiféle előzményt, akár nem, feltételezi ennek az előzménynek az ismeretét, ugyanakkor nagyobb nyomtérítést ad a következőknek, a kötőszóval kezdődő mondatnak. A hanglejtés szempontjából ez utóbbi a döntő. A

mondat nagyobb nyomatékkal kezdődik, ezáltal expresszivebbé is válik, tehát nagyobb a stilisztikai funkciója. Nagyobb feszültséget is teremt, hiszen az olvasó az előző mondat végét jelző írásjellel lezártnak érezte a gondolatot, s a mondatkezdő kötőszó révén ez a lezárttság problematikusává válik. Az expresszivitás, a stilisztikai hatás alapja mindig valamiféle feszültség. A kötőszavas mondatkezdés sokféle hangulatot képes kifejezni. Gondoljunk csak az ismert Jókai regény címére: És mégis mozog a föld..., amelynek ünnepélyes jellege nem utolsósorban a kötőszó által keltett feszültségből adódik.

Móra stílusában az ellentétnek sok fajtáját találjuk meg. Nem véletlen, hogy sok mondata kezdődik ellentétes kötőszóval, főleg de -vel, de találunk mondatot pedig is és a csak h o g y -gyal, csak -kal. A kötőszavas - köztük az ellentétes kötőszavak különösen - az élő nyelv saját s á g a i, s mint már említettem, Móra nyelvének egyik legfőbb forrása az élő beszéd.

Annak tehát, hogy egy mondat kötőszóval kezdődik, melódikus funkciója van. De nemcsak melódikus funkciója. Az ellentétes kötőszóval kezdődő mondatok más szerepet is betöltenek. Nem egyszerűen nagybetűvel kezdett mellérendelt mondatok ezek. Pl.:

Szép holdvilágos este volt, mikor a fiatalabb testvér bekötötte a zsákját a tarlón. De ki is nyitotta mindjárt, felét kiöntötte a szérűre és csak a másik felét hagyta a zsákban. /Istenáldotta buza/.

Az ilyen mondatok stilisztikai értéküket a szöveg egészében, az előzmények figyelembevételével nyerik. A kötőszóval való mondatkezdés itt lezár egy szakaszt és megnyitja a másikat. Ennél azonban sokkal jelentősebb az, ahogy a hangulatot érzékelteti. A hirtelen beálló változást, nem is annyira a külső tényekben, amelyek ismertek, hanem az emberi szándékokban, gondolatokban. Ezt a hirtelen gondolatokban, érzésekben beállott változást - amely által teremtett feszültség még azzal is fokozódik, hogy az olvasó előtt egyelőre ismeretlenek az

indítékok - , ezt érzékelteti a hangjejtés nyomát ékossága, amit a kötőszavas mondatkezdés eredményez. Az ellentétes kötőszavak a mondat elején nyomát ékosító szereppel bírnak, első-sorban megváltoztatják a szöveg zenéjét, saját hangjejtési típust hoznak létre, feszültséget teremtenek, növelik a mű hatásfokát. Ez az elsődleges funkciójuk, legfontosabb stilisztikai szerepük. Hangulati szempontból a szöveg hangulatába illeszkednek, értelmi szerepük mindig esetleges és természetesen igen sokféle. Néhány példával ezt szeretném még bemutatni, hogy Móra stílusa ezen a téren is milyen gazdag.

- No dádó. soruls most, mint ürge a lukba - kapott a fejéhez mind a két kezével a cigány, és kiejtette hóna alól a hegedűt. De föl is kapta minő árt, s a másik pillanatban már zokogott, jajgatott, harsogott az éjszakában a bujdosó kurucok éneke...

/Thököly primása/

A hangulat hősies, emelkedett a téma révén, de ezt a stílus is aláhuzza, elsősorban a felsorolással /fokozódó intenzitású hangutánzó szavak/. Itt is világos, hogy a kötőszó szerepe elsősorban az expresszív hangjejtés felkeltésében van.

Mityást elkapta a bosszuság, és hirtelen kiegyenesedett. De csak egy szemvillanásig.

/Láttunk mink már királyt is.../

A novella hangulata tréfás, történeti anekdotáról lévén szó. A kötőszó a hitelenséget huzza alá ugyancsak a nyomaték révén. Jellemző még Mórára a kiegészítő jellegű, hátravetett hiányos mondat is.

De bizony itt is csak ki-ki szólt a szór közül.

/Destruktív pieristák../

Itt már szinte el is veszi ellentétes jellegét, legalább is másodlagossá válik ez a jelleg, elsősorban nyomatékosító szerepű.

- De hát micsoda ember kend, hogy így akar egy bárányt feladni?

A kocsis engedelmet kért, hogy ő nem micsoda ember, hanem Mihály, a főügyész ur kocsisa, és ő nem tudja

hogy így kötőben, rossz nadrágban nem lehet bárányt feladni, ha tudta volna, akkor fölvette volna az ünneplő ruháját. / A bárány utazása /

A hangulat a tréfás, bosszus magyar ázatkerésé. A nyomatékos hanglej tésen kívül természetesen más részesei is vannak a feszültségkeltésnek. Feszültséget teremt például a Mórára ugyancsak jellemző átképzeléses stílus, és az, hogy félreértésről van szó. Az olvasó tisztában van azzal is, amit a vasut gondol, és azzal is, amit Mihály. Sejtjük azt is, hogy Mihály csak komédiázik, bár effelől nem tudunk biztosat. Mindezek együttvéve kölcsönzik a szövegnek az expresszivitást.

Nagyon szuggesztív erejűnek tartja Németh G. Béla az és -sel, s -sel kezdődő mondatokat, mert feltételezik az előzmény ismeretét, akár van előzmény, akár nincs. Ez ugyan minden kötőszóval kezdődő mondatra érvényes, de igaz, hogy ez a típusú mondat különösen expresszív. Ez az expresszivitás több mindenből származik. Ezek a mondatok kapcsolódnak ugyan az előttük állóhoz, ez a kapcsolat azonban vagy távolabb az egyszerű mellérendelt mondatok közötti kapcsolatnál, vagy nem olyan magától értetődő. Ennek ellenére kapcsolatos kötőszó köti őket össze. Itt is a feszültséget teremtő ellentét esete forog fenn. Ez az egyik. A másik - véleményem szerint fontos hatás - az analógia. Ezek a mondatok nagyon emlékeztetnek bennünket a biblia egyes mondataira. Harmadikként itt is meg kell említeni azt a feszültséget, amely abból az egyszerű tényből adódik, hogy egy lezártnak vélt gondolatot kötőszóval induló mondat követi, amely tényleges vagy látszólagos kapcsolatra utalva felkavar egy már megállapodott, tádmásul vett helyzetet. A kapcsolatos kötőszóval kezdődő mondatnak is sajátos melódiája van, lelassítja a közlés ütemét, ezzel a legtöbb esetben komoly, ünnepélyes, fájdalmas hangulatúvá teszi az elmondottakat, illetve eláhuza, nyomatékosítja annak illetén hangulatát. Érdekes, hogy általában hosszú, terjedelmes mondatot vezet be ez a kötőszó, és általában ko-

moly hangulatusokat.

Lássunk néhány példát. Távoli kapcsolatra:

Ha a fiókjámból majd kiszedegeted az örökségedet,
félbemaradt verseket lim-lom kalapszámla papírokon,
az egyikbe becsavarva megtalálod a nyirfaültetéshez
való magot is. S akkor, míg egymás könnyét törölge-
titek anyukáddal, legalább egyszer el fogjátok is-
merni rólam, hogy "lám, szegény apu mégis csak gon-
dos, rendes ember volt". /A fák jelleméről /

Terjedelmes mondatot választ el:

S míg hallgatom a dalokat, amelyekben Koppány vezér
pogány haragja dübörög, az első szent király áhita-
ta zeng. Dózsa György halálkinja sikolt, a magyar
legény lába dobban, a magyar lány szereleme susog,
a magyar anyák imádsága sir és átkazórget az ég be-
zárt ablakán - míg hallgatom a magyar dalokat, min-
dig történetbáju iskoláskoromnak egy képe foszfo-
reszkál előttem. /Magyarok szimfóniája /

Ez a mondat még Móra stílusában is - ahol pedig a a
legnagyobb szépségek birodalmában jár az ember - gyöngy -
szem. Fájdalmasan ünnepélyes hangulatát ugyanolyan lassító, határoló
hátráltató tényezők sugallják, mint a kötőszavas kezdés. A
párhuzamosan egymás mellé épített, azonos szerepű mondatok
állandéan azonos hangulaton tartják a szöveget, ugyanakkor
fokozó jellegűek is a végtelenséget magukba ölelő magyar da-
lokról. A végén megismételt kezdő szólam még ünnepélyesebbé
teszi a mondat hangulatát. A hangutánzó szavak hangulatuk
mellett értékelnek is. Ilyen mondata, amelyek csodálatot
keltenek a nyelv és a művész iránt, sok van Mórának.

Nem is kapcsolatot, hanem bizonyos ellentétet kife-
jező mondatban:

Amelyikben ismerős gazda ült, az, mikor beérte, elfordított fejjel nézte az eget, hogy ugyan lesz-e eső. S csak akkor pislantott vissza félszemmel, mikor már meghaladta, hogy ugyan mivel cipekszik ez a rongyos asszony. / Esteli dal Hajnal Matyikáról /

Megfigyelhető, hogy milyen egységbe fogja a két mondatot a párhuzamos szerkesztés. A kapcsolatos kötőszóval kezdődő mondatok sajátos hanglejtésükkel tipikus mondatformái a Móra-stilusnak.

Gyakori a h a kötőszóval kezdődő mondat. Ezt a mondatot jól ismerjük a mindennapi nyelvből, gyakran halljuk várakozó jellegű hanglejtését, amivel a feltétel közlése után várja a bekövetkezendők közlését. Például:

H a még valamivel megtoldanám a garast, például ennek a cikknek az árával, akkor rojtja is lenne a sálnak, és külön mulatság lenne, mikor azt én összekötözném csomóba, és az asszonyok találgatnák, hogy ki tehette ezt a gonoszságot. /A bakonyán /

Ugyancsak jellemző a m e r t -tel kezdődő mondat. Van olyan, amelyik egyszerűen okhatározói értelmű:

Ez sokkal fontosabb, mint az olasz nyelvkurzus.
M e r t abból nem lesz semmi baj, ha olaszul nem tudsz, sőt olasz nélkül sokkal többre mégy.

/ A Sala dei tre capibani /

Persze már itt is érezhető valami plusz, ha más nem, az, hogy az oknak nagyobb fontosságot tulajdonít, kiemeli azt. A m e r t -tel kezdődő mondatok nagy része nem is egyszerűen csak okhatározói értelmű. A legtöbbször valami bővítés van, a korábban elmondottakhoz viszonyítva valaminek a kibővítése, magyarázó, okszerű mellékértelemmel.

Például:

Ohó, signor, be van-e ön írva a nobilek aranykönyvébe? M e r t aranylépcső csak azoknak dukál.

/ u.o. /

Ez a kiemelő m e r t megváltoztatja a viszonyt. Nem ez ok van alárendelve az okozatnak, hanem az előzmények feltételül, magyarázatul szolgálnak a kiemelt mondatban kifejejtetteknek. Innen az efféle mondatok expresszivitása. További példák:

Egyszóval abból a nemzetségből való, amely iránt a signor némi hálát érezhetne. M e r t ha Attila urunk annak idején^{ide} nem zavarja az akviléjai halászsokat, akkor nincs Velence, és a signor most nem mutatja az írott képeket, és faragott képeket fejeként tizenötezer kom náért az Attila örököseinek.

/ Freddo /

- Nekem két házam^{is}/van, osztán katonák is strázsálnak előtte, oszt nemzeti szín masnijuk is van nekik - ezt megint a kicsi mondja, s most már kezdek észbekapni. M e r t csakugyan látom magam is, hogy rózsaszín házacskák előtt fából faragott katonák meredtkednek a kirakatban, szuronyosak, puskások, kokárdások - ej, de jó, hogy az az ántánt nem járatos erre, mindjárt leszereltetné őket, hogy fel ne borítsák az európai egyensúlyt. / A kirakat /

A h o g y -gyal is gyakran kezd Móra mondatot. Ezeknek a zenéje a h a -val kezdődőkéhez hasonló, várakozó, feleletet váró jellegű. Ez köznyelvi formula, nem különösebben expresszív, de gyakorisága jellemző hangleyjtési típust alkot. Példa:

Hogy Dumas utcatulajdonos-e Marseillesben, azt nem tudom, de hogy a regénye hőseit érte ilyen tisztess-

ség, az többet ér mindennél.

/ Mi lett belőled, Matyika? /

Itt is megfigyelhető a párhuzamos szerkesztés.

Néha más funkcióban is szerepel a *h o g y*, és ilyenkor expresszivebb is. Például az ismert szólásmondás állító - és ennélfogva szokatlan - formájában:

H o g y egyik szavamat a másikba öltsem, nem minden finom és nemes zeneköltő népszerű professzor.

/ Költő kerestetik /

Vagy *m i v e l* értelenben:

H o g y ilyen dísznő kövér ember volt ez a Pali bég, napszáma nem mozdult ki az irodájából, ott végezte hivatalos dolgait reggeltől-estig a pamlagon, két jancsárral vakartatván a talpát.

/ Történelmi tanulmány /

Ugyancsak az élő nyelvből ismertek a *h a n e m* -mel kezdődő mondatok.

Az itt felsorolt kötőszavak fordulnak elő leggyakrabban Móra mondatainak élén. Jelentőségük hanglejtési típusok létrehozásában van. Ezekon kívül előfordulnak más kötőszavas kezdések is: vagy, mikor, ahogy, amint, mire stb. ezek azonban ritkán.

Azt okvetlenül látnunk kell, hogy ezek a mondattípusok egy átfogóbb sajátosság jegyei. Ez az átfogó sajátosság a mozgalmasság, az életesség, színesség, amelynek egyik megvalósító eszköze az élő nyelv, az élő beszéd vonásainak irodalmivá nemesítése. Ez egyrészt rendkívül élvezetessé teszi Móra stílusát, más részt egyik jele Móra hangsúlyozott közeli állásának a néphez.

A példákban a kötőszavas mondatkezdésnek rendszerint értelmi okát adtam. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy

- amint ez természetes is - az érzelmi, indulati tényezők legalább olyan lényegesek. Minden esetben megfigyelhetjük, hogy amikor az író kötőszavas beszédszakaszokat önálló mondatokká tesz, emögött mindig valami erős érdek húzódik meg. Talán hiba, hogy erre nem tértem ki minden alkalommal, de ez - nagyon elnyújtotta volna a tárgyalást.

b./ Az élőbeszédből vett kezdő formulák

Elsődleges funkciójuk az, hogy mozgalmassá teszik a stilust, ennyiben nem szorul külön magyarázatra, hiszen ez ismert Móra-tulajdonság. Hangtani vonatkozásban pedig: külön hang-^{nak}lejtési típust alkot. Ezek a formulák a mondatkezdő hanglejtés terhére a lényeges mondanivalót tartalmazó mondatszakaszról magukra vonják. A nevezett mondatszakasz így már magasabb hangnemben indul. A melódia még azáltal is növeli e részek expresszivitását, hogy a kezdő formulák várszózó jellegűek, lezáratlanságukkal feszültséget teremtenek, felkészítik az olvasót a lényeg befogadására. Ezek a formulák Móránál annál is inkább jellemzők, mert rendszerint kifejezik az írónak a tárgyhöz való viszonyát is. Ez a stílusjegy tehát a Móra-stílus liraiságának is jele. Nyelvtanilag külön mondatok ezek, és általában semmi lényeges jelentést nem tartalmaznak, elhagyásukkal a mondat értelme mit sem változna, viszont a hangulathoz szükségesek, a stílus élénkítésének eszközei. Néhány példa:

Azon kezdem az őszinteséget, hogy mint író sokfelől kapok sokféle levelet. / Őszinte vallomások /

Megjegyzem, kicsire nem nézek, és ha a szivarok szelnek, Madáchot elengedem a trafikosnak.

. / Mi lesz már ezzel a Hobiárt basával? /

Eredetileg ezek a formulák mind köznyelviak, a mindennapok beszédében is gyakran előfordulnak. Néhány példa

felsőre lásszerűen;

Ámbár, lehet, hogy egyik szavamat a másikba öltsem /Ilyen formában expresszivebb/, pedig Isten látja a belkemet, az ám, tetszik tudni, gondolom, ezt mondhatnám, elég az hozzá, szóval, a szó köztünk maradjon, tudnivaló, nem mondhatnám, azt is meg kell azonban vallanom, arról nem is beszélek, azt hiszem, hiszen nem mondom, lám, úgy volt az, látnivaló, az szentbizonyos, Isten látja lelkemet, mondanom se kell, a dolog úgy történt, ezért mondom én, igen, majd megvállik, kimondom úgy ahogy van, be kell vallanom, úgy nézem, az bizonyos, stb.

Van néhány poláris kifejezés, ezek ennyivel erőteljesebbek:

mondjam, ne mondjam; szégyen, nem szégyen, de akár Kóty, akár nem Kóty stb.

Világos, hogy ezek a kifejezések köznyelvi terheltségük miatt legnagyobb részt igen kevésbé expresszivek. Egy valami azonban nagyon megnöveli az expresszivitásukat. Az élő beszéd ezeket a formulákat a párbeszéd eszközeivé tette, tekintve, hogy voltaképpen nincs olyan élőbeszéd, amelynek legalább két személyre ne lenne szüksége. Az írás egészen más. És ez a más környezet, új funkció teszi expresszivekké ezeket a többségükben neutrális kifejezéseket. Alkalmazásuk említett tulajdonságaik miatt beleillik a Móre-stilusba.

Néha mondatba szöve találjuk ezeket a formulákat, tehát nem a mondat elején, bár természetesen így is bevezető funkcióban.

c./ A hiányos mondat

Mindenekelőtt emlékeztetni szeretnék arra, hogy a hiányos

mondat is az élő beszédből ered, azt használja gyakran, mert a külső és belső mező ezt lehetővé teszi. Beszélgetés közben a beszélő már ismert, említett körülményeket nem nevez meg minduntalan, tehát nem teljes /nyelvtanilag teljes/ mondatokban beszél, szavai csak az adott helyzetben, a külső mező ismeretében alkotnak teljes gondolatot. A beszélgetésben - kérdésekben és válaszokban - gyakori a hiányos mondat. Természetesen Móránál is megvan ez a típus. Pl.:

Hát gyerünk azzal a szoborral, Mester! Hány nap kell nek?

- Tíz - tizenöt. Félóra, egy óra naponta.

/ Göröngykeresés /

Bár csak egész földemet elvinné az ur. Inkább maga, mint a bankok. / u.o. /

Ebben az utóbbi példában már több is van. Az élő beszéd hiányos mondatainál - amelyek nem expresszivek, megszokottak - sokkal kifejezőbb. A rövidség, a szaggatottság, a heves érzelmek egyik legjellemzőbb nyelvi jele. A beszéd és az irodalom a hiányos mondatot a másik területen is gyakran használja, és ezek is előfordulnak Móránál.

A felháborodás kifejezésére:

Ez a művelet, amelyet a magyar nyelv szótára kacsintásnak nevez, ifjú emberek nyelvén azt jelenti, hogy rögtön készek sírálósdi játszani. Ostobák.

/ Gyilkosság előtt /

Irónikus megrökönyödés:

Még lefektemben is mosolyogtam rajta, hogy hogy el tudják magukat bolondítani az emberek. A szagát érezték! A kattozását hallották! A Jupiter csil-

lagnak! Iám, mégse merül ki a pékfantázia a zsemlyezsugorításban. / A Jupiter meglövöldöztetése /

Lehetne még tovább idézni a példákat, hogyan fejezi ki a hiányos mondat a fájdalmat, a hirtelen felszökkenő érzelmeket, a szórakozd tságot, a haragot, a csodálkozást, az érzelmelek legkülönbözőbb változatait, és el lehetne meditálni rajta, hogy ezeket a funkciókat Móra milyen mesteri kézzel tölti meg esetenként. Lényeg az, hogy e z e k e t a hiányos mondatokat nem a külső mező megléte hozza létre, hanem valamiféle expresszív szándék. Itt már beszélhetünk a hiányos mondatok expresszív melódiájáról is. Az olvasó mindig teljes gondolatot vár. Szembe találja magát egy mondattal, amely nem közöl teljes gondolatot, nyelvtanilag és lélektanilag mégis szemmel láthatóan lezárult. A gondolatot tehát az olvasónak kell kiegészítenie. Ez feszültséget teremt, mint minden ellentmondás. Ez a feszültség az oka, hogy az író és a beszélő is alkalomadtán ilyen mondatra bízze rá különleges mondanivalóját. Az olvasó ugyanakkor erre is ráismer, hogy ez a nyelvi formula általában indulatot fejez ki, és életre kelti magában ugyanezt az indulatot vagy annak érzetét. Persze mindezt egy percre sem választhatjuk el a jelentéstől.

Olykor különleges célja van a hiányos mondatok alkalmazásának. Az egyszerűségre, a lényegre való törekvés magyarázza például a következő hiányos mondatokat:

Vasuti bakterház, levelesedő izabella-szőlővel befuttatva. Föltételes megálló a legutolsó klasszizból. / Majális. /

Egy novella kezdőmondatai ezek, szinte dramaturgiai utasításként vázolják fel az események színhelyét.

Vagy milyen nagyszerűen érzékeltetik a helyzetet a következő példa hiányos mondatai. Zajokról szól, amelyek valahonnan máshonnan jönnek és rosszat sejtetők. A figye-

lem, mely feléjük irányul, s amelyik igyekszik pontosan regisztrálni az eseményeket, hiányos, szaggatott mondatokban fejeződik ki:

De más hangok is hallatszanak. Ajtórugdosás. Játékbarmok földhözverése. Dörömbölés a szekrényen, s közben sivitás, bömbölés, szuszogás, zokogás, mekegés, egy égő préri menekülő vadjainak szimfóniája. / Történetek a vademberről /

Csupán érdekességként jegyzem meg, hogy Móra, aki ujságírónak vallotta magát, még az ujságírás kliséi körül is használt fel hiányos mondatot.

Zajos taps és viharos kacagás az egész teremben.
/ Vértanúhatnám Sámuel története /

Az elmondottak azért fontosak, mert az igen színes és expresszív. A Móra-stilus gazdagságát illusztrálják. Különben Móra igen ritkán használja a hiányos, a nominális mondatot, nem hatott rá néhány kortársának stilusa. /Mint tudjuk, a nominális stilus törekvés volt. Példának Heltai Jenő: Mozi című versét szoktuk emlegetni/. A hiányos mondatok alkalmazásának egy bizonyos területe azonban jellemző a Móra-stilusra. Induljunk ki a következő mondattípusból:

Pedig nem mai gyerek már ő se, hogy is mondjam, olyan nagenfomáju, meglett férfi, de azért addig tüsténkedett, míg csakugyan kerített husvétra való bárányt. Hófehéret, rózsás orrut, gömbölyűt, kezeset, az őseit bizonyosan a betlehemi mezőkön legeltették a csordapásztorok. / A bárány utazása /

A két mondat közül a másodikat nem hogy megérteni, de elképzelni is nehéz az első nélkül. Az ugyanis a

memória helyén

funkciója, hogy kiegészíti az előtte álló mondatot. Ha jól megnézzük, ez a mondat bizonyos vonatkozásban szintén hiányos mondat. Ez a típus vezet át a hiányos mondatok Mórára jellemző alkalmazási területére. Lássunk példát:

Ezzel a töltőtollal szokott a vadember levelet írni. Persze névtelen levelet.

/ Történetek a vademberről /

Ez a halál - szorul el a szíve az embernek. Az pedig alázatos tisztelettel bemutatkozik.

- A gázgyári inkasszáns vagyok, kérem.

Igen, a halál részletekben.

/ Halálnak tükröze /

Más ember mennyit lótt - fut, míg kormányfőtanácsos lesz vagy főrendiházi tag, vagy beér az ötödik fizetési osztályba soron kívül, én meg csak fekszem csöndesen, és mégis sinylődő beteg lett belőlem. Szintén soron kívül, de egészen a magam emberségéből. / Nédes /

Hátravetett hiányos mondatnak nevezném ezt a típust, mely - mondom - jellemző Mórára és jellemző hangjelzési típus a stílusban.

d./ A közbevetett mondatok

Gyakran találkozunk a Móra-írásokban olyan mondatokkal, amelyekbe - rendszerint gondolatjelek közé ágyazva - a mondat menetét megszakító részt sző bele az író. Ezekben a közbevetett mondatokban Móra rendszerint kibővíti a mondatban szereplő fogalmak valamelyikét, vagy ehhez a fogalomhoz, tényhez, jelenséghez hozzáfűzi a maga - legtöbbször ironikus - véleményét az emberiségről, a politikáról, a történelemlről. Tudjuk, hogy a magányos, helyét nem lelő író, éppen mert

alapjában véve megvalósítható kiutató nem látott, bizonyos szépségszissel viseltetett az említettek iránt. Ezt a Móraí vonást remekül illusztrálják ezek a közbevetett mondatok, hiszen az említett vonás szülöttei. Igen hatásosak, élénkítik a stílust, mert egészen más jellegű részekbe ágyazva találjuk őket, és az így támadt ellentét erősíti stilisztikai értéküket. Általában a Móra-írások stílusára az jellemző, hogy az alkotójuk még a legkifejezőbb stilisztikai eszközökhöz is tud valamit hozzátenni.

A közbevetett mondatok mondatkörnyezetüktől a dal-
m szempontjából is elkülönülnek, s ezáltal még nagyobb
súlyt kap a bennük található mondanivaló. Formailag rend-
szerint gondolatjel választja el őket a mondat többi ré-
szétől. A hatásuk ahhoz hasonlít, mint mikor valaki elbe-
szélő valamit mellékesen megjegyez. Ilyenkor az elbeszélő
éppen a hangleadés megváltoztatásával - rendszerint a hang-
magasság leszállításával, a hangerő csökkentésével - osztja
meg a figyelmet, egyúttal megjelöli a mellékesen megjegyzett
rész helyét a szövegben, viszonyát az elbeszélés egészéhez.
Az eredeti dallammetódus után a megjegyzés végén ismét visz-
száll. Ennek érzékeltetésére szolgál a gondolatjel. Ez a
dallamvariálás előnyére válik a stílusnak és Mórára különö-
sen jellemző. Lássunk néhány példát!

A történelemmel kapcsolatos szkepticizmusa jelenik
meg:

Bacsányi hofconcipista ur, aki szintén jakobinus
volt - titokban az egész világ az volt, csak Napó-
leon nem -, belelehelte a maga parazsas lelkét.

/ Tudatlanság dicséreti /

/ Tulajdonképpen nyilvánvaló igazságot mond ki, de
hogy ilyen éles ellentétbe teszi, ettől a mondás megdöbben-
tő hatásává válik és a sorok között megmutatja a keserű em-
bert./

A politikáról vall:

Egy darabig szemlélődött - szép vesealaku szeme van hozzá a daráznak, lát vele még a háta mögé is, jó, hogy az Isten a diplomatáknak nem ilyen szemet adott -, aztán helyet foglalt a borospoháron. / Nem nagyon tudományos kis értelet egy darázssal /

/Terjedelemben néha meg isz haladja a tulajdonképpeni témához tartozó részt. Ez sem véletlen. Az adott összefüggésben a téma csak háttér./
Az emberről:

Pörtelmes állat ez a fejlábu - ha ember volna, sokra vinné -, de ezért megpróbálom megszépíteni: megmártom egy kis hazai paprikába, és palástul vetem neki a gyomrom. / A bakonyán /

/Nagyon szépen látható a pédán Móra páratlan képalkotó készsége./

Tréfás, magyarázó jelleggel:

Várják ki az idejüket, döglük a ló, ürül a hám -
- így mondják azt magyarul, hogy le roi est mort,
vive le roi - majd sor kerül rájuk is.

/ Vasut akar lenni /

A hangulati és értelmi változatokat vég nélkül lehetne sorolni, még egy történelmi vonatkozású példát idézek. Mária Terézia udvarában történik egy magyar kurtanemes-sel:

Ott aztán tyukkal, kaláccsal fogadták - mert a tyuk meg a kalács még előbb odaszokott Bécsbe -, s még a helyét is megfújták az udvari teddide -

teddodák az aranyos kanapéken. / Magyarok szelidítése /

A mondat kitűnő példája annak, hogy Móra hatalmas írói intelligenciájával mi mindent képes egyetlen mondatba belesűriteni. A közbevetett mondat itt magyarázó értelmű. Stilisztikai funkciója a dallamvariáláson túl abban van, ahogy ez a mondat egy csapásra megváltoztatja az addig elmondottak értékét. A hangsúlyozott kedvesség, amivel nemesünket az udvarnál fogadják, s ahogy minden jóval ellájják, nem is csak kétes értékűvé, hanem egyenesen arcátlansággá, felháborító szentelenséggé változik. A tyúk és a kalács eredete iránt nincs kétségünk. Móra ezt mesterien elhallgatja, célzása szinte észrevétlen. Ez az elhallgatás egyúttal azonban érzékelteti az udvar arcátlan felfogását is. A mondat nagy feszültséget ébreszt, az olvasó elképed. Az író nem háborodik fel, látszólag nem is veszi komolyan amit mond, de a célját éppen ezzel éri el.

Talán már fölösleges ismétlésnek látszik, ha az eszköz eredetét kutatva ismét az élő beszédre utalunk. Pedig nem tehetünk mást. A Móra-stilus az élőbeszéd legnemesebb értelemben vett szinességének valóságos kincsestára.

e./ A szórend

A szórend a hangsúly révén szoros összefüggésben van a hanglejtéssel. A mondatok szórendje mindig a hangsúly eltolódásával módosul annak eredményeképpen, hogy az író vagy a beszélő valamit ki akar emelni. Az írás és a beszéd egyformán képes megmutatni ezt a változást: a szórendváltozással. /Természetesen mondathangsulyról van szó. /A szórendi változás, az inverzió, a hangsúlyeltolódás következménye, következésképpen hiú tükre a dallam megváltozásának is.

Az összehasonlítási alap az úgy nevezett nyomatéktalan mondat. Ez a mondat a szórend szempontjából közömbös, esetleges expresszivitása más okokkal magyarázható csak. A nyomatéktalan mondatban voltaképpen nincs mondathangsúlyos rész. Ez az

oka annak, hogy ezeket a mondatokat számítjuk normális szórendű mondatoknak.

A mondat szórendjét értelmi, érzelmi és ritmikai okok változtathatják meg. / Deme László: A hangsúly és a szórend kérdései. Magyar nyelvhelyesség. Szerk.: Deme L. és Köves B. Bp. 1957./ Stilisztikai szempontból az utóbbi kettő lényegesebb, ugyanis az értelmi okokból származó inverziók nyelvtanilag nagyjából körülhatárolhatók, míg az érzelmi és ritmikai inverziók többfajta, és az íróra jellemzőbbek. Az értelmi inverzió a nyelvtanra, az érzelmi és ritmikai az esztétikára tartozik. Az utóbbiak, de különösen az érzelmi, a tartalom és forma viszonyának közvetlenebb, szubjektívabb tényezői.

A szórendi változások stilisztikuma a szokatlanságban, érzelmfelidéző erejükben van, jelen összefüggésben fontos megemlíteni dallamvariálós szerepüket is.

Természetesen Móránál is megtalálható az inverzió mindhárom esete. Az értelmi szórendváltozásoknál csak azt vizsgáljuk, hogyan teszi szükségessé a mondanivaló. Az íróra vonatkoztatva itt csak arról lehet szó, hogy e változások közül melyik a vissza-visszatérő, tehát az íróra jellemző. Egyébként esetenként az értelmi inverzió általában nem lehet jellemző írójára, mert kategórikusan érvényes az egész nyelvre. Bárki használhatja őket az egyéni jellegzetesség vonása nélkül. Ilyen például az az eset, amikor az inverzió más eszközökkel együtt a magyarul rosszul tudó idegent jellemzi:

No, pácsi - nevezett oda Mária Terézia diadalmasan az öreg magyarra -, mit megszólalsz?

/ Magyarok szelidítése /

Értelmi inverzió az alábbi példa is, expresszivitása azonban jóval nagyobb az előbbinél:

A Sándor körül / Novella cím a Véreim kötetből /

Ebben a hiányos mondatban a hangsúly egy olyan szóra esik, amelyik mindig hangsúlytalan / 1. Deme n. i.m. / Ráadásul a névelő alkalmazása nyelvtanilag helytelen is. Stilisztikailag azonban nagyon is tetszetős, kifejező megoldást talált az író arra, hogy hősének nagyságát kiemelje. A kifejezés még tömörségéből is nyeri expresszivitását. Hasonló stilisztikai céllal az élő nyelv is gyakran alkalmazza ezt a módszert, mikor egy fogalomnak a hangulatát még ünnepélyesebbé kívánja tenni / a színész, az író, amikor ezek a szavak szimbólumok. /

Az egyik legelterjedtebb értelmi inverzió az értelmező. Ez a nyelvi elem, amely a jelzett szó tulajdonságát valamilyen céllal kiemeli, igen elterjedt, a nyomtérktan mondatnál azonban természetesen expresszivebb. Az értelmező Móránál is gyakran előfordul. Jellemző azonban, hogy ezek az értelmezők az esetek többségében nem jelzők, bár az is van köztük, hanem valamilyik másik mondatrészhez - leggyakrabban az alanyhoz - járuló kiegészítő, fogalombővítő elemek. Érdekes módon ezek az értelmezők az értelmi bővítésen kívül még a hangulat kiegészítését is elláják:

És mi, hetumogerek, mégis megtettük azt, hogy hadat üzentünk ennek az óriási planétának.

/ A Jupiter meglövéldöztetése /

Halottak estéjén összeverődünk néhányan, magunkforma lefeléballagók, akiknek nem olyan messzi már a messzi. / Hó-angyal /

Együttal metaforát alkot:

Odanéze, hát csakugyan gyűrű csillog rajta, vékony aranykigyócska. / A veriszkóp /

Még jellemzőbb azonban az alábbi típus:

Miért állít meg bennünket, aszfalton rohanókat, országúton vágatókat, ingoványok bukácsolóit, seho-
vá nem vezető sinek ténfergőit, parttalan óceán ha-
jétörötteit, mai embereket?

/ A növények csodálatos élete /

Bele vagyunk merülve a magunk kis pityköveibe, a há-
boru vörös, a béke fekete, a politika terke kevis-
káiba, és nem halljuk felénk dübörögni a Föld vég-
zetét. / A krák /

Ez a felsoroló, ráértésses típus már igen expresszív
formája az értelmezőnek.

A Mórára jellemző inverziókat az érzelmiak között
találjuk. A mondat értelme nem változik meg, a szórenden
nem valamiféle kiemelő szándék változtat, az inverzió itt
intenzív érzelmeket tükröz. A példák könnyedén sorolhatók
típusokba, ez is annak a jele, hogy Mórára jellemző stílus-
jeggyel van dolgunk.

Az ige elé tett tagadószo előtt van az igekötő. Nyo-
matékokat kap az ige is, a tagadószo is. A hangjejtés nyomaté-
kosebb, tehát lassabb.

Amennyi napi huszonöt szivarhoz kell, azt magamfor-
ma istenszegénykéje ki nem bírja.

/ Mi lesz már azzal a Hóbiárt basával? /

Írással azt vissza nem lehet adni, milyen mérgesen
höccentette el magát a tanyai Franklin a létre he-
gyiben. / Szél ángyó jót akart /

Gyakran cseréli fel Móra a szórendet olyan esetben,
amikor a tagadószo és az ige között is kötőszó állna.
A kötőszót ilyenkor az ige után teszi. Ezáltal a mondat-
szaksz dallama szintén megváltozik, mert az is hangsúlyt kap.
Az érzelmi intenzitás mellett ez a módszer - választékos jel-

teljesen felborítja a nyelvtani viszonyokat, szétfeszíti a nyugalmas formát. A mondatok éppen ennek a nyelvtani bonyolultságnak, kuszaságnak köszönhetik expresszivitásukat. Ezt bizonyítja az, hogy ha nyelvtanilag helyrerázzuk őket, értelmük megmarad ugyan, de expresszivitásuk teljesen elvész. Nem véletlen, hogy Móra népi alakjait beszélteti így:

A Döncő szekérjít tudja-e az ur, hogy mőlyik az égön? /
/ Ujságok /

És az ára, signorék és signorák, a scatolával együtt,
szégyellem kimondani, tutto cinquanta lire!
/ A legacciolo meg a bretelle /

Gyakori Móránál a ritmikai okból beálló szórend-változás is. Ez összefügg egy másik Móra-sajátossággal. A gondolatritmus hatása alatt ugyanis írónk igen sok mondatát párhuzamosan építi fel. A későbbiekben erről lesz még szó, előljáróban annyit, hogy ez az egyik legjellemzőbb Móra-sajátóság. A népköltészet és az élőbeszéd hatása ez.

A gondolatritmus sugallja az alábbi tipikus inverziókat:

Különben ő is szép szál legény volt a maga idejében, 1849-ben, csak hogy az olyan régen volt, hogy még akkor nem hívták Paulnak, hanem hívták Török Nagy Pálnak, és mint ilyen cselekedett mindenféle vitézi dolgokat Szolnoktól Világosig. / A fajtám /

A kótyi biró háza nem volt valami kacsalábon forgó kastély, hanem volt igenis olyan alacsony kis kunyhó, hogy lehajolva is belevágta a király a fejét a szemöldökfába. / Kóty /

A törököt hívták Ali P^atlidzsánnak, a magyart hívták Peli Pál Istvánnak. /Az asszonyok tükrőre-ből/

legénél fogva - emelkedett hangulatot kölcsönöz a szövegnek:

Se kíváncsian, se kacéran, se félénken, se dölyfösen, csak úgy közömbösen, ahogy megnézi az ember az útjába került tárgyat, még ha nem érdekli is .

/ A madarásztói szép asszony /

Ahelyett teszem a fejfájukra ezt a történetet -
Érezzék belőle, hogy voltam én ott, ha ott nem jártam is . / Hó angyal /

Es ha neki soha több eszébe nem jutott is , én azért sokáig nem tudtam a gyötrő problémától szabadulni. / Birkózás Sámsonnal /

Mint a példák is mutatják, ezt az inverziót a h a -
val bevezetett, de ellentétes értelmű mondatszakaszokban találhatjuk meg. Ez a típus - inverzió nélkül - köznyelvi klisé. Én azt hiszem ez megmagyarázza expresszivitását. Nem hanyagolható el azonban a hanglejtés szerepe, amely ezzel az inverzióval egyenletesebbé, extenzív nyomatékúvá válik, és ezáltal bizonyos hangulatok kifejezésére alkalmasabbá.

A hangsúlyos mondatszakasz - a szórend szabályai szerint - az ige elé kerül. Ha nem így történik, annak stilisztikai oka van. Mórának van olyan mondata, amelyikben nem az ige hangsúlyos, mégis az áll elől, egészen elől. Ez bizonyos archaikus színezetű, ugyanakkor elgondolkozó, számot vető hangulati jellegét kölcsönöz a szövegnek. Például:

Volt pedig akkor a rendes napszám harminc krajcár...
/ Cergelynap harangszó /

Ezért esne új pénzben harminckét pengő.
/ Szót kérek a valutakérdésben /

Az alábbi példákban az előbeszédhez való közelség

ez a típus a mese, az anekdota hangulatát idézi.

f./ A közlő, a szereplő és a közlés viszonya

A líra és három tényezője között viszony nagyon befolyásoló hatása a stílus expresszivitásait. Rendszerint mindhárom szereplő: a mi hőse / szereplő /, aki elmondja gondolatait / közlés / és az író / közlő /, aki mindkétben közvetítőként szerepel. Természetesen vannak olyan jellegű művek, mint a fajok, ahol a szereplő kiesik. A líra gondolatok. De megvan ez a jelenség a prózái elbeszélő műfajokban is. A most tárgyalandó stílus-típusok jelensége is olyankor áll elő, amikor az író maga közli az olvasóval hőseinek gondolatait. Megérténiük ugyanis, hogy a hármass viszony kettőssé válik, mert a közlő és a szereplő létszólólag azonos. Persze ez nem lényegében azonosulás, az író és az olvasó tudja, hogy itt csak látszólag van szó, az azonban teljesen bizonytalanul válik, hogy a közlő és a szereplő közül melyik lép előtérbe. Ez a látszat és lényeg közötti elhatárolás és a bizonytalanság egyfajta expresszivitásból álló változást okoz. Azokban a részeken ugyanis, ahol az író nem párbeszéd, hanem összeszótogató formában közli hőseinek gondolatait, nyilvánvalóan a közlő, tehát az író és a közlő. A nyelvi körülmények azonban egy változhatnak, hogy az olvasó erre gondol, nem azonosul-e az író hőseivel, nem adta-e át észrevétlenül a szót neki. Az esetek legnagyobb részében nem lehet bizonyosan eldönteni, megértette-e a közlő elmondandó szereplő, vagy pedig átadta azt hőseinek. A szöveg ilyen jellegű átalakulása azért is nagyon érdekes stílus-típusokat hordozhat, mert az író a saját közlésébe olyankor vonja bele hőset, amikor erre a környezet nem ad módot, és ezt a helyzetet - hogy ugyanis az író maga áll elő a hőset - semmiképpen nyelvi körülmény nem vezet be.

Az egyenes és függő beszédnek ez a mestertípusa együtt a se Hozzát a tanulmány szerint / A közlés sajátos formái

Tömörkény és Móra stílusában. Nyr.1954. / a realizmus törekvéseivel függ össze. Ezt a véleményt el is fogadhatjuk. Herczeg még azt is elmondja tanulmányában, hogy ez a sajátos közlési forma azzal szolgálja a realizmust, hogy módora eleven, az élőszóra emlékeztető, és a legnagyobb közvetlenség hatásával szolgál. Ezekután az is érthető, hogy a közlésnek ez a sajátos, az élőbeszédre emlékeztető formája egyéb vonzó stilisztikai tulajdonságai mellett miért éppen a két szegedi író stílusára jellemző elsősorban.

Mivel a jelen összefüggésben ezeket a nyelvi elemeket is a hanglejtés szempontjából vizsgáljuk, hátra van még annak megállapítása, milyen szerepet tölt be ezen a téren. S mivel a művekben a közlő és a szereplő közti viszonyt az határozza meg, hogy az író lényegében idézi hőségnek gondolatait, e közlési forma melódikus szerepének és egyéb stilisztikai funkcióinak megítélésében az idézetből kell kiindulnunk.

Először is meg kell állapítanunk, hogy az idézetek nem egyenértékűek. A tulajdonképpeni idézet mások ismert szavainak idézése, és mivel az idézett gondolatnak zárt formája van, legtöbbjüket nem először veszi tudomásul az olvasó, sajátos dallammenetüket is megőrzi és felidézi. Itt rendszerint tempóvariációk is fellépnek szünetekkel, nyomatékokkal. Általában magasabb hangon szólnak ezek, éppen hogy érzékelhessük idézet voltukat, s ezekhez a magasabb hangmenetekhez egyáltalán nem vezet átmenet. Az idézetek lehetnek szólásmondások, közmondások, vers- és prózai idézetek, a mindennapi nyelv elterjedt kliséi. Ki honnan veszi idézeteit, jellemző rá. Példák:

"Kis igényös, egy puntum van fölötte." Nem az a Jé betű. "Jobbról van a szára, balról a pofája." A dehogy, hiszen ez a Pö betű /toppant /, "Pap a feje, gácsér a farka" / siránkozva /, az meg a Kő betű.

/ Szakadsz-e már cérna? /

valamikor, még az ánti-világban volt a szegedi franciskánusoknak egy Préda nevű szolgájuk, aki abban a hirben állt, hogy egy kicsit "félre van csuszva a deszkája", vagyis hogy "tejnek nézi az oltott meszet", azaz olyan "többel jó ember", egyszóval, hogy "nincs ki nála a négy fertály".
/ A jó öreg Dugonics /

Persze mindezeknek a példáknak az adja meg az értékét, hogy írójukra és az alkalomra is jellemzők. Írójukra azért, mert az élőbeszédből, a népnyelvből merit, sokszor gazdagítja nyelvünket egy-egy megörökített fordulattal. Az alkalomra azért, mert például az első idézetünkben egy falusi lány a falusi iskola könnyítő mondókáit emlegeti, a másokban András tisztelendő könyvéből, s egyszersmind az izes paraszti nyelvből is merit. Mindezekre sajnos nem lehet esetenként mindig kitérni, állapítsuk meg egyszer s mindenkorra, hogy Móra kifejezései mindig helyénvalók. Nem mintha hibák nem lennének stílusában, nem mintha teljesen hiányoznának a következetlenségek - ilyen például a nyelvjárási szövegek írásmódja -, ezek azonban messze eltorpülnek e stílus hatalmas értékei mellett.

Nézzünk további példákat:

Magyar göröngy csak volna, tán kiviteli tilalom
sincs rá, "minta érték nélkül", de boldog magyar
göröngy? /Göröngykeresés /

Persze azokban az időkben a Föld "foglalt" volt,
"mással beszélt" stb, s "nem jelentkezett" senki
okos ember a hívásra.

/ Tervek a Mars bolygóval /

Más idézetek alkalmiak, maga az író költi őket,
s úgy idézi, mintha azok mások szavai volnának. Célja a
közvetlenség, az egyenes beszéd nyilvánvalóan nagyobb ex-

presszivitásának kihasználása:

...arra nincs is kilátás, hogy sikerülne átkiáltanunk a Marsba, " hej, bruder, hogy állsz az aranyperitással?, vagy hogy a Mars-beliek kurjantanának át ide egy kis földi konszolidációért.

/ Tervek a Mars bolygóval /

Vannak aztán olyan idézőjeles kifejezések is, amelyek idézeteknek is vehetők, de nyilvánvalóan nem ez az elsődleges funkciójuk, hanem az, hogy az író más mondatbeli szerepben kiemeli őket, jelzi, hogy éppen változhatatlanságukban jelentősek. Így egész, önmagukban is elemezhető kifejezések más mondatrészi szerepben önállósulnak, ezzel jelentős hangsúlyt kapnak, ugyanakkor eufémisztikus-körülíró szerepüknél fogva nagy feszültséget is keltenek:

A halottakról beszélgettünk, a fehéredő fejek óvatosságával, inkább a "nem tudom ", mint a " nem hiszem " jegyében...

/ Hó-angyal /

A következő jelenségek is lényegében mind idézetek. Az idézet azonban, a tulajdonképpeni idézet és ezek között a jelenségek között nyelvileg / tehát lélektanilag is / a közlő és a szereplő közölt gondolatai közti távolságban van különbség. Ez a távolság a fent tárgyalt idézetnél a legnagyobb, nyelvileg az idézett szöveg a leginkább különálló. Sokkal kisebb a távolság, tehát erősebb a nyelvi kapcsolat az u.n. kapcsolt egyenes beszéd esetében. Alapjában véve ez még mindig idézet, de a kötelék az idézett szöveg és az író szavai között szorosabb. Egy részében a h o g y kötőszó köti össze az idézetet az író szavaival. Ez elterjedt köznyelvi típus, különösebb expresszivitást az ad neki, hogy az idézetek között igen sok a közmondás, szólás, mondóka.

Mármost erre azt mondhatja az elkeseredett szőlőművelő, hogy " üsd agyon, de ne nagyon!"

/Bort iszik a magyar ember /

Igy aztán a régi egzakt meteorológiából nem maradt meg egyéb, mint a címül írott tantétel, az, hogy " nem eszi meg a farkas a telet ."

/ Nem ette meg a farkas /

János is mosolygott, mint a dézsmabárány, és szeretett volna ezzel a közmondással válaszolni, hogy " aki pedig nem akar megvénülni, akassza föl magát."

/ Földhözragadt János története /

Nem érdektelen megjegyezni, hogy nagyon sok a népi eredetű idézet, de van latin is /és ez sem véletlen /.

Vannak aztán egyéb idézetek is, alkalmiak, költöttek, cimek, köznyelvi klisék, akár csak a fentebb tárgyalt idézetek között. A h o g y -os felépítés azonban nem kizárólagos. Vannak variációi, lényegében azonban akár ott van a h o g y , akár nincs, mindig odaértendő:

Ha nekem módomban lesz, akkor bizonyosan bele fogok szólni a bucsuztatóba a szemfödél alól: " Gyerekek, ha abba nem hagyjátok, bizonyisten, mindjárt fölkelek!"

/ Indulás/

Külön mondatként:

Mikor még a papa ráérősebb ember volt, és Ferencet a térdén hoppoltatta, akkor mindig ez volt a direkcio. " Felültem a fakóra, gyerünk lovam Makóra."

/ Hintaló /

/ E gyereknyelvi idézet ben feltétlenül van azonban

bizonyos önállósulási szándék. A külön mondat nem céltalan megoldás. A szövegből kiderül ugyanis, hogy előzőleg már történt célzás a mondókára. A mondat célja így tehát nem a mondóka bemutatása, hanem a mondókát felidéző hangulat életrekeltése. Ezért a külön mondat./

A kapcsolt egyenes beszédnek egyik következő változata már nem idézeteket kapcsol az írói szöveghez. Ezek már elvontabb esetek, itt már érezhető valami abból a lebegésből, ami az átképzeléses stílusra jellemző, és a kapcsolt egyenes beszédnek arra a fokára, ahol a h o g y gyal együtt a többi kapcsoló elem is eltűnik, és beáll a bizonytalanság, hogy az író vagy a szereplő beszél-e. Ez ottól teljesen független, hogy van-e kötőszó vagy nincs.

Legközelebb az utóbb tárgyalt tipushoz az áll, ahol bizonyos mértékben felismerhető az idézet-jelleg. Itt azonban már az is felismerhető, hogy az író már nem törekszik az idézett szöveg pontos visszaadására, bár egyéb nyelvi eszközökkel fenntartja ezt a jelleget. A hitelesség hurjának megpendítése ez:

A fiú természetesen azt felelte, hogy menjen Bécsbe
a hólyagos himlő...

/ A honti igricek /

Ilyenformán a lótenyésztési ügyosztály azt mondhatja, hogy üsse kő, hát hadd jöjjön az a hasított csülkü Budapestig, ha már Fiuméig eljött!

/ Zsiráfok utazása /

Már nyár derekán kigyújtotta a maga tűzijátékát, mintha versenyre akarná hívni az augusztusi éjszakák egét: nézzük no, melyikünk tud több hulló csillagot teremteni!

Kiverte a hideg, ahogy megláttam őket, és integet-

tem neki az ablakból, hogy rögtön el a szemem elől!
/ Ifju Ferenc ideáljai /

Ez a megoldás feltétlenül kifejezőbb a fentieknél, hiszen az író látszólag lemond az egyenes beszéd használatáról, ugyanakkor a nyelvi tényeknek, kifejező eszközöknek csak egy részében - például a tipográfiában - érvényesül ez a szándék. Ezt a feszültséget az tetézi, hogy az élő szöveg hanglegjtése dominál.

Még ennél is elvontabb a következő típus:

Azóta aztán hiába minden biztatás és könyörgés,
hogy ugyan legyen már egy kis haragudhatnékom.
/Házszabály-ügyek /

Egy új planétát be lehetne már népesíteni a tizesztendő háború halottaival és életuntjaival, s a világhatalmasok még mindig nem akarják azt mondani, hogy hála Istennek, most már készen vannak vele.
/ Tedeum /

Ezek a mondatok úgy indulnak, mint a tipikus kapcsoló egyenes beszédet tartalmazó mondatok. Még a h o g y kötőszó is bennük van. Az olvasó is kapcsoló egyenes beszédet vár, eszerint alakul a hanglegjtés is. Ugyanakkor az igealak a függő beszéd igealakja. Az effajta mondatoknak ez a váratlan lezárás ad feszültséget. Ez a feszültség nagyobb mint az eddigi típusok keltette feszültség.

Az eddig tárgyalt esetek nagyrészt a mindennapok elég sűrűn használt szólamai voltak, smint ilyenek, nem különösen expresszivek. Az expresszivitás ranglétfáján jóval feljebb van az a megoldás, amit Herczeg Gyula á t k é p z e - l é s e s s t i l u s n a k, s t i l e i n d i r e e t l i b r e - n e k nevez. A mindennapok nyelve, az élőbeszéd ezt is használja, mégis igen kifejező stiluseszköz, mert stilisztikai paradoxon. Arról van szó, hogy az író epikus s

szövegben drámai vagy lírai tartalmakat közöl. Nem véletlenül mondok drámát, mert ezek és szövegek annyiban is dramatikusak, hogy hiányzik belőlük az epikára jellemző töltelék, a körülmények leírása, ami nélkül az epika nem epika. Ebből kifolyólag az olvasóban az az érzés keletkezik, hogy rendkívül tömör, jelzésszerű, az apróságokon nagyvonalúan átsikló részt olvas, aminek az író nem tulajdonít különösebb fontosságot, de amelyik éppen rövidségével, tömörségével hívja fel a figyelmet a hordozott tartalom fontosságára. Ennek a drámai epikának ugyanis éppen az a célja, hogy a lényegtelen elhagyásával az olvasó figyelmét koncentrálja, és drámai események hatását keltse. Ugyanakkor az ilyen stílusmegoldásnak van bizonyos ironikus mellékíze, mozgalmasságához pedig nem fér kétség. Ami most már a hanglejtést illeti, tulajdonképpen itt is idézetről van szó, de ez az epikává vált párbeszéd még kevésbé kelti a teljességre törekvés hatását. Nyilvánvaló azonban, hogy a közlés módjában itt változás állott be, s vagy a közlő maga, vagy a szereplő beszél egyenesen, egyenes beszéd formájában az addigi függő beszéd helyett. Ez pedig a dallammenet megváltozását is maga után vonja.

Utána eredtek a szökevényeknek, és két hét múlva Nápolyból értesítették a gazdájukat, hogy megérkeztek szerencsésen, csak hogy elkerülték egymást a szerelmesekkel, mert azok meg közben Rómában telepedtek meg. Természetesen oda is utána mennek, csak arra kérik a nobilet, küldjön nekik ajánlólevélet a velencei követhoz, ha netán valami kellemetlenség érne őket.

/ Stradella /

A példából is kiderül, hogy a közlés módjának változása nem mindig teljes. Érezzük ugyan, hogy most az üldözők szavai következnek, az igealakok mégis függő alakok. Ez a lebegés, ez a vegyes megoldás nagy stilisztikai fe-

szükséget okoz, igen mozgalmassá teszi a stílust.

Hát van-e még több ilyen szép kanász-nóta? Bizony van ennél még szebb, tessék idehallgatni a pendinter uraknak.

/ A honti igricek /

Mivel Herczeg Gyula tanulmánya erre a stílusjelenségre bőven kitér, csak jeb zni kívánom, hogy a közlő, szereplő és a közlés viszonyában beállott változás legkifejezőbb formája a kapcsolt egyenes beszédnek a h o g y nélküli és általában homályosabb - a közlő és a hős szerepének tekintetében -, ennél fogva lebegőbb változata. Ez az amelyről Herczeg Gyula a következő szép sorokat írta: *

" Folytonos lebegés ez a két part között, folytonos bujóciska a közlő és a közölt tartalom körül, bujóciska, amely úgy támad, hogy a szövegbe ágyazott közölt tartalomról nem lehet első pillanatban megállapítani, vajon ez a közlő író szava-e, vagy talán a közlésben szereplő személyek önállósuló, egyenes beszéd erejű vélekedése..."
/ i. m. /

Ezekből a szavakból azt kell ~~szk~~ aláhuznunk, hogy "egyes beszéd erejű". Nyilvánvaló, hogy egyes beszédről van szó, csak az alanya bizonytalan. Ez a bizonytalanság nem lényeges a tartalom szempontjából, mert nyilván a hős és író magas érzelmi hőfoku véleményazonosságáról van szó. Fontos azonban a hangulat és az expresszivitás szempontjából. A hangulát éből, mert nyilván heves érzelmek eredménye ez a stílus, erre Herczeg is rámutat, az expresszivitásából, mert ez a lebegés nagy feszültséget okoz, s az élőbeszéd ereje a leíró és leírt szövegben mozgalmasságot, dallamvariációt eredményez.

Nézzünk néhány példát!

Hirtelen az ántságot érzékeltet:

Egy esztendő óta négy rohamát vertem vissza a szobrásznak, aki azt vette a fejébe, hogy megmintáz.

Hagyjon nekem békét, nem vagyok én korunk hőse, se versenyló, se diktátor, se bokszbajnok formájában.

/ Göröngykeresés /

/ Hogy átképzeléses stilusról van szó, az bizonyítja, hogy a mondat végén nem felkiáltójel van, hanem pont.

Ez valahogy a felszólítómód és a kötőmód keveredése./

Felkiáltó mondat:

...de hajlandó vagyok elhinni, hogy itt a világ vége. Ej, bánom is én!

/ Proelia ventorum /

Káromkodás mondaton belül:

Gyalogszerrel a város messze van, majd harminc kilométer, parasztkocsin hazazötyögni a novemberéjszakában fölér a halállal, a kutyaateremtésit az utügyi hatóságoknak.

/ A madarásztói szép asszony /

Egész mondatban:

Tízezer koronára van biztosítva az életem, s érvámnak és özvegyemnek ezt az egyetlen várandóságot nem tehetem kockára azzal, hogy emberevők közé menjek, holott azt határozottan tiltja az életbiztosítási kötvényem. A szél fujjon el a talpuk alatt ezeknek a pápuáknak, de haragszom is rájuk!

/ Tanulmány az emberevésről /

Stb.

A legkülönbözőbb hangulat visszaadását szolgálják, mint a példákból kiderül. Fontos stilusjegyek ezek a hanglejtés szempontjából is, az élőbeszéd dallamával variálnak.

2. A ritmus mint az alapvető hanglegjtést módosító eszköz.

A versek hanglegjtéséhez, zenéjéhez természetsszerűen hozzátartozik a ritmus. Ha nem is kizárólag, de alapjában véve ez teszi a verset verssé. A költészetben tehát a ritmus döntő formai elem, jelentős szerepet játszik a mű hatásának minél tökéletesebb felkeltésében. Persze ez nem jelenti azt, hogy a ritmus a költészet kizárólagos eszköze. Sőt még azt sem állíthatjuk, hogy csak a zenében, az építészetben, tehát a művészetben lehetséges meg csupán ez a jelenség. Nem, a ritmus mindenütt meg van, ahol ismétlődés létezik, s ha arra gondolunk, hogy a fejlődés is olyan dialektikus mozgás, amely a spirálisshoz hasonlítható, tehát magasabb szinten szabályosan ismétlődő pontjai vannak, láthatjuk, hogy a ritmus az élet nélkülözhetetlen, mindenütt jelenlévő eleme. Más kérdés az, hogy vannak olyan területek, ilyen a zene, a költészet, az építészet, amelyeknek - többé vagy kevésbé - alapjuk a ritmus, erre épülnek, mint a híd a pillérekre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy más jelenségekben és dolgokban - mert nehezebb észrevenni - nincsen semmiféle ritmus. /Igy van ez a prózában is. A próza nyelve is tele van ismétlődésekkel, tehát a prózának is megvan a maga ritmusa, a prózában is előfordul a ritmus. Fejezetünkben erről is szó lesz, és szó lesz a költészettől kölcsönvett ritmusról is./ A ritmus nem is lehet kizárólag egy művészeti ág eszköze, mert célja és hatása ennél sokkal többre teszi alkalmassá. Benedek Marcell írja /Kultúra Világa IV. Irodalom, filozófia, nevelés. 139.1./ a ritmusról:

"A zene és a vers - egyéb tulajdonságairól nem beszélve, pusztán ritmusával is kiemel bennünket a közönséges józab ész keretei közül és fogékonnyá tesz arra, hogy megérezzünk valamit, ami szóval ki nem fejezhető."

"...fölébredt bennünk egy értékes képességet: érzelmek befogadásának, átvevésének képességét, ami nélkül költői művet élvezni nem lehet."

Tehát az érzelemkifejezés, a kimondhatatlan kifejezésének az eszköze a ritmus. Ez nem azt jelenti, hogy valami, szavakkal megmagyarázhatatlan értelmi jellegű közlést helyettesít, hanem azt, hogy az értelem mellett pluszt jelent, hangulatot, érzést. A ritmus tehát tömörít, ugyanakkor gazdaggá tesz. Megtakarítja az írónak, hogy érzést, hangulatot logikai eszközökkel próbáljon közölni, sokkal tökéletesebben, egyszerűbben, magától értetődőbben kelti azt életre.

Ez a magyarázata annak, hogy a prózában is van ritmus, ha nehezebben megfogható és egyszerűbb is az, és ez magyarázza meg azt is, miért fordul az író sokszor a költészethez segítségért, átvéve a vers ritmusát.

A ritmus a költészet egyik kötöttsége és természetesen más dallamot kényszerít a szövegre, mint a ritmustalan szöveg dallama. A különbséget egyszerűen úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a vers hanglegjtése ritmikus, a ritmikus szöveg hanglegjtése megköthetőbb szabályoknak engedelmessé válik az egyszerű próza hanglegjtésénél. A ritmus bizonyos mértékben megőrzi a szöveget, állandóvá teszi, így mintegy hanglegjtésbeli klisé alkott. Ez a ritmus említett hatása mellett a hanglegjtést, a szöveg zeneiségét, dallamát is színesíti, variálja, nem beszélve arról, hogy ezek az elemek valódi zenei hatást képviselnek. A ritmus a szórendet is felforgatja.

A ritmus alapja az ismétlődés. A ritmus legegyszerűbb formája tehát az ismétlés.

a./ Ismétlés

Szavak, frazeológiai kapcsolatok ismétlésének mindig valami erős érzelmi oka van. Az író nyomatékosan felhívja a figyelmet valamilyen lelkiállapatra. Különösen expresszív az a forma, amely mondatértékű szavak, vagy hiányos mondatok ismétlése. Az ebből fakadó szaggatottság még jobban kiemeli a felfokozott lelki tevékenységet, azt az állapotot, mikor

a feltörő érzelen elnyomja a gondolkodás logikáját, s csak fájdalmas vagy zavart hangok kiadására képes:

Hátha, hátha...ő, micsoda Carmen Miserabile lenne abból, ha én ennek a göröngykereső vándorlásnak minden stációját megírnám!
/ Göröngykeresés /

Éppen a Carmen Miserabile hangulatához illik. A gyűlölet kifejezése:

- Te, francia költő, te, az erre-arráját annak a külfülednek, mán mögint a kukoricába eresztötte a tehenet?
/ A vadkacsák /

Határtalan fájdalom:

Modol magához ölelte a feketeszemű gyereket, de eljajdította magát:
- ő, te, te, te...hogya mért nem tégödet kívánt el az Urísten az én édös kisfiam helyött.
/ Marika ünneplőbe tétele /

Van eset, amikor különösebb érzelmi jelleg nélkül, csupán a történés gyakoriságának érzékeltetésére ismételi:

Kipp-kopp, kipp-kopp. bölcsőt is kopácsoltam aztán...
/ Máriácska a sakalóban /

A kijelentés nyomatékosítása:

Mindegy no, ami szabál, az szabál.
/ Harena refugii /

Ezek mind általánosan használt típusok, s csak annyi-

ban jellemzők Mórára, hogy az erős érzelmi telítettségü, közvetlen stílus jellemvonása.

Mivel azonban Móra alapvető stílusvonása az ironia, sokkal érdekesebb és jellemzőbb az alábbi típus:

Meg vagyok győződve, hogy a gondviselés vezérelt rá. Igenis, a gondviselés, akivel eddig nemigen tudtunk ugyan egymásról, de úgy tartom, most már kötelességem vallomást tenni róla. Noblesse oblige, a kiskésit neki!

/ Megnemesedtem /

Az ismétlés, mint nagy érzelmeket kifejező stílus-eszköz itt visszajára fordul, mert a nagy érzelem itt csak látszólagos, és éppen az ironia eszköze. Az ilyen példa gyakori Móránál:

Hogyne, hogyne, rimázkodva kérem a bocsánatot, és igazán szégyellem is magam egész a Bálvány-utca sarkáig.

/ Ismerős történetek /

Volt, hála Istennek, volt, belül több, mint kívül.

/ Történet az egyik csalóról /

Azt mondják, azt mondják...megnevezem én a forrást is, Halvágó Danca András, mórahalmi célszörű szögény embör.

/ A város ludja /

Van az ismétlésnek olyan fajtája, amelyiket az érzelmi motívumokon kívül értelmiek is magyaráznak. Itt is megfigyelhető azonban, hogy Móránál az ismétlés az ironia eszköze. Ennek vannak egyszerűbb és bonyolultabb / az író által szándékosan bonyolított / formái:

Sőt akkor se hazudok, ha azt mondom, hogy megracionalizáltuk a cirkot. Hangsúly van itt az igekötőn.

S azt jelenti, hogy amit mi racionalizáltunk, az aztán meg van racionalizálva.

/ Racionalizálás mifelénk /

Hát hogy ebből lett volna Schlechtewitz, az viccnek elég rossz vicc.

/ Egy észre nem vett milleniumról /

/ Itt emeli a hatást a kiejtési homonima és a népetymológia /

Persze, a spanyol báró csak olyan báró a bárók közt, amilyen szarvas a szarvasbogár a szarvasok közt.

/ A sakk-báró /

Az ismétlés természetesen a hangulatkeltésnek csak segédeszköze, önmaga ritkán teremt hangulatot /l. az utóbbi mondatot! / A főszerepet itt is a jelentés játssza. A forma az csak alá húz, kiemel.

Van olyan példa is, ahol fennkölt hangulat része az ismétlés, és még csak különösen erős érzelm sincs a háttérben:

Az ám, csak hogy akkoriban még nem volt istenáldotta buza a buza.

/ Istenáldotta buza /

b./ A halmozás.

Alapja az ismétlés, voltaképpen egy fogalomkörbe tartoznak. Míg az ismétlés azonos szavak, mondatszakaszok ismétlése, a halmozás csak a kategória ismétlődése, tehát azonos mondatrészek, mondatszakaszok halmozása. Mivel ez is ismétlés, en-

nek is van ritmusa, a szöveg vissza-visszatérő dallamvariációját jelenti a halmozás. Ez az eszköz is igen alkalmas erős érzelmek kifejezésére, de természeténél fogva értelmi kiegészítésekre is. Alapja Szathmári szerint /A magyar stilisztika útja. Lexikon./ a felsorolás, a részletezés / ezek inkább értelmi jellegűek /, a fokozás, az anticlimax, a szóhalmozás és az erősítés / ezeknél az érzelem dominál /. Természetesen ritmusosságánál fogva mindig az átlagnál erősebb expresszivitással jár, érzelmi jellege sohasem hanyagolható el. Itt is hangsúlyozni kell azonban, hogy hangulatot nem teremt önállóan, csak része, kiemelő ez köze a hangulatkeltésnek.

Felsorolás:

Bele vagyunk merülve a magunk ki pityköveibe, a háború vörös, a béke fekete, a politika tarka kavicskáiba, és nem halljuk felénk dübörögni a Föld végzetét.

/ A krák /

...nem vagyunk benne bizonyos, Attila vére-e ő, vagy csak a fajtája, vagy még az se, csak abból az elegy-belegy népből való, amit a hun vihar hajtott maga előtt, mint szél a papírrongyot, hullott levelet, tárgallyat, madártollat, aztán legyűrte maga alá az egészet.

/ Hunsirok, hun nem azok /

Vannak azok közt fenyvesek és tölgyesek, nyárjasok és nyírfesek.

/Harena refugii /

De há a többiek? A fiuk, öregek és fiatalok, csapzott gilyatársaim a tintatengeren?

/ Lelkünk üdve /

E két értelmi kategória nincs tehát hijával az érzelmenek. A fenti példák mind az ünnepélyes stílus részei., a keserű-pesszimista stílusé. Több azonban ezek között is az irónikus. Az iróniához ez a stíluseszköz éppen érzelmekeltő erejénél fogva alkalmas. Felsorolás:

Ránéztem Ugró Mátyásra. Pirosképi, hasban vállas, javebeli magyar, ejnye, ha szóma tudnám hozni, hát-ha ő lenne az én emberem.

/ Göröngykeresés /

Tréfás káromkodásban:

De a szél hordja el a haját az ilyen torzsából faragott, ciberevéri, vén pocsolyatömögetőnek, rikkantok^{is} rá olyat, hogy egyszerre keresztbe akad a szó a nyeldekklőjén.

/ Szakadsz-e már cérna? /

Részletezés:

A pint, a verdung, az icce, a messzely, az mind ürmérték volt, nem is szólva a szapuról, vékáról, csöbörrel, kupáról, ejtelről, ficsórról, finakról és egyéb ősi találmányokról

/ Jubileum /

Megyei virilista, kereskedelmi kamarai tag, gyárigazgató, hát ez már csak tudja a dörgést.

/ A bírány utazása /

Érdekes megfigyelni, hogy ugyanakkor az igazán érzelmi jellegű halmozásoknál, mint amilyen a fokozás, az antiklimax és a szóhalmozás, általában amelioratív hangulatban használja az író a halmozást. Ezek között szinte elenyésző

az irónikus. Fokozás:

Miért állít meg bennünket, aszfalton rohanókat, országúton vágatatókat, ingoványok bukdácsolóit, seho-
vá sem vezető sinek ténfergőit, parttalan óceán ha-
jótörötteit, mai embereket?

/ A növények csodálatos élete /

/ Érdekes, de Mórára jellemző dolgot figyelhetünk itt meg. A mondatban egyszerre van klimax és antiklimax. Az igékben rejtőző cselekvések inkább csökkenő erősségűek, a mondatszakaszok terjedelme viszont növekszik. Az az ellentétesség hallatlan feszültséget tud adni. Móra ezt ki is használja./

Érdekes az is, hogy a fokozásokban mennyi a hangutánzó szó. Móra stílusának gazdagsága e téren is felbecsülhetetlen, erre még majd kitérünk.

A nyáj együtt van, az Istenke végigcsördít a tűzostorral a fekete égen, és egyszerre ugat, üvölt, bömböl az egész szélfalka.

/ Proelia ventorum /

Szép példa a következő. Hangtalanítól fokoz az éles hangig:

Az a szá az szem, ez a könnytelen sirás, ez a jajtalan sikoly kísérte el az utolsó útjára, amelyikről már csak halva tért vissza Grácba.

/ Keselyű apának galamb leánya /

Egy példa az antiklimaxra:

A többi csillag az ékkő, szikrázó topázok, reszkető ametisztek, halvány tejopálok, a Mars pedig rőt-

fényű jelzőlámpa.

/ Üzentek-e? /

/ Nyilván az ellentét miatt szerepel itt az anti-klimax./ Szóhelmozás:

- Tu-tuccs!

- Rozmaringom, violám, pipi madaram - bugott vissza Hajnal Andrásné a nevető gerliceffiókra.

/ Esteli dal Hajnal Matyikáról/

Természetesen itt is van irónikus példa:

Először a gázgyár inkasszánsa, aztán a szabóé, a suszteré, a hentesé, a fűszeresé, a patikárosé, a lakatosé, az üvegesé, a könyvkereskedőé, a vízvezetékszerelőé, a virágkereskedőé, a grönlandi eskimógyerekeket uszónadrággal felruházó asztaltársaságé és a többi esernyőcsinálóké.

/ Halálnak tüköre /

Ellentétet kifejező:

Se kíváncsian, se kacéran, se félénken, se döllyösen, csak úgy közömbösen, ahogy megnézi az ember az útjába került tárgyat, még ha nem érdekli is.

/ A maderasztói szép asszony /

c./ A gondolatritmus

A próza ritmikus elemei közt a legelterjedtebb, legismeretebb, s talán a legrégebb is. Tudjuk, hogy már első nyelvemlékünk, a halotti beszéd is - francia minták, a stilus Gregorianus hatására - jócskán tartalmaz ilyen sajátos stiluselemet /Szabolcsi Bence: A HB ritmusa. Vers és dallam.

Bp. 1959. 13.1. / Talán régiségeivel is magyarázható, hogy a népköltészetnek is egyik igen kedvelt ritmikai eszköze. A ritmus érzelem- és hangulatkelző hatásának ismeretében könnyen beláthatjuk, hogy a prózában ez a ritmikus elem is nagy expresszivitással rendelkezik. A gondolatritmus a mondanivalót összefogja, szoros szerkezetbe tömöríti. Ezt a tömörséget úgy is érthetjük, hogy mivel a szövegben valamiféle ritmus is jelen van, olyan pluszt is érzékeltet, amelynek kifejezésére így nincs szükség logikai eszközökre. Éppen ezért nagy művészi eszköz a ritmus - és a gondolatritmus is, mert lehetővé teszi, hogy az író tulajdonképpen elhallgatással adjon a tudtunkra valamit.

Noha a gondolatritmus - kiépített formájában - a művészet eszköze elsősorban, előfordul a mindennapok nyelvében is. Ilyenféle fordulatokban:

A karjára veszi a kis szittyát, csetteg-hüppög neki,
rátapsikol ott, ahol a leggömbölyűbb,
/ Kincsás és halottal /

Hogy Dumas utcatulajdonos-e Marseilles-ben, azt nem tudom,
de hogy a regénye hőst érte ilyen tisztesség,
az többet ér mindennél.
/ Mi lett belőled, Matyika? /

En csak azzal bizonyíthatom az igazságot, hogy amit
mondok, úgy láttam, mint most látom, úgy hallottam,
mint most hallom.
/ A tápéi diplomaták /

Az első példa értelmi jellegű elsősorban: egyidejű de több mozzanatu cselekvést érzékeltet. A második és a harmadik már hangulati funkciója inkább. A típus ismerős, mindenki használ hasonlót vagy éppen ezt. De mert elterjedtek, őket is utoléri a klisék sorsa: elveszítik kifejezőerejüket.

Kiváltképpen világos ez a harmadik példánál, pedig ez a leginkább hangulati színezetű, de annyira ismert fordulatot használ, hogy annak már igen elszürkült a hangulati ereje.

Természetesen Móra írásaiban sokkal több az eredeti és erős expresszivitású gondolatritmus. Nagyon sok funkcióban szerepelnek ezek. A mesevilágot idézi:

Sebesen ment oda, lassan térült vissza, csak úgy döcögtette a nevetés.

/ Láttunk már mink királyt is /

Kótyi biróné előszedte a lábfából a legfehérebb abroszt, leakasztotta a szegről a legrózsásabb tányért, abból kanalazta ki király öfelsége fakanállal a kőlevest.

/ Kóty /

Ezeknek az írásoknak természetes stílusa a gondolatritmus, hiszen ez a mese és anekdotavilág.

A következőkben megpróbálok izelítőt adni abból, milyen gazdagon használja fel Móra ezt a stíluseszközt is. Kiindulásul említsük meg még egyszer: a gondolatritmust, mint ritmust az érzelmi-hangulati többlet kifejezésének szándéka szüli. Nekünk most ennek a jelenségnek Móra-ra jellemző vonásait kell megkeresnünk.

Hangulyozni kell, hogy a gondolatritmus szerkezete révén emel a ritmus világának meghittebb, ünnepélyesebb vagy vidámabb, de mindenképpen érzelme sebb szférájába. A gondolatritmus bizonyos vershez hasonló igényekkel lép fel: a szöveget, a gondolatokat és a szavakat, valamint a mondat szerkezeteket nemcsak és nem elsősorban a logika, hanem a ritmus / és közvetve az érzelem / szemszögéből rendezi. A ritmus a lezártág és zését kelti. Jellemző Móra-mondat az ilyen:

Tessék elgondolni, milyen más lett volna a helyzet, ha polármester urunkat nem Somogyi Szilveszternek hívták volna, hanem Togrul bégnek, nem hitetlen

portorikót szivott volna, hanem igazhitű nargilét, és nem közgyűlési jegyzőkönyvek alá rakta volna a kénytelen-kelletlet tigráját, hanem markos baszbozúkokkal kapatott volna le a tiz körméről minden forradalmárt, hogy a Monkir és Nakir angolok taszigálták volna őket bele az Alsirát borotvahidjáról a kénköves gyeheennába, valahányan voltak!

/ Történelmi tanulmány /

A mondatban egy lezáró szakasz végzi be a párhuzamos részek sorát. Jellemző Mórára, hogy a mondat hangulatát nemcsak a gondolatritmus sugallja, hanem a párhuzamosságon belül fellépő tartalmi ellentétek. Ez a típus általában humoros színezetű, és Móra történelmi szkepticizmusát huzza alá. Az egymással párhuzamos részek a lehető legtöbb vonatkozásban ellentétesek. Mesteri szerkezet ez, egyben azt is megmutatja, hogy a stilus hatásának titkát nem elég csupán egyetlen jelenségben keresnünk vagy annak egyszempontu megfigyelésében. S az is megmutatkozik, hogy a hangulat és az érzelem nyelvvel igen kevésbé megmagyarázható jelenségek. Legalább is oly röviden és oly tökéletesen, ahogy megnyilatkozik, nem. Még egy példa:

Olyankor is kétkézre fogja a tintaplajbászt, erősen megmarkolja a harmadfél fogával a pipát, le-süllyeszti a fejét, megemeli a szemöldökét, segítségül hívja a teljes szentháromság-egyistent, és végre csakugyan odairja a nyugta alá szép intuitív irással, hogy Sira Magolna, ami Zsiros Magdolnának olvasandó.

/ Hun sirok, hun nem azok.../

Ugyanez a szerkezeti vonás megtalálható több mondaton keresztül is. A különbség hangulati. Szerintem az előbbi nyugodtan áradó, míg a több mondatra szedett szagatott, erősebb, de lefojtottabb, nyugtalan érzelem kife-

jezője. Erre utal az ellentétesség erősebb volta is:

Én is voltam szájból mosakodó kisgyerek, csak hogy én édes vizet vehettem a számba. A mai földhözragadtnak étele, itala, mosdóvize, törülközője csupa keserűség. Én is bukdácsoltam a hóban csillagfényes téli hajnalokon, de én hihettem, hogy elérem a csillagokat. Mit hihet a mai egyinges kis rongyos, akit apja, a béres még a maga karrierjével sem biztathat?

/ Földhözragadt Jánosék 1932-ben /

Az előbbire utal még a kérdőmondat is. / Fel kell figyelniünk arra is, hogy a hangulatkeltségben a terjedelemnek és a felépítésnek is van szerepe. /

Az utóbbi típusnak - természetesen van vidám változata is, a szaggatottság azonban itt is épp olyan jól kiemutatható:

A lungomárén köszöntem kilenc ismeretlen hölgynek, és nem köszöntem három ismerősnek. Megharagudtam egy aranyos szárnyu légyre, hogy mit repked, és dühös lettem a kaméliafára, hogy mit áll egy helyben rebbenés nélkül.

/ Gyilkosság előtt /

A gondolatritmust rögzítő, lezáró hatása szentenciák kimondásának teszi alkalmassá:

Jaj, atyámfiai, ilyen a természete a királyok ajándékának! Elindul aranynak, megérkezik réznek - nyargalt el nevetve a becsületes futár.

/ A város ludja /

A gondolatritmusnak még egy érdekes vonására kell felfigyelnünk. Erre a jelenségre is, mint a ritmusra álta-

lában, jellemzők Szabolcsi Benczének a dallamról írt szavai:
"....a variációs készségnek önmaga is birtokában van. E készség
révén megteheti, hogy másnak tüntesse fel, ami a szöveg-
ben lényegileg azonos, és fordítva: azonosnak tüntesse
fel, ami a szövegben lényegileg más." / A prózától a ri-
mes versszakig. I.m. 7.1./ Nézzünk néhány példát:

Kimentem a tetthelyre, szétbotoztam a rőfögő kon-
kurrenciát, találtam egy avar függőt, s összekur-
jantottam őt ráérő embert a legszélső utcából.

/ Hun sirok, hun nem azok /

Bemén a városházára igazságot tenni, kimén a piac-
ra elpajzánkodni a fehérnépekkel, beköszön Isten
házába is - hát látja ám, hogy csupa lik-luk a
miseruha az öreg papon.

/ Láttunk már mink királyt is /

Kisebb-nagyobb mértékben minden példából meg lehet-
ne mutatni, hogy a ritmusnak ez az azonosító hatása mire jó.
Nyilvánvaló, hogy az író azzal a tudott vagy öntudatlan szán-
dékkal nyúl a ritmusnak ehhez az azonosító, a különbségeket
elhomályosító hatásához, hogy a figyelmet másra összpontosít-
sa, nevezetesen a hangulatra. Itt a tettek, a tevők hangu-
latának az érzékeltetése a fontos. Ezt pedig csakis közvetve
lehet elérni.

Ugyanez a szerepük azoknak a mondatoknak, amelyek-
ben a párhuzamos mondatoknak valamelyik szava - vagy akár
több szó is - minden mondatban visszatér. Az uniformizálás
a hangulat érzékeltetésében bőségesen megtérül:

Mikor a nap nevet rád, én vagyok az; ha szellőcske
fujdogálja az oroszlánysörényed, én vagyok az; ha
csillag vigyázza az éjszakai álmod, én vagyok az...
/ Levél ifju Ferencnek /

Nekik még több kell, nekik a megátkozott világrész
minden életrevaló férfiának rothadó teteme kell,
nekik minden virágzó asszony meddősége kell, nekik
lemészárolt nemzedékek után megfertőzött generációk
egész sora kell, nekik olyan tengere kell a vér-
nek és a könnynek, amely még az Ararátot istizen-
öt könyöknivel felülhaladja, míg biborruhában,
márványfalak között elmondják a Tedeumot.

/ Tedeum /

Egészen világos, hogy a hangulat kedvéért történik
minden. Az ismétlés különben mindig fokozást is jelent. Az
érzelmelek viharának erősödését a mondatban az is mutatja,
hogy a párhuzamos mondatok először terjedelemben, majd szer-
kezetben is deformálódnak az idézet második felében. Meg-
jelenik a Móránál itt-ott előbukkanó biblikus hang is.

A gondolatritmus alkalmat ad másra is.

Mégpedig az egyiket mazsolaszőlővel megspékelve,
mert a töröknek arra csuszik a bor, a másiktól pe-
dig nem kimélve a törökborsot, mert az ugy kíván-
kozik a magyar gyomorba.

/ Az asszonyok tüköré-ből /

Elég az hozzá, hogy ez a Bűröger volt a titoknoka
a török uraságnak, magyarán házi zsidaja, és őt
bizta meg a bég azzal, hogy hébe-hóba mutogassa meg
a tekintélyt a jámbor gyauroknak, akik a palánk-
ban tengették nyomorult életüket, és az igazhitű
muzulmánoknak, akik a várban hirdették Allah di-
csőségét.

/ Történelmi tanulmány /

Ez az eljárás rendkívül szép, kerek mondattesteket
formál, és az író igen szellemes felépítésű mondatokat al-
kothat a gondolatritmus segítségével:

A két dátum között itt járt egy görög pék, aki itt-hagyott egy szarkofágot, Hannibál, aki itt-hagyott egy hidat, Kolumbus, aki amerika felfedezése után négyszáz esztendővel itthagytott egy szobrot, amit inkább hagyhatott volna a szegény indiánoknak kárpótlásul, hogy felfedezte őket, és itt járt Napóleon, aki talált itt egy jezsuita kolostort, és hagyott helyette egy elemi iskolát.

/ Rapello röptében /

Az első két mondatban szépen láthatjuk Mórának egy másik jellemző vonását, amit talán stilusilleszkedésnek lehetne nevezni. A mondatokon érződik - Móra szándékosan érezteti - a török szóvirág-kultusz.

A párhuzamos szerkezetek belső ellentétességéről már szóltam.

Vers-sajátság a gondolatritmusnak az a törekvése is, hogy megváltoztatja a szórendet. A szórend megváltozásának tehát hangulati indítékai is lehetnek - számunkra ez a fontos. A szórendnél már beszéltem arról, milyen finom eltéréseket képes a szórendváltozás kifejezni. Ez is közvetett módszer. Kétféleképpen lehet kérdezni például a következőt, és mennyivel más a kettő hangulata: hány óra van, tessék mondani. Ez a forma udvariaskodó, a megszólító résznek kizárólag ilyen szerep jut. Az illető, aki így kérdez, valószínűleg, feltehetően bátortalan. Mennyivel más ez: Tessék mondani, hány óra van? Itt ugyanis logikai kapcsolat van a két rész között, a megszólítás nem udvarias töltelék. A kérdés határozottabb jellemre vall. Móra-példát most nem idézek, a szórend tárgyalásakor ezt is megtettem.

Archaikus hangulat része a gondolatritmus;

Sütte pecsenyének..., kavarta káposztával, keverte mindenféle fűszerszámmal.

/Nagyevők /

A gondolatritmusnak szerkezet szerint három formája van, a párhuzamos, az ellentétes és az összerakó. Móránál a párhuzamos a tulnyomó, és az eddigi példák is bizonyítják, hogy azok, amelyek ellentétet nem tartalmaznak, mindig ünnepélyes, magasztos hangulatuak. Azok, amelyek ellentétet tartalmaznak, megoszlanak ünnepélyes és humoros hangulatuakra. Az összerakó gondolatritmus Móránál mindig tréfás hangulatu. Ez természetes is:

Elő is keresem, meg is találom, meg is lepődök rajta, de nagyon.

/ Leszámolás Attilával /

A gyerekei ott rezsegték körülötte, mindnyájának papircsákó volt a fején, az mind proklamáció volt.

/ Tudatlanság dicséreti /

Életemben egyszer ültem lovon, az is számár volt, arrul is leestem.

/ Lóvásár /

Némelyikben annyira játékos hangulatot üt meg az író, hogy még rimel is:

A törököt hívták Ali Patlidzsánnak, a magyart hívták Pali Pál Istvánnak.

/ Az asszonyok tüköré-ből /

Annak kell lenni, az ujságok ott vannak a Hóna alatt, a zöld is rajta fityeg, a szürke is rajta lityeg.
/ Történet az egyik csalóról /

Stb.

d./ A mondóka

Ismervén a rit^musnak, általában a zenei motivumoknak azt a hatását, szerepét, hogy a szöveg tartalmán túlmenően egyéb, főleg érzelmi, de persze értelmi, logikai motivumokat is érzékeltetⁿⁱ, a mondókákat a prózai szövegben kettős szempontból kell figyelembe venni. Egyrészt mint rögzített, változatlan szövegformákat, amelyek idézetjellegükkel és versjellegükkel bizonyos mértékben áttörik a szöveg melódiáját, hiszen a viszonylag szabadon folyó, alakuló prózai hangleytésbe a maguk állandóságával és ritmikájával szüneteket, magassági és hangerőbeli változásokat visznek bele. Hangleytésmódosító szerepe kétségtelen, hiszen prózai szövegbe ágyazott ritmikus és állandó jellegű rész bizonyos prozódiai és dallambeli "lépésváltást" okoz. Másrészt azonban - és ez a lényegesebb - azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az író mindezzel valami plusz kifejezésre törekszik, tehát megfogható formai kategóriákon túlmenő zenei hatásról is szó van. Az író a kifejezés módját tekintve, maga is lépést vált. Nyelvtanilag ez annyit jelent, hogy a szöveg jellege megváltozik. Az elbeszélő rész egyszerre líraiba csap át a maga összes nyelvi rekvizitumaival együtt. Az elbeszélés megelevenedik, a szemünk előtt játszódik le. Azt lehetne mondani, hogy melodramatikussá válik. Ez az írói eljárás roppant tömör, elsősorban nem rövidsége révén, hanem azért, mert igen sok kimondatlan momentumot sűrít magába. A lényeg azonban, a legfontosabb, hogy az író ilyen módon elsősorban hangulatot kíván felkelteni. Egy példa:

Mikor még a p^apá ráérősebb ember volt, és Ferencet a térdén hoppoltatta, akkor mindig ez volt a direktió. "Felültem a fakóra, gyerünk lovam Makóra."
/ Hintaló /

t a t A szöveg a mondóka előtt egyszer, a h o p p o l - szóval elárulja ezt a megjelenítő szándékot. Egy

villanásnyi időre már megjelent az olvasó előtt egy mozdulat, a velejáró hang és emlékeiből a hangulat. De itt még csak kísért a motivum. Bujkálását csak néhány hangszer néhány hangja jelzi csupán. A teljes zenekar a mondókában szólal meg. Itt már megjelenik az író szándéka szerint a legfontosabb, a hangulat. A mondóka a szikra, amely nyomán lángbaborul az olvasóban a sejtés parazsa. Amolyan cinkos összekacsintás ez az olvasóval, hogy ime, te is tudod, mi ez, te is emlékszel a boldogan ringó gyermekkorra, és szívesen emlékszel rá. Az olvasó elandalogik egy percre, hiszen a mondóka számos érzelmet, emléket ébreszt fel benne. Az író minderről semmit se mond, de gondolatait, érzelmeit így, ezzel a villanásnyi emlékeztető utalással tudja az olvasó számára közel hozni. Ez tökéletesen zenei nyelvezet, itt az író zenei hatásokra épít, a rezonanciára, a melódia érzelemsugárzó erejére.

A mondókák természetesen minden írónál és minden esetben magukban hordozzák ezt a pluszt. Konkrétan azonban meg kell nézni azt, hogy Móra esetében milyen módon, milyen érzelmeket fejez ki ez a jelenség, milyen helyet foglal el az író stílusában, hogyan kapcsolódik egyéb jellemvonásaihoz stb.

Először talán megjelöljük a jelenség helyét. A Móra-stílus összképébe harmonikusan illeszkedik. Líraiságával, irónikus jellegével, elevenségével - hiszen valóságos drámai elevenséget teremt -, képteremtő erejével rokonjelenségeként illeszkedik a Móra-stílus más vonásai közé.

Jelentőségét még inkább aláhuzza az a tény, hogy mondókáit melyik nyelvi rétegből veszi.

/ Mondókának veszem a kifejezetten versjellegű mondókákat, tágabb értelemben a mesei fordulatokat, közmondásokat is, mivel ezek is állandó kapcsolatok, és kisebb-nagyobb ritmusosság nem tagadható el tőlük. L. Horváth János: A magyar vers. A stilisztikai funkciójuk is egyenértékű a mondókákéval./

Móra mondókáinak nagy részét a népnyelvből veszi közvetlenül, vagy a népköltészet közvetítésével.

Még a mondókájuk is az a szakállas javasasszonyoknak, mint a falusi kuruzslóknak. A Jézuska nevével kezdődik, és azon végződik, hogy "Nyulháj, daruháj, majd meggyógyul, ha nem fáj."

/ Virágnyelven /

Mármost erre azt mondhatja az elkeseredett szőlőművelő, hogy "üsd agyon, de ne nagyon!"

/ Bort iszik a magyar ember /

Kis mise, nagy mise, nincs itt baj semmi se, Mihály - adtam vissza az írást, és vettem elő a szivarosládát.

/ Mihály folyamatbatétele /

Várják ki az idejüket, döglük a ló, ürül a hám - így mondják azt magyarul, hogy le roi est mort, vive le roi -, majd sor kerül rájuk is.

/ Vasut akar lenni /

Erre megkaptam a bagószagu csemegét, és most következett a harmadik kérdés, de arra már az apánnak kellett felelni:

- Ergo-morgó-vigyorgó, hol az a papramorgó?

/ Az utolsó lopás /

No, két lud, egy liba, nincs semmi hiba.

/ Szakadsz-e már cérna? /

A harmadik az, mikor hazánkat sűrűn látogatják a depressziók, és olyan jól érzik magukat benne, hogy biztatni kell őket, ahogy az ötömösi ember szokta a ragadós vendéget:

- Vackolj, asszony, feküdj, lány, öcsémuram is majd csak elmögy mán.

/ Nem ette meg a farkas.../

De még azokon a mondókákon is érezhető a plebejus íz, amelyek nem eredeti népköltészeti alkotások. Ezek a mondókák is az egyszerű nép száján élnek, csak talán az idő patinája hiányzik róluk, modernebb dolgokhoz kapcsolódnak. Abból az ismert szituációból is keletkezhetnek például mondókák, hogy az egyszerű ember műveltnek akar látszani:

/ Mondják, hogy a régi nagy kocsmára, amit hetvenkilencben elvitt a víz, még az volt kiírva: itt a világ közepi, ki nem hiszi, lépje ki./

/ Tápéi diplomaták /

Kecskeméten például beverték a fejét annak a kocsmárosnak, aki az új renddel meg akart szabadulni a kontóra ivóktól, s elsőnek krétázta ki az ajtóra:

- Bejött a liter, elmúlt a hitel!

/ Jubileum /

Ezzel rokon a választási mondóka:

Hallod rózsám, Cene Ilus,
Kinyilott a penecilus,
Ha kinyilott, az kengyelit,
Kionti a nimöt belit!

Árokiparton ül egy hörösög,
Eljön az követünk, Börösök!
Ü mönti mög jáz magyar honyt,
Ha elmondi jáz porogmonyt!
/Gergelynap harangszó /

Ebben az esetben a vers maga^a kellékeivel teljesen

önmagában is a guny eszköze. A kinrimek, a ritmus és dallam, tehát a hangsúly és ütemkezdet kérdése mind ezt szolgálja.

A rövidség kedvéért több példát nem idézek, de ide-
írom, milyen eredetűeket találtam még, s megjelölöm a novel-
lát is, amelyben találtam. Az iskola nyelvéből / Szakadsz-e
már cérna? /, történelmi szólásmondás / A jó öreg Dugonics /,
a vallás nyelvéből / Gergelynap harangszó /, találós kérdés
/ Öt póknak hány lábáról /, a gyereknyelvből / Magyarok szeli-
ditése /, és vannak versidézetek is, persze a mondóka tömő-
ritó hatásával rokon részekből. Vannak nyelvi játékok:

Hej tarrka kuttya, tarrka, kacsakarringón kuttyorodott
farrka!

/ Leszámolás ifjú Ferencsel /

Érdekes, amikor mondókáival hangjelenséget ad vissza.
Itt sem a szöveg a fontos, az inkább csak szellemes írói in-
venció, a lényeg a ritmus, ez eleveníti meg a hangjelenséget:

Derék ember a kovács, kipp-kopp-kopp, nem pihen a ka-
lapács, kipp-kopp-kopp.

/ Régi lakásügy /

Amire a lakatosműhely szakadatlanul azt csengte-bong-
ta vissza:

- Itt a gazda lakatos, kling-klang-klang, mikor kor-
mos, takaros, kling-klang-klang.

/ Régi lakásügy /

/Felfigyelhetünk itt is a már említett jelenségre: a
csengte-bongta szópárban már felbukkan a motívum./

- Ecet-olaj-paszuly, ecet-olaj-paszuj...-mondogatja
vékonyan az oláhok harangja.

- Háj, zsir, szalonna! Háj, zsir, szalonna! - vágja
rá vissza a vastag nyaku kálomista magyar falu vas-

tagszavu harangja.

/ Bátor Opos /

Tökéletes zenei megoldás. Még a harangok hangszínét is a ritmus érzékelteti az időtartammal, a hangképzés minőségével, módjával stb. együtt.

A közmondások természetesen népi jellegűek. Néhány példa:

És még attól az irtóztató közmondástól se szabad visszariadni, hogy "bor be, ész ki."

/ Bort iszik /

Szür vágja a fát, ködmön hordja rakásra, palást melegszik mellette.

/ Külpolitika /

"Ebet kapni, csak korpa legyen" - ez a tanyai szokásmondás.

/ Földhözragadt Jánosék 1932-ben /

Előfordul anekdotikus szentencia is:

Többet és egy tréfa száz temetésnél - ez volt a szavajárása, s ebben igen csak igazat ad neki minden okos ember.

/ Nagyeszü kripóciák /

Van latin közmondás is szellemesen megfordítva:

Hja, már akkor is tudták azt az igazságot, hogy

"quod licet bovi, non licet Jovi".

/ Egy felelős bolondról /

A közmondásokban a zenei elem háttérbe szorul az értelmi jelleg mögött. Ez a közmondások természetéből adódik.

A zenei jelleg dominál viszont a mesei fordulatoknál. Itt ismét a hangulatkeltség az elsődleges cél, a fordulatok ezt szolgálják: Majd megválnak, elvisz-e piros ködön innen, fehér ködön túl, Seholország közepibe, fekete erdő tövibe, ahol nincs se toll, se tinta, csak lapulevél, s az alatt még az idősb vadember is addig alszik, ameddig akar.

/ Hintaló /

Innenen innen, tulnan túl, ahol a kurtaferku disznó tur.

/ Prológus /

4b.

Az anyag gazdagságát bőven lehetne illusztrálni. Igyekeztem is sok példát adni, azt hiszem, ennél a résznél meg kellett ezt tennem. Ez a stiluseszköz is minden részletkérdésével Móra munkáinak népi szemléletébe illeszkedik bele. Nem felesleges talán felhívni a figyelmet arra, hogy a példák nagyrésze a Véreim, a Parasztjaim és a Sokféle című kötetekből való, amelyek a leginkább népi hangvételűek.

A Móra-tárcákban elszórva elég gyakran találunk versszerű betéteket, ezek szerepe, stilisztikai funkciója az előbbiekből világos. Az említett, többé-kevésbé állandó jellegű mondókáknak nevezett ritmusos részeken kívül még megemlíthetjük azokat az eseteket is, amikor a szöveg - talán minden írói szándéktól függetlenül - ráillik valamely versritmusra. Természetesen a stilisztikai hatásban a tudatosság kérdése nem játszik szerepet. Ebből a szempontból lényegtelen, hogy az író akarta-e a ritmust vagy sem. A hatása mindenképpen megvan. A szándékosság meglétét különben is nehéz megállapítani. Az azonban nagyon érdekes és sokatmondó, hogy Móra tolla elég könnyen rájár a versritmus sugallta szövegre. Ebben lírai, költői alkatának egyik jelét láthatjuk, de bizonyára a népköltészet ihletése is ez.

Néha a szöveg valóban követeli a ritmust. Főleg bizo-

nyos szólás-szerű kapcsolatokban fordul elő. Például:

Hja, cantores amant liquores - esett meg a tudós
szíve a legényen, és kisuttyantotta a kapun, hogy
a többi észre ne vegye.

/ A honti igricek /

o -/o -/o----/o -

Foltjával Jó a csizma is - állította édesapám, ha
szó
ugy beszédközben felkerült a lopós koma.

/ Az utolsó lopás /

Ezek az szentencia-szerű megállapítások bizonyos tekintetben magukon hordják az állandóság bélyegét, ha nem is nyelvileg, de lélektanilag mindenképpen. Ezekben változhatatlan alapigazságokat mond ki az ember, s valahogy úgy fészkelik be magukat emlékezetünkbe, mintha már hallottuk volna őket. Ez a ráismerés éppen igazságértékükből adódik. Maga a ritmus tehát érthető, annál érdekesebb viszont, hogy míg a novellák - melyekből a fenti idézetek valók - népi témájuk, addig az egyik megállapítás a klasszikus nyelvet, a másik a klasszikus formát ölti magára. Ez a Móra-stilus ellentétes-ségéből adódik.

Sok olyan eset is van, amikor még ennyire sincs közel a szöveg a szabályos^{ebb} formákhoz, mégis visszacseng belőle valamiféle ritmus. Az ilyen esetekre már a vers hatásának vizsgálata érvényesíti, azzal megtoldva, hogy itt a vers nem a maga természetes környezetében van, hanem természetének éppen ellentétesben, és stilisztikai hatásának megnövekedett mivoltának oka éppen az ellentét által keletkezett feszültségben van. Hangulati szempontból ez mindig csúcspontot, kiemelkedést jelent a szövegben akár a humor, akár egyéb - főleg amelioratív - hangulatok felé.

Csak néhány példát idézek, de ezekben mintha felfedezhető volna az írói szándék, hiszen mindegyik nagyszerűen alkalmazkodik az adott helyzethez, és éppen ritmusossá-

gával fejez ki valamit. Például:

Már akkor érezte az ártatlan, hogy a kultúra vívmányait nem neki találták ki, s egész uton hajtogatta a maga bárányidiómáját:

0 - 0 - 0 - 0 - 0 0 - 0 - 0
- Szegény anyám, ha tudta volna, dehogy szült volna
- 0 -
engemet.

/ A bárány utazása /

A többé-kevésbé biztosan kiérezhető jambikus lejtés van hivatva azt kifejezni, ami a bárány szavai mögött van. Az ijedt bégetés, a rémült állat heves szívverése van benne, de az egésznek valami humoros és könnyed színezete van, ami abból fakad, hogy az író a bárányt gondolkodtatja.

Félcipőben /vagyok // tudnék benne / mászni - ej, de ez az átkozott lábzsák meg ez a bunda!

/ Szánkóút /

Csonka volt már /egészen az / istenanya / szobra - de istenem, mennyi csonka szobrot őrizgetünk itt belül is, szívünk sarkaiban, szánalomból, megszokásból, félelemből, tudom is én miből.

/ Máriácska a sakalóban /

A két példát szándékosan irtam minden kommentár nélkül így egymás után. Ha ugyanis megfigyeljük, az első példa sorképlete 4/2/4/2, a másodiké 4/4/4/2. Éppen ebben látom és az író tudatosságát, vagy legalább is hallatlanul finom érzékét az árnyalatok iránt. Az első sorfajta lüktetőbb, a másik nyugodtabb, elterülőbb, epikusabb. A hangulatnak pontosan így felel meg. Az elsőben a félelem, a másodikban a méla szomorúság érzését kellett kifejezni..

Figyeljünk fel még egy érdekességre! Mindkét példamondat két részre tagolódik, egy ritmusesre, és egy azt

követő prózai részre. A szövegben a ritmusváltás a közlés jellegének megváltozásával jár együtt. Különösen az első mondatban láthatjuk a kitűnő realizmussal ábrázolt helyzetet, a féltő, rémült ember ide-oda kapkodó, ideges ingerültségének a lefestésében. A másodikban pedig az az érdekes, hogy bár az első fele leíró, a második lírai, a ritmus által fordítva érezzük az egészet. Kitűnő példája ez a ritmus hatalmának, amely éppen így mutatkozik az érzelm kifejezés nélkülözhetetlen kellékének.

Részletezés helyett emlékezünk meg még egy dologról. Ez nagyban segít majd megtalálni a ritmusos, versjellegű részek alkalmazásának írói szándékát. A királyok kenyerére című elbeszélésről van szó. Ez az elbeszélés végig ritmusos formában, azaz versformában van írva anélkül, hogy a próza külső alakját levetné. Egyszóval: A királyok kenyerére tipikus makáma. Pontosan azokkal az ismertető jegyekkel, amelyeket Horváth János állapít meg erről a műfajról. Tehát ritmusos, de nem következetesen egy képletre, nem emlékeztet egyetlen ismert versritmusra sem. Horváth János nem mond sok jót erről a műfajról, csak olyasmit, hogy "megnereviti a prózát", mert míg "a szabadvers a verset fosztotta meg ütemrendjétől, ez a makáma a prózát a maga feltűnés nélküli szabad tagolódásától", továbbá: "ez paródia, tünetető formátlanságával tartalma iróniáját fokozó." Az iróniával rendben is volnánk, más helyen már nem egyszer meg kellett állapítanunk, hogy a Móra-stílus alapvonásai közé tartozik az irónia. A királyok kenyerére azonban paródiának nem nevezhető. A hangzással, a melódiával való illetően játék célja nemcsak a paródia lehet, hanem a játékoság maga is. Móra Ferenc, a gyermekversek, ifjúsági történetek szerzője vonzódik a meséhez. A királyok kenyerének egyéb rekvizitumai /például a hármasság, a király és az alakok rajza, a fordulatok, a frazeológia / is a mese rekvizitumai. Szerintem a makáma jelleg is ehhez a mesélő pózhoz járul hozzá. Horváth János idézett művében kifejti, mennyire benne él az emberekben a ritmusigény, szinte beleszületik minden-

kivel - természetesen a nemzeti ritmus - úgy, hogy a gyermek - de a felnőtt is - értelmetlen szöveget is megtanul és elmond, ha az ritmikus, és különben is, a gyermek mindent erős ritmizálással mond. A mese hatását tehát csak még jobban elősegítik a ritmusság. Azért a paródia jellegben is van valami. Az elbeszélés mondavivalója komoly, és ez a homlokegyenest ellentétes hangulatu forma épp emiatt az ellentét miatt válik jó kifejezőjévé a mondanivalónak, és és ne feledjük el azt sem, hogy az irónikus hangnemet is milyen erővel huzza alá. Elsősorban mégis a mesélő póz a fontos. Erre mutat az, hogy A királyok kenyere tele van mondokákkal, amelyek épp a játékos hangulatot hozzák létre. Például:

Van már kis szék, csak lába kék: Uramkirály, tiszte-
tel a pék.

Hej, szegény világ, vetett ágy! - fohászkozta el
maga az egyszeri király.

Hej, turótlan rétes, almátalan béles - keseredett
el az egyszeri király.

Kis balta nagy foka, mi ennek az oka?

Palacsinta, bukta; látom án, kukta!

Az a csupán elhanyagolható logikus értelmi, csupán a ritmusigény szülte töltelék, amelynek azonban igen fontos a hangulatidéző szerepe.

Az egész történet sodrását, drámaiságát a makáma-jellegből fakadó szakadatlan ritmusváltozás is aláhuzza. A szakaszok nem egyforma hosszúak, nem azonos számú és minőségű ütem alkotja őket. Annál feltűnőbb aztán, ha ilyen valóságos vers-szerű részre akadunk. Ez bizonyos megnyugvást jelent, hiszen a ritmusérzék eddig is kereste a megfelelő

állandó képletet, amelynek lüktetés re, hullámzására rábiz-
hatja a szöveget. Nem találta. Most látszólag meg van, s a
szöveg hangulata is egyenletesebbé, komolyabbá válik:

Egyszeri/királynak // könnye / harmatozott,/ selyem-
kötös / kukta // hamar / rostát hozott,/ könnyeit /
a király // abba / ejtegette, / úgyhogy az / udva-
rát // árviz / fenyegette.

Ez még kétszer megismétlődik, tehát összesen három-
szor fordul elő ugyanazzal a szöveggel. A háromszori is-
métlődés népmesei jelenség. Ezek a részek a történet nyug-
vópontjai, fordulatai. Az író tehát tudatosan alkalmazza
ezeket.

Kimondhatjuk, hogy az író remek formaérzőkkel, tu-
datosan alkalmazza a ritmikus részeket. Célja egybeesik a
ritmus rendeltetésével: a tartalom tulmenő, kimondatlan
hangulatok érzékeltetése. Jellemző, hogy a ritmusanyagot,
kis kivétellel, a magyarság ritmuskincséből meríti. Néha
írónia, máskor játékosság kifejezése a célja, de mindig
valamely helyzetnek az atmoszféráját teremti meg ezzel az
eszközzel. Zenei szempontból pedig világos, hogy a Móra-
írások ilyenirányu gazdagsága e stilus hangtani arculatát
gazdagítja.

e./ Az alliteráció

Ez a látszólag kis jelentőségű, sokszor csak külső játéknak
használt költői eszköz alapjában véve igen izgalmas módja
az érzelmek, hangulatok, tehát a stilisztikum kifejezésének.
Nem véletlen, hogy már ősidők óta kedvelt művészi eszköze
az irodalomnak. És valóban: az alliterációban, ránk gyako-
rolt hatásában sok az archaikus színezet. Hangok varázslata
alá kerülünk, úgy érezzük, hogy a hangoknak is van jelentésük.
Ez a jelentés természetesen tisztán zenei, tehát hangulati, ér-
zelmi, és csak áttételesen logikai. Ezért mondom, hogy iz-

galmas stiluseszköz. Érzik ezt költőink, íróink is, mert bár az alliteráció leginkább az ősi és az ősiségeket megőrző népköltészetnek a sajátja, legkifinomultabb formáit mégis a modern költészetben találjuk. / Nem érthetünk egyet Vargyas Lajossal, aki a Betűrim a magyar népköltészetben című, a Fil. közl. I. számában megjelent cikkében azt írja, hogy a mai ringyakorlat kiszorította az alliterációt. Igaz, ma már nem olyan egyeduralkodó, mint például még a Kalevalában, de említett lehetőségei miatt a mai, egyre elvontabbá váló költészet jelentős eszköze. László Zsigmond könyvében - Ritmus és dallam - bemutatja az alliteráció nagy változatosságát a modern költészetben. Szerinte az alliteráció funkcióváltáson ment át, régebben a nyomatékosító szerepe volt a döntő, ma inkább színező szerepe van. Szerintem a kettőt nehéz egymástól elválasztani./

Ami most már Mórát illeti, nála is megtaláljuk az alliterációt, ha nem is feltűnően sokat, de ezt is, mint minden más stiluseszközt, mindig a helyén. Alliterációinak egy része mondókákban, közmondásokban található, ezekből nem tudunk tanulságot levonni az írói stílusra:

Jó szóért jó szó jár.

/ Földhözragad Jánosék 1932-ben /

Vak yeti világtalannak - heherészett a török.

/ Az Asszonyok tüköré-ből /

- Hja, hosszu haj, rövid ész! - kacintott Pali Pál István, aki olyan szép kopasz fejet hordott a vállai között, mint egy sütnivaló tök Szentandrás-nap után.

/ u.o. /

A körösztannya ködmene kendnek, tatám.

/Csószfogadás /

A példákból kitűnik, hogy ezek gyakori használatuk

miatt megkoptak, expresszivitásuk kicsi. Ezek voltaképpen nem is az író alliterációi. Vannak még mindig állandó kapcsolatnak vehető, de már nem külön mondategységekben is alliterációi, itt az író már tudatosan, hangulatkeltő szándékkal használja őket, ünnepély essé teszi mondanivalóját.

- Nézze, nekünk s e kicsi, se nagy, oszt mióta a Pali elveszett, mint már csak olyanok vagyunk, mint a szödött szőlő.

/ Szél ángyó jót akart /

Szél ángyó összetöpörödött, mint a fáján felejtett alma, Pista bácsiból meg olyan hasbavállas, térdbe-rogyant öreg ember lett, aki már csak lefelé tud menni a létrán.

/ u.o. /

Eredeti alliterációinak egy része elsősorban dinamikus eredetű. Ezt nem úgy értem, hogy szakaszoló, daraboló szerepe van, hanem a történés dinamikáját érzékelteti. / Bár olyan is van, amelyik kimondottan csak nyomatékosít:

Hetekig-havakig bolygott a világban, míg egyszer valahol portyázó kurucokkal találkozott össze.

/ Thököly primás /

Érdekes azonban, hogy az ilyen alliteráló kapcsolat állandó jellegűnek tűnik. / Ebben a szerepében az alliteráció az élőbeszéd dinamikáját pótolja, emellett azonban utal a történés hangulatára is. Példák:

Nem tudom, azok a csunya destruktívek, miért beszélnek mindig úgy, mintha minálunk mindenkit meg lehetne vásárolni,

/ Virágnyelven /

Érezzük a tetttetett felháborodás iróniáját.

Panaszoz hangulat, szintén irónikus színezettel:

Jaj, testvér, csakhogy én gyönge gyomru ember va-
gyok - tapogatta a szakálla alatt a gyomrát a török.
/ Az Asszonyok tüköré-ből /

Egy csapásra irónikus hangot üt meg a következő no-
vellacím:

Rapallo röptében

Ünnepélyes hangulat:

És mégis úgy kell lenni, hogy a sehol föl nem jegy-
zett emlékezetű Jánosok, akiket ezer esztendő alatt
megevett a magyar föld, ezekkel az istenkéz yetette
vadvirágokkal üzengetnek föl a mindenkori Jánosoknak.
valamit.

/ Földhözragadt Jánosék 1932-ben /

A zene ünnepélyessége, tündéri világa:

Mese, mese, meskete,
Régi daliákról,
Holdsugáron hattyazó,
Tündérek taváról.
/ A jó öreg Dugonics /

Annél izgalmasabb, amikor az alliteráció egyuttal hang-
szimbólika és hangmetafora is, tehát megjeleníti magát a tör-
ténést, azonkívül, hogy felidézi dinamikáját és hangulatát.
Ez a megjelenítés lehet közvetlen:

Az egyiknél valami urféle andalog, a dővégrehajtó,
nótaáruló vagy valami ilyesmi lehet, mert bórszivart
sziv szipkából. / Osztzkodások /

Megvallom, hogy ezt az előbbi mondatot félóráig fur-
tam, faragtam, esztergályoztam, míg sikerült a komoly
történetírás stílusát úgy-ahogy belevinnem.

/ Történelmi tanulmány /

Ennél is izgalmasabb azonban az a eset, amikor a meg-
jelenítés áttételes, azaz a hang csak az események érzetét kel-
ti fel, annak hangzásával rokon:

Ugy kidobom, aki engem tejeskávéval akar megrontani,
hogy hat háztetőn keresztül kiesik mellékalaknak a
Dugonics szoborhoz.

/ Régi asszonyokról /

Ha már szóbakerült, ne menjünk el a hangmetafora és a
hangszimbolika mellett. Igaz, hogy a szó legszorosabb értel-
mében ezek nem tartoznak a ritmikus jelenségek közé, mert
az időegységek nem összemérhetők. Viszont - egyrészt - a
ritmushoz hasonló lüktetést idéznek elő, s ez önmagában is
keltheti a ritmus érzetét. Másrészt pedig az alliteráció is
hangmetaforás jelenség eredetileg, és a fentebb írt példák
is bizonyították, hogy azok az alliterációk a legexpressziveb-
bek, amelyek átnyulnak erre a területre is. / Idézhetném László
Zsigmond példáját is. /

A hangmetafora és hangszimbolika vitatott tárgyai a
nyelvestétikának. Olyan elméletek ezek, amelyekben zseniális
meglátások mellett épp elég tulzást is találunk. Hogy bizo-
nyos költők nem használták az s z hangot, mert kellemet-
lennek tartották / nemcsak a hangzását, hanem a jelentését /,
ez nyilvánvaló tulzás. Az viszont elgondolgoztató, hogy az
egyes hangok érzéki benyomást rögzítenek. Az, hogy Wagner
teljes operalibrettókat írt ezen az alapon, tulzás, de érde-
kes és termékeny az a gondolat, hogy bizonyos hangok által
sugalmazott hangulati, érzelmi hatás azonos vagy rokon a je-
lentés hatásával. / Zlinszky Aladár: Művészi hangfestés és
hangutánzás. A magyar stilisztika útja 294-295. l. és 299.l. /

Nem szabad tulzásba vinni ezt sem, helyességét mindig a tartalom és forma viszonyának világánál kell eldöntenünk. Tegyük hozzá az eddigiekhez azt is, hogy a hangszimbolika hatása a hangok ismétlődéséből adódik. Az ismétlés önmaga is mintha figyelmeztetni akarna valamire. Tény az is, hogy bizonyos hangok többszöri megismétlődése megkönnyebbíti egy meghatározott hangulat létrejöttét. Gondoljunk a Chanson d'automne közismert és jellemző példájára! A modern költők szívesen nyulnak ehhez az eszközhöz, amely tehát létezik, van a költők megérző lények, nekik ebben hihetünk. Maga a nyelv is nemcsak alkalmilag él a hangmetaforával, vannak e jelenségnek megszilárdult, logikus képződményei is, például a névmáspárokban, az ikerszavakban / palato-veláris /.

A hangmetafora és a hangszimbolika tehát létező művészi eszközök, amelyek - ha csinján bánnak velük - valóban beláthatatlan érzelmi-hangulati kifejező erőt hordoznak magukban.

Lássuk Mórát!

Más helyen már sikerült idéznem Móra szavait azzal kapcsolatban, hogy mennyire érezte a nyelv hangzásának hangulat-, érzelem-, sőt képfelidéző erejét. A harena szó kapcsán beszélt erről. Itt azt a véleményét fejti ki, hogy a hangzás sok olyan dolgot belesűrít a nyelvi kifejezésbe, ami egyébként kimondatlan, s hallatlan feszültséget kelt azáltal, hogy mában-másban különböző mértékben képes felidézni hangulatot, érzelmet, gondolatot. Az ilyen vallomások perdöntő értéke köztudomású. Nagy szerencsének mondható, hogy a jelen összefüggésben ismét rá hivatkozhatom. Azt írta egy helyen:

A rómaiak azt mondták, hogy frigidus, s ennek a szónak éppen olyan fázós lelke van, mint a mi hidegünknek. I-i-i-i, visit benne a Boreas...

/ Freddo /

Az i hangról szóló vallomás szépen sorakozik más köl-

tők, írók hasonló vallomásai közé. Nem az igazságértéke a lényeges, hiszen az ilyen beleérzések szubjektívek, alkalmasint van bennük valami. Most az a tény lényeges, hogy Móra érzett a hangokban bizonyos hangulat- és jelentésfelidéző szerepet. Nem élt vissza vele. Nekünk pedig ez a vallomás elég bizonyíték arra, hogy ezek az esetek tudatos művészi szándék termékei. Használata Móránál nem feltűnő, de ez is mindig helyénvaló, azt az egyszerű szándékot szolgálja, hogy életrekeltsse a mondanivalót, tehát a hangzással valami olyan háttérrel adjon a tartalomnak, amely kimondatlanul is együtt jelentkezik azzal az olvasó tudatában.

Például a szélről:

Szeretlek benneteket, szelek, mert szülém azt tanította rólatok, hogy a szentlélek szájából jöttök, és tudom is, hogy ti vagytok a mindenség lelke.
/ Dolgozatok a szélről /

Az s hangok igen jól érzékeltetik az adott helyzetet:

- Jajis...jajis... - fuldokolja az asszony. Alighanem jajistenemet akar mondani. - De még jegyet is...
Jajis ...
/ Majális /

A kemény r, p, t közvetve érzékeltet hangjelenséget:

Erre megszólalt a sip, kürt, trombita, s percekig ropogott a salve.
/ Miért csapták el Nigron generálist? /

Ugyancsak hangjelenséget érzékeltetnek:

Az r, sz sz, a hosszú tt:

Nem lehet? Hangosan? - rez kettette az öreg a boltozatot.

/ Magyar ok szelidítése /

Az st, p. hosszú tt, a k, az r és a sok mássalhangzótorlódás:

De nemcsak féltve, hanem félve is, mert a lelkek órájában kerikásostor pattogása és pandurpuskák ropogása hallatszik ki a vaskasszából.

/ A Sándor körül /

A cs, a k, az rg, a hosszú tt:

Márpedig azt nem viszi! - csikorgott ki valaki a sarokból, mint a kenetlen kerék.

/ A gyevi törvény /

A p, a hosszú tt, az r, a cs, a mássalhangzótorlódások:

Itt ezer esztendőn átt pattogott a parancs, csatogott a korbács.

/ A magyar paraszt /

Az r, a cs, a p, a k:

Ugy recseg-ropog, mint kocsikerék alatt a kavics.

/ Magyarok szelidítése /

A kemény hangjelenségeket általában a mindig előforduló p, tt, cs, k, r, és a mássalhangzótorlódások jelzik. A példák nagy részében hangutánzó szavakban van ez meg, bizonyítván, hogy e hangoknak van is ilyen hatásuk.

Érdekesebbek azok a példák, ahol a hangszimbolika nem hangjelenséget az vissza, hanem például embereket jel-

lemez. Érdekes, hogy példáink nagy része itt is a kemény hangok közül való, természetesen a nekik megfelelő hangulatot árasztva.

A keményen képzett és keményen hangzó r, cs, k, f, tt, és az rb, br, csk hangkapcsolatok egy markáns, kemény férfiarcot varázsolnak elénk:

Hátha ahelyett Bécsben méretnénk kegyelmednek ház-helyet? - kérdezte tréfásan a királyné, akinek nagyon megtetszett az öreg barbár bicskával faragott ábrázata.

/ Magyarok szelidítése /

Mégpedig ketten! - rántotta fel bokros szemöldökét Buzogány András.

/ u.o. /

Az r, a br, a rp, a k az öregség elekedező, csikorgó mozgását érzékelteti:

- Vén ebre már kár a korpa - mondta egy különösen mérges uraság, ami olyan szép mondás, hogy mindenkinek el kellett rá magát nevetni.

/ Földhözragadt János története /

Van példa a kényeskedés kifejezésére is:

Jaj, testvér, csak hogy én gyöngé gyomru ember vagyok - tapogatta a szakállá alatt a gyomrát a török.

/ Az Asszonyok tüköré-ből /

Egyes hangok - például az r - hatását felhasználja a káromkodásokban.

Az a tény, hogy a könnyebben felfogható ropogó, kemény hangokat használja ilyen szerepben elsősorban, szintén annak a bizonyítéka, hogy Móra ezen a téren sem ment túlzá-

sokba.

Még egyszer hangsúlyozom: számunkra ez a stiluseszköz azért érdekes, mert az író ki nem mondott dolgokat érzékeltet velük, úgy is lehetne mondani, hogy segítségével egyszerre több síkban ábrázol. Ez pedig igen kifejezővé és tömörre teszi a stilust.

f./ Ritmus a szerkezetben

Ez a jelenség már-már túllépi a hangtan kereteit. Hogy mégis itt térünk ki rá, annak az az oka, hogy mint ritmikus jelenség idetartozik, másrészt a megoldás módja is a melódiához köti.

Eredetét tekintve a népmeséhez és az anekdotához kell visszanyulnunk. Nem egyébről van ugyanis szó, mint az egyes novellákban található mese- és anekdota-szerű hármastagolódásról. Ez a tagolódás egyben ritmusosság is. Előfordul úgy is, hogy bizonyos helyzetek ismétlődnek. Itt bár más szöveg hallatszik mindhárom ízben, a helyzetek azonossága azonban hangulati, hanglejtésbeli, legalább is fekvésbeli azonosságot eredményez. Például:

- Kutya jó bor - rázkódott meg a színigazgató, mint Hamlet-korában szokta, mikor az apja lelkével találkozott.
 - Az - hagyta helyben mérgesen a huszárkapitány -, verte volna el a jég a tövit utról utra.
A páter csak mosolygott, mint az olyan ember szokott, aki tulesett valami nehéz dolgon.
 - Valóság os lacrimae Christi - törülgette a szemét.
- / Szakértők /

A szöveg egyéb értékeit nem tekintve, azt hiszem, a példa eléggé illusztrálja az elmondottakat. Az ismétlődés, a helyzetazonosság rendkívül hangulatteremtő. Ez a tárgyalt ritmus egyik fajtája. Ilyent találunk még például a Törté-

nelmi tanulmány / Véreim / című novellában is.

A másik típust a Petőfi-mithosz képviseli, bár az inkább anekdotikus. A hármass ritmus itt két formában is megjelen. Az ismert Isten-uralkodó párbeszédben és az egész novella szerkezetében. Számunkra most az előbbi az érdekes. Ez így hangzik:

Szóval kopogtat Napóleon és a jó Isten kiszól neki:

- Ki az?

- A franciák császára.

- Hogy lettél az?

- Népem akaratából.

- No, az derék dolog, fiam, gyere, ülj ide mellém.

Kisvártatva megint kopognak.

- Ki az?

- A szárdiniei király.

- Hogy lettél az? - kérdi a királyok királya.

- Beleszülettem a királyságba, örököltam az apámtól.

- No, te is bejöhetsz, majd találsz itt valami zugot megadnak.

Megint motoszkál valaki az ajtón, megint kiszól a jó Isten:

- Ki az már megint?

- Az osztrák császár.

- Hogy lettél az?

- Isten kegyelméből.

- Az enyimből? Nem emlékszem, fiam, itt nincs semmi kereseted.

A lényeg a következő: az állandóan és majdnem változatlanul visszatérő mondatok / bár bizonyos hangulatemelkedést is jelentenek / nagyjából azonos melódiát hoznak vissza a szövegbe. Ez a hármass szaggatottság a népmese hatása. Móra rendszerint valami rövid, csattanós történetet önt ebbe a formába. Nem véletlen, hogy a paraszttárgyu Véreim kötetben találjuk a legtöbb példát: Osztokodások, A magyar paraszt, Virágnyelven, stb.

3. Nyomatékosító stiluselemek a mondatban

Voltaképpen minden mondatban van nyomatékos rész, amelyre az ugynevezett mondat hangsúly esik. Mégis vannak olyan állandó jellegű nyelvi elemek, amelyek mindig nyomatékosak, s a mondatba kerülve sajátosságosan és mindig magukra vonják a hangsúlyt, így úgy tűnik, mintha ezek által a részek által válnék a mondat nyomatékosává. /Természetesen ebben van is igazság, mert hiszen ezek a részek éppen a kiemelő szándék miatt kerültek a mondatba. / Ezek a nyelvi elemek az i n d ű l a t s z a v a k, a m e g s z ó l í t á s o k, a k á r o m k o d á s o k, a m é r t é k - é s f o k h a t á r o z ó k, és vannak még e g y é b, ezekbe a kategóriákba nem sorolható nyomatékosító elemek. Mindezek természetesen bőven előfordulnak a mindennapok nyelvében is, és nem csak Móra nyelvére, hanem általában a nyelvre jellemzők. Éppen ezért nem kell különös részletességgel foglalkozni velük. Viszont meg kell említeni őket, hogy megmutassuk: ezek is hanglejtést variáló nyelvi elemek közé tartoznak, tehát részei Móra melódiavilág-gazdagságának. Másrészt pedig bizonyára ezekből is le lehet vonni egy-két tanulságot írónk stilusára vonatkozóan. Egyszóval: hozzá tartozik az összképhez.

a./ Az indulatszavak

Természetesen csakis a konvencionális indulatszavakról beszélhetünk, spontán indulatszavakat csak az élő nyelv teremt, s bár megpróbálhatja az író ezeket leírni, eszközei nagyon korlátozottak, s nagy az esély arra, hogy a születésében expresszív szó elszürkül, jelentéktelenné válik. Meglevő indulatszavaink konvencionális jelölések, meghatározott érzelmekre vannak lefoglalva, valójában klisék. / Lásd: Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás. / Az átlagember nyelvében alig egy-két indulatszó szerepel, de az mindenre. Egy szempontból nagyon értékes nyelvi eszköz az indulatszó, ugyan-

is mondatértékű formula. Ebben a nyelv ősi állapota él tovább, a stilus szempontjából tömörsége nagy érték. Gondoljunk arra, hogy bár az indulatszavaknak nincs jelentésük, mégis milyen sokat hoznak az olvasó vagy hallgató tudomására.

Móra sok indulatszót használ nagyjából a köznyelvi-vel azonos funkcióban. Stilusa és egyénisége szempontjából az a lényeges, hogy sokszor használ és sok fajtát. Nyilván stilusának liraisága, írásainak nagy érzelmi ereje nyilatkozik meg ebben is.

Mint a köznyelvben, tréfásan panaszkodó hangulatu az a j a j:

Egész ártatlannak szimulálja magát, úgy tesz, mint-ha már elmúlt volna, a beteg jól érzi magát, fölkel, s akkor veszi észre, hogy az influenza belelopódzott a veséjébe, az inyébe, az állkapcsába, a homloküre-gébe, ajaj, ki se lehet mondani, mire képes ez a mos-tani influenza.

/ Halálnak tüköre /

Ajaj, úgy tessék venni, hogy egy szót se szóltam.

/ Usuk-pusuk.../

Az á-~~x~~ - szintén a köznyelvhez hasonlóan - két funkcióban fordul elő: 1. csodálkozva tagadó és 2. hirtelen felismerő hangulatban:

Á dehogy, hiszen ez Pö betű...

/ Szakadsz-e már cérna? /

Á, hogy vihog a szél, poroka hávakat vágván az ar-comba, mint betyárkodó inasgyerek.

/ Szánkóút /

Gyengéden csendesítő a c s i t t t :

Csitt! Idebent alszanak!

/ Hó-angyal /

Türelmetlenül félbeszakító az e h . Lehet valóban türelmetlenséget kifejező, de lehet a nagyvonalúság jele;

Eh, mondjátok nekik, amit akartok, de engem most már ne nyaggassatok addig, míg aratni nem lehet.

/ Racionalizálás mifelénk /

- Hát téged mi lelt?

- Eh, semmi. Perdubitzné ment el az ablak alatt.

/ Legendák az unokámról /

Ellentétes mondat előtt elszántságot, türelmetlenséget, kettőzött formájában szemrehányást fejez ki az e j .

Ej, bánom is én!

/ Proelia ventorum /

Félcipőben vagyok, tudnék benne mászni - ej, de ez az átkozott lábzsák, meg ez a bunda!

/ Szánkóút /

- Ej, ej - csóválta meg szemrehányóan a kontyát -, hát csak nem tudta a padisah ajándékának gondját viselni, király uram?

/ Mohács előtt avagy a király macskája /

Felvillanyozott tetterekészséget, csodálkozást, tréfás rossz alást, erős gondolkodást, felháborodást, ravasz kibuvót, tanácstalanságot, elismerést, késő bánatot fejez ki az e j n y e .

Ránéztem Ugró Mátyásra. Pirosképi, hasba vállas

javabeli magyar, ejnye, ha szóra tudnám hozni, hát-
ha ő lenne az én emberem.

/ Göröngykeresés /

Ejnye, ejnye. De te meg nagyon megdagadtál, te ember,
/ Mohács előtt avagy a király macskája /

Ejnye, ejnye, hogy erre nem gondolt az a Lendl, hiá-
ba olyan nagyesszü ember!

/ Zsiráfok utazása /

Ejnye, honnan olyan ismerős ez nekem?

/ A jó Isten kenyérsütögetője /

Ejnye, te cudar! - hördült fel Ferenc.

/ Egy felelős bolondról /

-Ejnye, de ki teccöt tanálni, hogy mit kérdözzön!

/ Király a kazlak közt /

- Ejnye, ejnye? - tünődött el apó. - Hát aztán mit
tegyünk most már?

/ Méhes Bánhidý /

Azt a kereskedelmi miniszter adta ki, mégse kaptam
senkitől levelet, hogy " ejnye, de szivvreható köny-
vet írt uraságod! "

/ Öszinte vallomások /

Akkor gondolta meg magát, mikor a kocsi már a kanya-
rodónál locsogott. Ejnye, ejnye, hátha a keselyt is
elvitték volna!

/ András megcsalódik /

Tamáskodást, zavart fejez ki az e h h e .

- Ehhe., ehhe - vett erőt rajtam a köhögés -, aztán ez leckére van?

/ Öt póknak hány lábáról /

Köznyelvi funkciójában szerepel a h j a is.

Réges tanultam ugyan Grittiről, de most egyszerre megképzett előttem a véres martalóc. Hja, ha az ő keze van a dologban, akkor el vagyok veszve.

/ A Sada dei tre capiban /

Visszatartó értelmű a h o h ó .

Hanem a gazda megrántotta a költője sarkát.

- hohó, asszony, micsoda prédaság ez ebben a drága világban!

/ Kóty /

Erőteljesen reagál az előzményekre a h ü . Kifejez meglepetést, visszariadást, lelkesedést.

Hü, a keserves Ponciusát neki, de riva fakadhatott ennek az anyja is, amikor az ölében ducolgatta, oszt azt dudolta neki, hogy " szép a baba, szép, szép, szép."

/ Magyarok szelidítése /

Hü, micsoda odőr! - tágultak a papom orrcimpái.

/ Szakértők /

Az előbbinek veláris párja a h u . A párok közti intenzitáskülönbség megtalálható itt is. A h u kevésbé erőteljes, inkább extenzivebb a h ü -nél.

Hu, de nem szerettem volna fia lenni a Mátyás anyjának!

/ Mátyás anyja /

Nem szaporítom a példákat. A következő indulatszavak szerepelnek még a köznyelvben is megtalálható funkciójukkal: hej, hé, huj / indulatszóként és hangutánzó szóként /, huh, juj, jé, jaj, ni, nini / a Tömörkény és Móra-írásokban tipikusan a paraszti nyelvhez tartozó szó, és pedig nem a köznyelvi mutató jelentésében, hanem figyelemfelhívó, meglepődő jelentésben:

Nini, hát való ez? percegtek magukba szállva az ypsék.

/ A pöleldös /.

nono / ugyancsak más értelemben, nem a köznyelvi leszerelő értelemben. Például:

Hát a másvilágon is lehet pipálni? - kérdezte csak úgy fektibül.

Csakis - intett az apja -, hiszön másképp hogy lehetne kibírní?

Nono - intett ki a dunna alul a réti ember -, ott az acskó a lócán.

/ András megcsalódik /

Csodálkozó, hitetlenkedő, bár a leszerelő színezet megmaradt. Ez is tipikus szóhasználat a Móra parasztjainak. / No / ez a legtöbbit használt indulatszáva /, nos, nene / elsősorban népi /, ó, ojjé, ohó, persze, pfuj, tyü.

A köznyelvben indulatszóként nem használatos a h o p p, Móra többször is használja mondatkezdőként megállító értelemben:

Hopp, most mégis érdemes kortársnak lenni!

/ Üzentek-e? /

Hopp, ez valami nagyon régi új nóta lehet!

/ Nótakeresésé /

b./ Káromkodások, átkozódások, erős érzelmi kifakadások

A helyzet közismert. Beszéd közben valamivel kapcsolatban a beszélőnek erős érzelmei támadnak, és az átok, rossz kívánság formájában tör utat. Ismeretes, hogy nyelvtanilag is expresszív, tehát a mindennapitól eltérő köntöst keres magának a kitörni vágyó, heves érzellem. A lélektani indok világos: a meghökkentés szándéka, hogy az erős érzelmi momentum a maga hirtelenségében is hasson a hallgatóra. Innen a káromkodások nagy változatossága. A különösség odáig megy, hogy egy-egy káromkodás hideg, elemző szemmel nézve voltaképpen értelmetlen. Ennek oka nemcsak a meghökkentő szándék, hanem a rövidülés. Történeti ok ez. A káromkodások bizonyos fajtájában az expresszivitást éppen a rövidség biztosítja. Ezért a felesleges részek idővel lekopnak, először úgy, hogy hozzáértik őket, majd teljesen elhomályosulnak. Másokban ezek tréfás színezetűek, nem egy közülük a káromkodás paródiája - éppen a hosszúság, a bonyolultság a döntő.

Az irodalom e káromkodásoknak csak azt a részét használja, amelyiket elbirja a nyomdafesték, de még ezek is igen változatosak.

Ami a hanglejtést illeti, a káromkodások erős érzelmi hatásfokuk miatt meglökik az egész szöveg hanglejtését.

A Móra-stilus káromkodásaiban is gazdag. Ez természetéből adódik. Érdeklődési körének megfelelően a káromkodások egy része a népnyelvből származik, másokat a történelem és a gyermekvilág ihlet.

Népnyelvi példák:

A fiu természetesen azt felelte, hogy menjen Bécsbe a hólyagos himlő...

/ A honti igricek /

Péter szaladt is, s nem győzte panaszkodni, milyen telhetetlen az a förtelmes féreg, veszett volna az anyjában.

/ Mohács előtt avagy a király macskája /

A ménkü üsse meg ezt a bárányt, ünnep délután nincs fölvételezés.

/ A bárány utazása /

Pipálget ebéd után a hintaszékben, egyszerre valami hűvöset érez a háta mögött, az ördög vigye el a dolgot ennek az Etelnek...

/ Halálnak tüköre /

Ugyan, olyan szép asszonynak okosabb gusztusa is lehetne, azt a csillagos mindenit neki!

/ Magyarok szelidítése /

Gyalogszerrel a város messze van, majd harminc kilométer, parasztkocsin hazazötyögni a novemberéjszakában fölér a halállal, a kutyateremtésit az utüggi hatóságoknak.

/ A madarásztói szépasszony /

A szél fujjon el a talpuk alatt ezeknek a pápuáknak, de haragszom is rájuk!

/ Tanulmány az emberevésről /

Hü, a teremtésit annak a mángorlón finomitott tájcsolástoknak! Hogy a nehézség cifrázná ki a csörgemetélővel a megurasodott fültek gombját!

/ Magyarok szelidítése /

Micsoda? Hát tik már magyarul se tudtok, azt a madár-ijesztő errearráját az apátoknak! / U.o. /

Hát mivel etessem, ha nem szoptatom, mikor egy liter tejért kétszáztíz kopnát kérnek! Forduljon el tőlük a csillagos ég a haláluk óráján is!

/ Zuginé egykéje /

Minálunk azt is hozzátennék, hogy az, verje el az
Isten a tövit utról utra.

/ Rapalloi konferencia /

Vessz meg a nevednapján - gondolom magamban, és más-
képp formuláztam a kérdést.

/ Beszélgetés a mesterrel /

Akkor csak ennyit mondott:

- Az istene ne legyen ennek a rossz háznak, legjobb
volna felgyújtani, akkor nem nyuznának az adóval.

/ Mindennapi kenyerünk /

Csiba te, a rossz nyavalya törje ki a gazdátoakat!

/ Triász és társai /

Hát a kórság! - káromkodta el magát a béres.

/ Triász és társai /

- Ejnye, a teremtetit neki - mondja egyszer mérgesen
az akkori főispán -, hát hogy szabad ugy sarcolni a
népeket!

/ Lóvásár /

Hü, lator teremtetite, de nagyot mondott kend! - ka-
cagta el magát a santa Báthory nádor.

/ Példának okáért /

Cyi, Bogár, a nehézség cifrázza ki a füled gombját!
Csilla, ne, a kórság essen beléd!

/ A magyar paraszt /

Mert eszös ember az, a fene ögye ki az eszit a tokjabul.

/ Csőszfogadás /

Hosszúkásak is zötyögtek benne. Hü, az irgalmát neki,

az szalámi lesz!

/ Földhözragadt Jánosék 1932-ben /

Hü, kutyafékomadta! - mondhatta Dárius király öfelsége a gaugamelai csata után - de megadta nekem ez a Sándor.

/ A Sándor körül /

Vagy a helyedbe hozzam őket, és én igazítsak egyet a kezedbe, száradt volna ál, mikor a bába fölfürösztt!

/ U.o. /

(Az erre-arráját annak krumplisnudlin hizott keresztapátoknak, hát hogy mertek tik engem kinevetni?

/ Méhes Bánhidó /

Hü, az árgyánsát! - hördült fel a kocsis - ötven fillérem hibádzik.

/ A bárány utazása /

Nohát én majd rőndöt csinállok, a kirsztusa ne lögyön ennek a kutyafejű tatártól fattyazott szégyöntelen puruttya népnek!

/ Zamatosan /

Rég nem örültem úgy hivatalos parancsnak, mint a káromkodási tilalomnak. Hü, a kirilejzumát neki, ez aztán döfi!

/ Zamatosan /

Hogy a varnyu mondja a szemeteknek, hogy csecsebogyó.

/ Pajkosak /

Vesztett volna a bölcsőjében az Olimpuszon, most nem volna olyan drága a lira.

/ Gyilkosság előtt /

Akadnál volna köröszbe az édesanyádban!

/ Jegyzetek a rétről /

Hü, a Máriád ne legyen! - hár dült fel Péter bácsi a mélyből.

/ Mit találtam a cirokföldön? /

Vigyőn az ördög, te némöt darázs!

/ Nem nagyon tudományos kísérletek egy darázssal /

- Volt maga katona?

Hát hogyne. Mégpedig ténybeli. A Doberdóban, öttena mög a fene, aki ültette.

/ Mit tud a vajz? /

Ejnye! A kiskésit neki!

/ Nyelvtanóra /

Te, francia költő, te, az erre-arráját annak a külifülednek, mán megint a kukoricába eresztötted a tehenet?

/ A vadkacsák /

De a szél hordja el a haját az ilyen torzsából faragott, ciberevérű, vén pocsolyatömögetőnek, rikkahtokrá olyat, hogy egyszerre keresztbe akad a szó a nyeldek-lőjén!

/ Szakadsz-e már cérna? /

A körösztannya ködmene kednek, tatám.

Csószfogadás /

Mindön nyavalyát vállalok, a hétszentségit neki!

/ U.o. /

De a szentségit ennek a ribanc népnek...

/ Zamatosan /

101

Történelmi példák:

A gazdájuk pedig hazafias elszántsággal csörtette a kardját:

- Száz széksértésen alul nem adom máma, a miatyánkja ne legyen annak a Bécsből szalajtott császármadárnak!
/ Széksértés /

Egyen meg tégöd a fekete ábrázatu Harut és Marut angyal!
/ Az asszonyok tüköré-ből /

Hü, a könyörgője ne lögyön annak a Mahomed hóna alul kihullott szurokrágónak! - eredt inába Pali az Alinak, dühösen forgatva kezében a kardbicskát. / U.o. /

Héj, a sejtán hordjon el benneteket - ordította el magát a török, és esze nála nélkül vitte ki a kon-tyát a Latrán utcából. / U.o. /

A carnifice az a hóhér, hogy kötötte volna fel, aki Babilonban tornyot akart építtetni!
/ Rapallói konferencia /

A Kék uristenre Baj orországban! - gyürte össze a levelet a palatinus, aki magyarul érzett, de németül káromkodott, amikor a szolgálattevő secretárius bejelentette Lenhossék Mihályt, az öreg protomedicust.
/ A Gellértheáyi távirgány /

Végül néhány játékos, gyereknyelvi, gyerekijesztő:

Hej, tarrka kutya tarrka kacskarringón kuttyorodott farrka!
/ Leszámolás ifju Ferenccel /

Egy kis dialektuskülönbséggel még az öreg nagyságát

is meg lehet szelidíteni. Annak azt kell mondani,
hogy "harraherrehirrihorrohurru!"

Zamatosan /

A lányomat azzal szoktam fegyelmezni, hogy "arra-
erreirriorrourru!" / U.O. /

Háztartási alkalmazottakkal szemben igen hatásosan
alkalmazható a "butorraktár" és az "interparlamentá-
ris konferencia!" Nagymosás idején igen jó a "mé-
zes mártogatta, mákos terregette" és csak végső szük-
ség idején folyamodik az ember ahhoz, hogy "tarrka
kuttya, tarrka, kacskarringón kutytorodott farrka!"
/ U.O. /

Elég csak annyit mondanom, hogy "arraerreirriorrourru!"
/ U.O. /

/ Ezekben is megfigyelhető bizonyos foku hangmeta-
forás vonás. /

Ejnye, de furcsa falu ez a Gyevi, vigye el a markoláb!
/ A gyevi törvény /

Annyit a káromkodásról.

c./ A megszólítás és a nyomatékosító mondatrészek

Ezekről sincs sok megjegyezni való. A mindennapi nyelvnek és az irodalomnak elterjedt nyomatékosító eszközei ezek. Mégis néhány megjegyzést tennünk kell, mert hozzájárulnak a Móra-stilus hangtani arculatának kialakításához, és gyakoriságuk ebben a stilusban nem éppen lényegtelen vonás. Tudniillik a szenvtelen stilus kevesebbet él ezekkel, a közvetlen beszélgetés viszont annál többször. Móra mondatai mind a közvetlenség jegyében születtek, s ez a közvetlenség ezekből is adódik. Tehát használatuk jellemző. Egy-egy ilyen nyomatékosító résszel felépített mondat rendkívül sokat nyer expre-

szívításban, jóval többet, mint például tartalomban. Nézzük
 ezt meg néhány példán. Figyeljük meg, mennyit veszítene hangu-
 latban, hangszinben, melódiában a mondat, ha ezeket a részeket
 elhagynánk belőlük:

Szegeden vagy husz esztendővel ezelőtt megpróbáltuk
 már mink ezt, de u g y a n megjártuk vele.

/ Zamatosan /

Mi a m a c s k a lehet az az igazlító?

/ A veriszkóp /

Hála érte annak a n a g y o n j é Istennek,
 aki nemcsak magnólat meg rózsát teremtett, hanem
 folyófüvet is, porcsint is, acatot is, ballangót is.

/ Esteli dal Hajnal Matyikáról /

Bizsoonyl, ? nem ők a hibásak, és mégis csak a kínai
 a legokosabb nép a világon.

/ Pu-ji /

A p a p á n a k h i r ü l se olyan szép ugyan az élete,
 mint ~~sz~~ egy favágónak vagy egy üstfoltozó cigánynak, de
 ezért éppen olyan korán munkába áll, mint ezek a ko-
 moly és nélkülözhetetlen társadalmi elemek.

/ Történetek a vademberről /

Többet ér egy tréfa száz temetésnél - ez volt a sza-
 vajárása, s ebben i g e n c s a k igazat ad ne-
 ki minden okos ember.

/ Nagyeszü kripóciák /

Ejnye, ejnye, de c s a k csunya is az egycombu lud -
 busulta d magát, s lekanyarította fölöstökömre a má-
 sik combját is.

/ A város ludja /

Mert aki nem ereszti magához közel a hőmérőt, annak csak melege van, legfőljebb e j n y e d e k u t y a melege van.

/ Halálnak tüköre /

4. Egyéb melódikus elemek

A hátralévő részben Móra stílusából néhány olyan jelenséget kell röviden érinteni, amelyek első sorban ugyan nem hangtanivali vonatkozásuak, gyakoriságuk révén azonban kétségtelenül komoly részesei a Móra-írások muzsikájának. Nemcsak közvetlenül a hangalakjuk révén, hanem hangulatkeltő erejük miatt is itt tárgyalhatjuk őket - ha nem is részletesen - a zeneiség kérdésénél. Két témakör tartozik első sorban ide: az ikerszavak és a nevek.

A továbbiakban pedig - befejezésül - néhány olyan kérdést vizsgálunk meg, amelyek - konkrétan Móra esetében - azt mutatják meg, hogy az írott nyelv közvetve milyen eszközökkel próbálja érzékeltetni a beszéd dallamát.

a./ Ikerszavak

Az ikerszavak alakilag is és jelentéstanilag is többfélék lehetnek. Van olyan, amelyiknek mind a két tagja önállóan is létező szó. Van aztán olyan, amelyiknél csak az egyik szó él önállóan is, a másik kifejezetten ennek a párjaként jött létre. A harmadik csoportba tartozóknak egyik tagja sem él önálló szóként - legalább is az ikerszóban szereplő formájában nem - csak így együtt fordulnak elő.

Az első csoportba soroljuk: recseg-ropog, sugtak-bugtak, szögrül-végrül stb.

A másodikba: izeg-mozog, ürgeti-forgatja, csetfletbotlott stb.

A harmadikba: huj-huj, bice-bóca, kipp-kopp, csissz-csossz stb.

Ez minden ikerszóra vonatkozik, akár köznyelviről,

akár elterjedt, de új funkcióban használatról, akár olyan ikerszóról, amelyiket a köznyelv nem ismer, tehát vagy Móra-alkotás, vagy népnyelvi eredetű átvétel.

Minden ikerszóra jellemző, hogy valamilyen - jelentésbeli, hangrendi vagy egyéb - ellentét van a párok között. Ez a stilisztika szempontjából igen lényeges vonás, az ikerszó önmagában poláris kifejezés, tömör és a teljesség érzetét kelti, rövidségében is részletes. Hangtani vonatkozásban egy ugyanazon hanglejtési moduláció, ütem megismétlődését jelenti. Ez az ismétlődés is a részletezettség érzését sugallja. Az ikerszó tehát ismétlés és ellentét is egyben, s máris eljutottunk egy lényeges Móra-vonáshoz, a párhuzamos ellentéthez. Számtalan mondata épül ezen az elven. Stilusa élénkségének ez az egyik forrása. Itt a hangtani vizsgálat szempontjából nem is kell többet mondanunk. Még tán annyit, hogy Móra játékos kedélye is megnyilvánul az ikerszóteremtésben és használatban. Jellemző rá ez a nyelvi eszköz is.

Az ikerszavakat Móra is a köznyelv sémája szerint használja, mégis érdemes egy-két példán megvizsgálni, hogy alkalmasint ezzel is milyen mesterien bánt.

A rezgő nyárfát állandó susogását érzékelteti a bizonyos fokig hangutánzó ikerszó a következő mondatban:

Én azonban mégis testvéribb szívvél simogatom a rezgő nyárfát, ezt a mindig locsogó-fecsegő teremtést.
/ A fák jelleméről /

Emberről jellemez:

A szó köztünk maradjon, az ur nagyon panci-manci ember...
/ Dal a fehér ruhás kislányról /

A vándorló, soha célt nem érő emberről:

Elég az hozzá, hogy Szántai Vecsernyés Pál nyakába vette a világot, hanyódott-vetődött benne, míg elért

az ötödik világrészbe.

/ Göröngykeresés /

Az óráról:

Ketyeg-petyeg, zakatol hűhösen szimulálván az életet...

/ A fák jelleméről /

A városi ételket minősíti:

... és valóban nem volt még hivatalos gyomor, amely rajongó hódolattal ne ismerte volna el a külterületi csirkepaprikás és fordított kása fölényét minden belterületi litty-löttők és pász-pászok fölött.

/ Harena refugii /

A terjedő pletyka bemutatása:

Hát akkor sugtak-bugtak arról is, hogy a magyar szent koronának sokkal jobb helye volna Szegeden, mint Bécsben, mert mink jobban tudnánk rá vigyázni, mint a svábok.

/ Láttunk már mink királyt is /

A példák közt láthattunk olyant, amelyik a jelentésével és olyant, amelyik a hangulatával funkcionál.

b./ A nevek

A nevek elsősorban a jelentésstanba tartoznak és csak hangulatuk révén - bizonyos mértékig - A zeneiséggel foglalkozó hangtanban is. / Tudjuk, hogy az irodalmi névadás jellemző dolog, egy-egy jól eltalált név egyuttal a legtömörebb jellemzés is./ Móra nevei jelentésüket tekintve érdekesebbek az átlagnál. Népiességének egyik megnyilvánulási területe ez. Tömörkénynél és nála a paraszti világban elterjedt guny-

névadás az alap. Mi, olvasók, nem tudjuk, egy-egy név létrejöttét mi okozhatta, de a neveken keresztül az az izgalmas lehetőség tárul fel előttünk, hogy betekinthetünk egy kicsit a néplélekbe, a népfantáziába, amelynek ez a formája sokunk számára ismeretlen, egy kicsit kevesebbnek, de sok szempontból eredetibbnek érezzük a magunkénál, és nem^u toleó-sorban itt egy kihalt jelenségnek is tanúi vagyunk. A nevek területe csak az egyik azok közül, amelyekben oly szépen és gazdagon megnyilatkozik a nép nyelvtörő ereje.

Móra parasztnévei háromtaguak. Jelentéstanilag is és zenei leg is ez a fontos. Ez az állandó hármasság sajátos ritmust kölcsönöz a neveknél. Lássunk mutatónak néhány példát!

Kalmár Málé Imre / Kóty /
 Sahin Ugró Gergő / Osztokodások /
 Penecilus Börcsök Sándor / Gergelynap harangszó /
 Gomborru Kabók Fügedi / Földhözragadt János tört. /
 Iaskafülű Csonka Keserű / U.o. /
 Tilalmas Nagy István / Szél ágyó jót akar /
 Szerencsés Fekete Lőrinc / Csőszfogadás /
 Lószaggató Téth Mihály / U.o. /
 Nebizdrá Hólyag Imre / U.o. /
 Vödörlopó Tót Jakab / Kóty /

Stb.

Természetesen vannak nem háromtagu nevek is, és ezek is beszédesek / Esolovics-Palacsivinyi, Bájtani, Pirhoni, Varázsi, Zöldenyés stb. /.

c./ A hanglejtést pótló íráseszközök

Három dolog tartozik ide: az írásképek, az írásjelek és az egyéb közvetett eszközök.

Az írásképek egyike azon kevés területnek, ahol a leírt nyelv

többet produkál a beszédnél. Például valamit tiszteletünk jeléül nagybetűvel írunk. Az írásképp jellemző hangulati és esztétikai tényező lehet. A legelterjedtebb hanglejtéspotló eszköz a kurziv szedés. Móra is él vele, de az általánosan jellemző az irodalomra. Csak egyetlen példát:

- A zanyád!

- Majd elhelyeztetem, ha főnök leszek!

/ Majális /

/ Az utóbbi mondat a kurziv szedésű, persze nem kizárólag melódikus cíllal. De fontosságfelidéző, kiemelő funkciója egyuttal a különleges melódiára is rámutat. /

Az írásjelek kimondottan melódikus jeltek. A pont, a vessző, a kérdőjel, a felkiáltójel, a gondolatjel, a zárójel, a pontosvessző, a kettőspont, a kötőjel, az idézőjel, a három pont minden esetben a mondat hanglejtésére vonatkozó eligazítással is szolgálnak. Természetesen Móránál is úgy ~~írá~~, ahogy az irodalomban általában. Bizonyos eltérő vonások mutatkoznak viszont a pontosvessző és a kettőspont használatában, és különleges szerep jut a gondolatjelnek és a zárójelnek.

A pontosvesszővel úgy vagyunk, hogy a legtöbb ember fölöslegesnek érzi, és nem is használja. Valóban ezt az írásjelet, amelyet úgy jellemezhetünk leginkább, hogy a pont és a vessző között van, csak az egészen differenciált és pontosságra törekvő írásokban találjuk meg. Móránál főleg olyan hosszú mondatokban szerepel, amelyek párhuzamos szerkezetűek, önmagukban is összetett részekből állanak. Ilyen esetekben a mondat belső tagoltságát teszi világossá a pontosvessző. Ez a szemnek is, fülnek is egyaránt feltűnő kisebb egységekre bontja az egyébként összefüggő, egységes mondatot:

Mikor a nap nevet rád, én vagyok az; ha szellőcske fujdogálja az oroszlánsörényed, én vagyok az; ha

csillag vigyázza az éjszakai álmod, én vagyok az;...
/ Levél ifju Ferencnek /

Mély árnyékba bujt szemü, hajlotthátu öreg parasztok,
mint az apám, csak még fáradtabbak; kisirtszemü, le-
szegettfejü parasztasszonyok, mint az anyám, csak
még szomorubbak; apjuk kezét, anyjuk szoknyáját
szorító kis bamba kölykök, amilyen én lehettem, mikor
végrehajtot bámultam, mint az uri társadalom reprezen-
tánsát, csak elhegyetottabbak, még öregebb képűek,
még sápadtabbak, még ijedtebbek.
/ Földhözragadt Jánosék 1932-ben /

A kettőspont használatában az eltérésnek két fokoza-
ta van. Az egyiknél még úgy érezzük, hogy ha nem is egészen
szükséges a kettőspont, odaillik. Például:

De az olyan angyal, aki szintén szolgálati fegyvert
tart a kezében: a bosszu kardját.
/ A Sala dei tre capiban /

A másik csaló neve: Pétör.
/ A másik csaló /

Az első példában értelmező jelentésű rész előtt áll -
úgy érezzük - vessző helyett. A másodikban az alany és az állit-
mány van összekötve vele. A másik fokozatban teljesen várat-
lan a kettőspont használata. Például:

Pacifizmus ide, pacifizmus oda; de ez mégis csak a mi
ágyunk, kitéve a szégyenplaccra.
/ Harminc és feles a Piazzán /

A fejem felett olyan zörgés, mintha óriás rostában
kukoricát pattogtatnának: jégesőesik.
/ Proelia ventorum /

Akié az impérium: az adja a nevet.

/ Szél ángyó jót akart /

A példákat itt is szaporíthatnánk. Az első példában egyszerűen vesszőt, a másodikban pontot, a harmadikban ismét vesszőt várnánk.

Mi a szerepük ezeknek a szokatlanul használt kettőspontoknak?

A hatása - tehát valószínűleg a célja is - a kiemelés. Logikailag úgy tűnik, mintha a homályos ok - okozati viszonyt kívánna megerősíteni. A stilisztikum nem utolsó sorban ennek a homálynak az eloszlatásában van. Felismerjük, hogy bizonyos tekintetben fennáll az a viszony, és az írásjel ezt teszi uralkodóvá, fő jellegűvé. Zeneileg nagyobb szünetet, a szünet után pedig erősebb - a szünet által kiemelt - és magasabb kezdést jelent. A logikai és a zenei eredmény is ugyanezt szolgálja: a figyelem koncentrációját.

Jellemző szerep jut a zárójelnek és a gondolatjelnek: kitérőket különítenek el. Olyanféle jelenség ez, mint a drámai művekben a félre. Amit az író az elmondottakkal kapcsolatban - ami éppen hirtelen ez ébe jut - félhangosan megjegyyez. Ezek a részek Mórá írásaiban igen szellemes oldalvágások, sok közöttük az ironikus megjegyzés. A legtöbbször ezek a kitérések közvetítik politikai véleményét is. Néhány példa:

A Jézuska ugyan már akkor is tudta, mi az ő hivatala karácsony éjszakáján, de a mi házunkat mindig kifelejtette. / Nem tudom azért-e, mert nem volt rajta házszám, vagy azért, mert olyan kicsi volt az ajtónk, hogy ugyse fért volna be rajta a karácsonyfával. / A kirakat /

Nagyon szivből és nagyon kiadósat sóhajtottam. / A feleségemnek huz sóhajtás is kitelne belőle. Persze neki beosztással kell élni, szegénynek, hogy egész

napra teljen.

/ Indulás /

Egy darabig szemlélődött - szép, vesealaku szeme van hozzá a darázsnek, lát vele még a háta mögé is, jó, hogy az Isten a diplomatáknak nem ilyen szemet adott -, aztán helyet foglalt a borospoháron.

/ Nem nagyon tudományos kísérletek egy darázssal /

...akkor fölállna a hallgatóságból egy ezerötszázéves matróna - huj, milyen rövid szoknyája lenne annak! - és helyreigazítást sziszegne:...

/ Hun sirok, hun nem azok... /

Ezek a záró- és gondolatjel és mellékes megjegyzések a melódiában is önállóan érvényesülnek. Általában hirtelen lefogott hangon és gyorsabban mondjuk őket, kimondottan az említett "félre" szándékkal.

A hanglejtés pótlásának, érzékeltetésének még egy jellegzetes példája van Móránál. Ez a módszer egy egyébként is Mórára jellemző nyelvi jelenségen alapul. Induljunk ki egy példából:

Az Isten tudja, lákem, mitől van - simogatta meg a kabátom ujját bucsuzóban Méri néni -, de mintha csupa vadbuza nőne mostanában a világon.

/ Az istenáldotta buza /

Az ilyen párbeszédes részek kettős jellegűek. Egyik sikon ott van maga a beszélt szöveg, a másikon - gondolatjelek között - a viszonyító rész. Ez rendszerint a főmondat, és általában a visszatérő mondat, kérdezte, szólt stb. szokott lenni. Példánk is mutatja, hogy van más megoldás is, ezekben a viszonyító részek például egyidejű csolákvést ábrázolhatnak. Móra ezzel rendszeresen él, s ezáltal is igen tömörre válik a stílusa. Ez a módszer a hanglejtés érzékeltetésére is alkalmas.

tésére is alkalmas, természetesen csak közvetve, és a hang-
lejtési típusok egy csoportjára szorítva le a válogatási le-
hetőséget.

Az egyik eset az - maradjunk mindjárt a fenti példá-
nál, - , hogy az író egyidejű cselekvést, vagy történést közöl.

Mégpedig ketten! - rántotta fel bokros szemöldökét
Buzogány András.

/ Magyarok szelidítése /

Meksimókatni - vihogott a cseléd. / U.o. /

Estig helyembe gyön az ital - méricskélte a szemével
a vizet -, addig löhet egyet humni.

/ András megcsalódik /

Alló, apapa! - veri a kis botjával az ágyam végét.

/ Nédes /

Régön kiszömeltelek én már tégöd, hé - tette a vál-
lára a kezét.

/ Marika ünneplőbe tétele /

O, van ott több is, ahol ez termett - haj longtam fi-
nom mosollyal.

/ Andaluzia csillaga /

Az egyidejű cselekvések abban igazítanak el bennünket,
hogy a beszéd milyen hangulatkörben hangzik el. Ismerjük a
szituációt, a hangulatot, ehhez figyelembe véve még egyebeket,
megvan a lehetősége a hanglejtés helyes reprodukálásának.

Más esetben nem az egyidejű cselekvést, hanem magát
a hangulatot nevezi meg az író ugyanezzel a módszerrel.

Igen, csak hogy azoknak nem volt unokájuk - mondta
nyugodtan a szobrász, s már akkor tapogat-

ta is a szemével a fejemet.

/ Göröngykeresés /

- Az? Nézzen csak. Az is ötvenhárom - d ö b b e n t e m
meg egy kicsit. / U.o. /

Nekem nem sürgős - fogja mondani h ü v ö s e n
fejbiccentésem.

/ Gyilkosság előtt /

Hja, persze, persze - s ó h a j t o t t a igazán
b o l d o g a n a képviselő, és kinyitotta a dobozt.

/ Egy skatulya szivar /

Jaj, dehogy mögyök én oda! - j á t s z o t t a Má-
tyás az i j e d t e t .

/ Láttunk már mink királyt is /

- Nini, vizibubák! - c s o d á l k o z o t t rájuk
András.

/ András megcselődik /

No, tetszik látni - mosolygott s z e l i d r é s z -
v é t t e l a szobrász.

/ Göröngykeresés /

Egyébként a helyzet azonos az előbbivel. Sőt azonos
egy harmadik megoldással is, amikor - rendszerint hangutánzó
szóval - a beszéd hangszínét, ezen keresztül a hanglejtést
és hangulatát érzékelteti az író. Lássunk példát!

Nekem meg tehenem van, egy, kettő, három, sok! -
c s a t t a n fel diadalmasan a kicsi.

Az se igaz ám - p ö n t y ö g a nagyobb -, mert
csak két tehen a teid, a harmadik nem az.

/ Kirakat /

De mi lesz itten a télön? - mindig ez a felhőrd
a l é s koppan bele a csendbe.

/ Jegyzetek a rétről /

Matyika alig tudta felnyitni a k o l n i :

- Édösz. Keljön föl. Tenéjtte töllene a séptezembe.

/ Esteli dal Hajnal Matyikáról /

Az admirális főlegyenesegett, méltóságosan szalutált,
és a fekete posztóval bevont
dob hangján jelentette:

- Kein Brief.

/ Gyilkosság előtt /

Néhány példában művészi átvitt értelműséget is látunk. Előfordul még egyéb körülmény bemutatása, mint hangulatébreztető:

Fölugrott, és d i s d a l m a s a n v i l o g ó
szemmel állt elémbé!

- O, ha mi asszonyok nem vigyáznánk rátok, mi lenne
belőletek!

/ Hárszabály-ügyek /

Ugy jó az - c s i l l a n t o t t a r á m a p á p a -
szemét -, ez éppen belevág az én eszmémbe.

/ Üzentek-e? /

A hanglegjtéssel kapcsolatos stiluseszközök tárgyalása során apránként sok minden felmerült. Természetesen nem merném azt állítani, hogy megfigyeléseim minden ponton helytállóak, vagy teljesek. Röviden összefoglalom elképzeléseimet és a Móra-stilus idevágó vonásait.

A zeneiségnek a nyelvtudomány szempontjából lényeges területe a hanglegjtés, a beszéd dallama. Ennek fontossága

stiliztikában különösen nagy, hiszen az érzelm számtalan árnyalatát képes visszaadni. Azonkívül minden nyelvi megnyilatkozás elmaradhatatlan kísérője. Vizsgálata tehát legalább is nem érdektelen, egyes eredmények meg éppen jellemzők is. Ez egyszerűen abból a tényből fakad, hogy a dallam is forma, amely vagy harmóniában, vagy disharmóniában van a tartalommal, tehát a műalkotás lényeges és elidegeníthetetlen része. A hanglejtés az egész beszédet átfogja, egységei azonban a mondatok. A hanglejtés vizsgálata tehát egyuttal mondattani vizsgálat is. Mint e dolgozat is - remélhetőleg - mutatja, a dal-
lammenetet minden variálja. A stiliztika figyelme - más tudományok módszereihez hasonlóan, - a tipikus esetekre irányul, ezeken keresztül próbálja bemutatni az elemzett stílus színességét és jellegzetességeit. Mivel a hanglejtés formai jegy, kapcsolatban kell lennie a mű többi alkotóelemével, sőt magával az íróval is. A hanglejtés jellegzetességeiből is le kell tehát vonni az íróra jellemző megfigyeléseket. Igyekeztem Mórával kapcsolatban mindig rá is mutatni ezekre. Mindenképp ott az világlik ki mindebből, hogy Móra a magyar nyelv és stílus elsőrangú virtuóza. Ez minden elfogultság nélkül bizonyosan állítható. Stílusa nagy értéke irodalmunknak, s egyben bizonyíték arra, hogy inkább a nép szeretete diktálta. Talán anekdotikus egy kissé, népábrázolása talán nem mindenben realista, de nyelvünk minden értéke a nép nyelvéből ered. Az élő nyelvhez való közelség, a mozgalmasság, közvetlenség, szemléletesség ennek a hatásnak és Móra lírai kedélyének tudható be. Ezt még a továbbiak is bizonyítani fogják.

Néhány egyéb hangtisztsztkai kérdésről

A hangláj tésről, a beszéd zenéjéről szóló fejezet természetesen a legterjedelmesebb a hangtani fejezetek közül. Vannak azonban olyan hangtisztsztkai jelenségek, amelyek nem tartoznak a hanglajtéshez, mégis - bár kevésbé sokrétűek, ezért röviden - foglalkoznunk kell velük, mert hozzátartoznak a stílus hangtani arculatához, és ezek is elárulhatnak jellemző dolgokat. Fejezetünkben a kifejező hangváltozásokról lesz szó, és néhány olyan jelenségről, amely közvetve hangtani. A hangutánzásról és hangfestéssel külön fejezetben szeretnék foglalkozni.

A kifejező hangváltozások az irodalom legelterjedtebb eszközei közé tartoznak. Az írók rendszerint felhasználják népi hősük, idegen alakjuk, gyermekszereplőjük jellemzésére, ezzel érzékeltetik, ha egy esemény a múltban játszódik, s ehhez nyulnak olyan érzelmek kifejezésekor, amelyek változást okoznak a hangalakban. Vannak analógiás hangváltozások is.

Móra nyelvében a kifejező hangváltozások közül népiék az elsőek. Témái, nyelvének alapvetően népi karaktere természetessé teszük ezt. A szegedi nyelvjárás megkülönböztően alkalmas irodalmi megörökítésre valóban izes özésénél fogva. Így kezdí egyik elbeszélését:

A másik csaló neve: Pétör. Irhatnám Péternek is, de akkor mi lesz a történeti hitellel.

/ A másik csaló /

A népi beszéd, a jájszólás, természetsszerűleg ezért kap helyet Móra írásaiban is. A nép csak saját nyelvén beszélhet az irodalomban is, ha az író azt akarja, hogy higygyenek neki.

Az özés azonban nem mindig következtet es, még egy mon-

daton bá ul sem. Bár Móra - mint nem egyszer elárulja - ki-
tűnően ismeri ezt a nyelvet, néha mégis következetlen. Nyil-
ván nem akar tulzásba esni, megelégszik a tájnyelv jelzésé-
vel. Vannak persze tökéletesen öző részek:

Nini, uramkirály, tán nem is illik az, hogy és szö-
gény obsitos közembör létömre itt éktelenkődjek a
te asztalodnál.

/ Láttunk már mink királyt is /

Alkalomadtán átveszi a tájnyelv más vonásait is. Így
például a népajkon elferdült idegen szavakat: violencia : vi-
loncia, testamentum : testamentom, kyrie eleison : kirelejzu-
mát, Pallavicini : Palacsivinyi, punctum : puntum, richtig :
rittig stb., bizonyos igék tájnyelvi változatait: jön : gyön,
gyünnek, gyék; megy : mén, elmén; hagy : hágy; lé : agyon-
lütt; ismer : üsmernek? azt mondják : aszongyák stb., a sze-
mélyes névmások bővebb alakjait, mink, tik, űket stb., táj-
nyelvi igevégződéseket: elmondi, kiszuri stb, neveket: Atil-
la, tájnyelvi határozóragokat: divatbul, tokjából stb, tájnyel-
vi alakú mutató névmást: oszt, eltorzult hangtestű szavakat:
szabál, bürszivar stb, tájnyelvi szavakat: külüfüled, népies
bizonykodó kifejezéseket: abbizisten.

Ezek a nép ajkáról hallott kifejezések igen szinessé
teszik a stilust, amellet a hitel szempontjából is lényege-
sek. Ez persze elterjedt módszere az irodalomnak. Sokkal ér-
dekesebb, amikor Móra a saját szavait is így mondja. Ennek kü-
lönféle okai vannak. A gyerekkor emléke:

S z u l é m elkezdett köhécsegni, akkor ugy mond-
ták ezt: szárazbetegség.

/ Hó-angyal /

Tréfálkozó szándék:

Ha meg^hem nevezte volna is, ráismertem volna Bárány

bácsira a vörös szakállárul.

/ A jó Isten kenyérsütőgetője /

Népi beszélgetésbe szőve, a helyzetbe való teljes beleilleszkedés eredményeképpen:

- Hát a másvilágon is lehet pipálni? - kérdezte csak, úgy fektib ü l .

/ András megcsalódik /

Ezekben a példákban a nyelvjárási alak nem magától értetődő, így expresszivebb is.

Ugyanez a helyzet akkor, mikor történelmi személyeket - például Mátyás királyt - beszéltet a legizesebb szögedi stílusban / Láttunk már mink királyt is /. Ebben Móra népies történelem szemlélete nyilvánul meg. Abba a lelkiállapotba, amely a múlt nagyjait, sőt magát az istent is parasztembernek képzei el, Móra másutt is könnyen beleilleszkedik.

A népryelvi ihletésű kifejező hangváltozások jelentős csoportja a népetimológia. Ez igen szellemes nyelvi alakzat, természetes, hogy Móra, egyik legszellemesebb írónk gyakran él vele. Egész kis szótárra valótl lehetne novelláiból összegyűjteni. Ha nem is mind eredeti népi, a módszert onnan veszi, s nagyon találékonyan él vele. Ez a nagy feszültséget keltő nyelvi játék - amely persze eredetileg a megértés komoly igényéből fakadt és a magyar paraszt "antropomorfizáló" hajlamából - élénk színeztja Móra stílusának. Így lesz Poincaré-ból Poin cár, aki firuncvancikeli a nimötöt, Napoleonból napóloom, a csonttuberkulózisból csonttubarózsa, a kriptából kriptáj, a szerbekből szervök, a hullából hullám, a filoxerából szilokférög, a kajeput olajból kalapkut olaj, a Chalilból Pali, petróleumból pétermacska, a Halbrohrból Halbör, a Toasoból Tóásó, a Wambachokból vadbakok, a röntgenezésből rögtönözés, az orvosból orvas, Ferdinándból Ferde nád, Achillesből Ág Illés, az aranyparitásból aranyparipa / Ugyan csunya apja löhetött /, a Doberdóból Doberdő stb.

A kifejező hangváltozások másik nagy csoportja - bár ez kisebb az előbbinél - a gyereknyelvi eredetű hangváltozások. Ezek az általában megszokott gyereknyelvi jelenségek, főleg az unokájáról szóló elbeszélésekben találjuk őket. Ehhez a megszokotthoz azonban most is tesz valami újat, az átlagosnál kifejezőbbet. S nemcsak a gyermekekkel kapcsolatban alkalmazza őket. Egyik elbeszélésének például gyereknyelvi szó a címe: A pöleldös, ez főerdőtanácsost jelent. Ezt az embert ezzel a szóval jellemzi Móra, mert gyermekien tiszteszívűnek ismeri. Humor és magasztos hangulat.

Idegeneket magyar szavak idegenszerű kiejtésével jellemez. Ez is a humor eszköze elsősorban.

Régi dolgokról szólva gyakran használja egyes szavak archaikus alakját. Ezzel egyrészt megteremti a történelmi hangulatot, másrészt választékossá is válik a stílusa, a mult iránti kegyelet hangulatát keltve ezekkel:

En már elolvastam Adamus Weber Centum fontesát, aki nagyon tudós n o r i n b e r g a i doktor volt a maga idejében, úgy kétszázötven esztendővel ezelőtt.
/ Lelkünk üdve /

Máskor az archaikus hangalak komikusan hat, humoros ironikus stílus része:

...Szigvárt klastromi történetét nemes, nemzeti és vitézlő bartzafalvi Szabó Dávid uram fordította át germánból magyarra, s a m ű v nyomtattatódott füstkuti Landerer Mihály költségével és betűivel az Ur 1787-ik esztendejében Posenban, ami is olyan hosszú "S" betűvel van írva, hogy a mai elfajzott világban a szó inkább Pofonnak olvastatódik.
/ Enyhe ges.../

Ismét máskor metsző gunyt áltöztet egyetlen archaikus hangalaku szóba. Ezzel is hanghatással érzékeltet han-

gulatot. A többdimenziós brizolás remek példája ez is:

És mi, h e t u m o g e r e k , mégis megtettük
azt, hogy hadat üzentünk ennek az óriás planétának.
/ A Jupiter meglövéldöztetése /

Ez az egyetlen példa is mutatja, hogy az irodalomtudomány mennyire nem nélkülözheti a nyelvestétikát.

Móránál mindez rendkívüli természetességgel adódik. Valóban adódik, mert ezeknél a tárgyalt részeknél az ember egy csepp erőltetettséget sem érez, még azt sem, hogy most archaizál az író. Azt érezzük, hogy másképp nem lehet beszélni, s ez az igazi művészet ismérve.

Megszokott módszerek, de nála mégis ezernyi érzelem, hangulat kifejezői. El kell ismételni: Móra rendkívül kevés eszközzel tud hangulatot kelteni és érzékelteni. Erre nem pazarol szót, ez természetesen árad nyelvéből. S minden fegyvere kétélű, erre is, arra is alkalmas. A választékos hangalak az egyik mondatban még himnikus hangulatot teremt:

Messze mögöttem lelkehagyott kőházaival az a l u -
v ó város, előtttem a szemét nyitogató, szabad ró-
na kereksege.

/Himnusz a buzamezón /

Nyári hajnalokon járva a várost, ki nem érezte még
ezt? Másutt ugyanez a guny fegyvere:

Valaki a Nyírségből a pelikánt reklamálja. Négy hiba
volt kihagyni, azt mondja, holott az e n v é r é -
vel táplálja fiait.

/ Legkedvesebb tankönyveiről /

Sokszor nehéz utját állni a feltörő csodálatnak, a-
mely a teremő nagyság láttán elfogja az embert.

Mindaz, amit elmondtam, még mindig nem meríti ki a

lehetőségeket. A hangutánzó és a hangfestő szavakon kívül is maradtak még hangtani jelenségek, melyekre - mert nem tartoznak a legjellemzőbbek közé - nem tértem ki. Így például nem beszéltem a közvetett hangjellemzésekről, amelyek a stilisztikai hangtan legfinomabb jelenségei, amelyekben nincs közvetlenül megfogható, testszerű hangtani vonás, hanem közvetve kelt hangérzetet. Például:

Diszkrétén csörögtek kések, villák, macskatalpon
járt a felszolgáló személyzet.

/ Hogy lett Musset-ből akadémikus /

Itt a kép érzékeltet hangot, az egyik érzékterület átjátézik a másikba.

A legjellemzőbbeket - úgy érzem - elmondtam. S talán sikerült elérni elsőrendű céloimat, megmutatni, hogy Móra Ferenc az egyik leggazdagabb nyelvű, legszínesebb stílusu magyar író. Ez is csak keveseknek kijáró rang.

A novellák a következő kötetekben találhatók:

Georgikon: Harena refugii, Istenáldotta buza, A fák jelleméről, Nem nagyon tudományos kísérletek egy darázssal, Ujságok, Epilogus, Proelia ventorum, Prológus, A jó Isten kenyérsütögetője, A pöleldős, Himnusz a buzamezón.

Nádihegedű: Szánkóút, Tanulmány az emberevésről, A kirekat, Összinte vallomások, Mi lesz már azzal a Hóbiárt basával? A veriszkóp, Birkózás Sámsonnal, Szót kérek a valutakérdésben, Tervek a Mars bolygóval, Hírszabály-ügyek, Öt póknak hány lábáról, XLVIII. Máriácska a sakalóban, Megnemesedtem, Lelkünk adve, Tedeum, Szakértők, Legendák az unokámról, Pajkosok, Dal a fehér ruhás kislányról.

Göröngykeresés Göröngykeresés, Gyilkosság előtt, Majális, Magyarok szelídítése, Hó-angyal, A madarásztói szép asszony, Kóty, Nem ette meg a farkas, Nagyeszü kripóciák, András megcsalódik, Marika ünnepelőbe tétele, Történet az egyik csalóról, Racionalizálás mifelénk, Esteli dal Hajnal Matyi káról, Mi lett belőled? Matyika?, Láttunk már mink királyt is, Mohács előtt avagy a király macskája, Király a kazlak közt, Méhes Bánhidó, Nótakeresés, A másik csaló, Andaluzia csillaga, Egy skatulya sziver, Költő kerestetik.

Parasztjain: A Sándor körül, Szakadsz-e már cérna? A vadkacsak, Földhözragadt Jánosék 1932-ben, Mihály folyamatbátétele, Csószfogadás, A magyar paraszt.

Beszélgetés a ferde toronnyal: A Sala dei tre capiban, Freddo, A Bakonyán, A legacciolo meg a bretelle, Indulás, Rapallo röptében, Rapallói konferencia, Beszélgetés a mesterrel, Harminc és feles a Pizzán.

Fel sem tudomány: A növények csodálatos élete. A krák, Bort iszik a magyar ember, Egy észre nem vett milleniumról, Jubileum, Ususk-pusuk... Nyelvtanóra, Enyheges...

Sokféle: A Jupiter meglövődöttetése, Vértanuhatnám Sámuel, története, A honti igricek, Zsiráfok utazása, A sakkbáró, Üzentek-e? Nagyevők, Bátor Opos, Thököly primása, Mátyás anyja, A gellérthegyi távirgány, Pu-ji, Hogy lett Musssetből akadémikus? Legkedvesebb tankönyveimről. Destruktív piaristák.

A vadember: Történetek a vademberről, A bárány utazása, Halálnak tüköre, Nédes, Hintaló, Levél ifju Ferencnek, Leszámolás ifju Ferencsel; Zamatosan, Ifju Ferenc ideáljai.

Utazás a földelatti Magyarországon: Hunsírok, hun nem azok..., Kincsásás halottal; Leszámolás Attilával, Mit találtam a cirokföldön? Mit tud a vajz? Jegyzetek a retről.

Egy cár, akit várnak: Tudat lamság dicséreti, Stradella, Két koponya története, Keselyű apának galamb leánya, Régi lakásügy, Egy felelős bolondról, Miért csapták el Nogron generálist? Havi a halecskával.

Napok, holdak, elmúlt csillagok: A jó öreg Dugonics, Régi asszonyokról, A Petőfi-mithosz.

Véreim: Vasut akar lenni, Szél ángyó jót akart, Gergelynap iherangzó, A fejtám, Az asszonyok tüköréből, Földhözragadt János története, A város ludja, A tápéi diplomaták, Történelmi tanulmány, Lóvásár, Virágnyelven, Az utolsó lopás, Külpolitika, Osztózkodások, A gyevi törvény, Zuginé egykéje, Triász és társai, Mindennapi kenyérünk, Példának okáért, Széksértés.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARA
Szeged, Tánácsics Mihály-u. 2.

246/1961 -62.bksz.

Tárgy: Lőrinczy Attila doktori
szigorlata.

Dr.Szauder József elvtársnak
tanszékvezető egyetemi tanár

Melléklet: 1 db.

Helyben

Professzor Elvtárs !

Felkérem, hogy Lőrinczy Attila középiskolai tanár "Móra Ferenc stilusának néhány hangtani vonása" című doktori disszertációját, társ-bírálnói minőségben megbírálni sziveskedjék.

Fő-bírálóul dr. Dr. Rácz Endre docenset kértem fel.

A mellékelt disszertáció a Tanszék könyvtárának leltári tulajdonában marad.

S z e g e d , 1962. május 10.



dr. Mérei Gyula
Dr. Mérei Gyula/
dékán

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARA
Szeged, Táncsics Mihály-u. 2.

246/1961-62.bksz.

Tárgy: Lőrinczy Attila doktori
szigorlata.

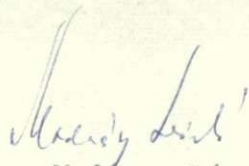
Dr. Szauder József elvtársnak
tanszékvezető egyetemi tanár

Helyben

Professzor Elvtárs !

Lőrinczy Attila doktori értekezését május hó 10-én megküldtem Professzor Elvtársnak szives elbirálás céljából. Tekintettel arra, hogy a Rektor Elvtárs a doktoravatást július hó 7-re tűzte ki és így az idő már igen rövid, tisztelettel felkérem Professzor Elvtársat, hogy a birálatot néhány napon belül hozzám aljuttatni sziveskedjék.

S z e g e d , 1962. június 6.


/Dr. Madácsy László/
dékánhelyettes

